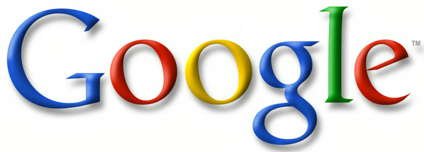
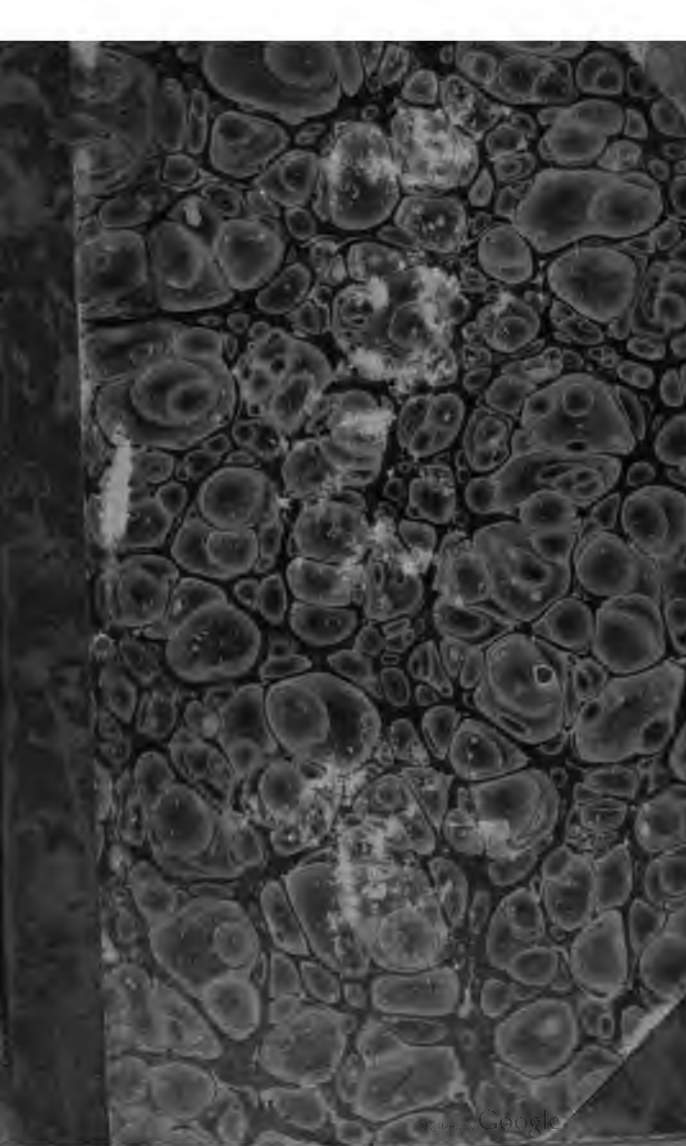

John [illegible]

John Sweetman

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER Emeritus Rhetoricæ Professor in Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Paris.

TOMUS PRIMUS.

PARS PRIMA.

PARISIIS,

Apud J. BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXVIII.

MONITUM
EDITORIS.

DUM nostræ Livii editioni, quæ majore formâ ante aliquot annos in lucem prodiit, dabamus operam, mens fuerat statim aliam ex ea minorem adornare, cujus moles, impensa, & ipsa etiam Commentarii ratio, ad scholarum usum accommodatior esse posset. Huic consilio nostro major & instantior cura moram attulit. Absolvendum erat opus, quod clarissimi Auctoris, optimi Magistri nostri, morte abruptum, fidei jam nostræ commendabatur; cujus primitias quum summo plausu excepisset Orbis litteratus, ulteriora ardenti studio flagitabat,

& voti sui dilationem haud satis æquo animo passurus videbatur. Postquam huic simul pietatis in carissimum Magistrum, simul obsequii erga studiosos Romanæ historiæ lectores officio, quantum in nobis erat, satisfecimus, liberi jam, & nostri juris, ad id quod dudum agitaveramus de Livio redire properamus.

Ut igitur eximii scriptoris lectionem jucundiorem juventuti expeditioremque faceremus, hoc primum in nova hac editione nostra spectavit labor, ut textus ipsi Livianus quàm emendatissimus offerretur. Semper doluimus illi ætati, etiam in plano plerumque offendenti, novas objici difficultates, ex mendis, ex prava interpunctione, ex omissione aut trajectione vocum, quibus scopulis firmati quoque longo usu lectores interdum retardarentur. Huic incommodo ut iremus obviàm, textum hujus novæ editionis

ex majore illa quæ ſummâ diligentiâ curata eſt, ita deſcripſimus, ut hîc non minùs illimis, atque etiam purior in quibuſdam defæcatiorque prodiret.

In notis ſolam intuiti ſumus utilitatem eorum quibus hæc opera dicabatur. Itaque novum penè ex priſco refectum Commentarium offerimus juventuti, & partim detractione, partim adjectione, ad guſtûs ejus captûſque normam exactum.

Reſecuimus ea omnia quæ ad aſſequendam auctoris mentem planè neceſſaria non eſſent: veterum lectionum, quibus novæ ſubſtitutæ ſunt, mentionem; diſputationes, quæ in ſpatium paulo longius excurrerent; auctoritates etiam doctorum virorum, quibus emendationes noſtræ niterentur. Itaque nomen J. Fr. Gronovii, quod ſingulæ ferè majoris Commentarii noſtri paginæ perſonant, hîc perraró reperietur. Quod

ideo monitum hoc loco teſtatumque volumus, ne quis nos parum memores fuiſſe arguat gratiæ tanto viro referendæ; aut aliquam ejus gloriæ partem in nos derivare voluiſſe.

Quæ addidimus, unius ſunt generis, & referuntur omnia ad explanationem vocum locutionumque Livianarum: cui labori, à Doctis plerumque faſtidito, ut parva tribuenda laus, ita non mediocrem ad promovenda adoleſcentium ſtudia utilitatem ineſſe credimus.

Supplementa in amiſſorum librorum locum à Freinshemio concinnata, immenſæ eruditionis ac diligentiæ opus, ab præſente inſtituto prorſus aliena erant. Sed ea quibus explentur ultimorum quinque Livii librorum lacunæ ſervanda duximus, ut ſua narrationi conſtaret integritas, & unus quidam perpetuæ hiſtoriæ tenor. Illa tantùm uncis includenda, & hac notâ SUPPL. in mar-

gine exteriore appositâ insignienda curavimus.

Volumina in majorem quàm optaremus numerum excrevere, & è singulis bina facta sunt. Hanc nobis necessitatem imposuêre adjectæ illustrando textui notæ, & indices rerum decimo, tricesimo, & quinto supra quadragesimum libris subjuncti.

Præfationem majori nostræ editioni præfixam hîc omittere statueramus. Rogati ab amicissimis viris, quorum & voluntati obsequi, & judicio credere nos decet pariter & juvat, ex illa excerpsimus quidquid maximæ voluptati pariter & utilitati studiosis Livii juvenibus fore videbatur.

Denique, quoniam in notis æstimamus pecunias, pondera, mensuras, & ad eorum quæ apud nos sunt in usu rationem exigimus; ut intelligi possit quid in ea æstimatione secuti simus, subjunximus sum-

marium ejus diſputationis quam de iis rebus paulò fuſiorem in majore editione inſtitueramus.

Hæc nobis mens, hoc conſilium fuit, in nova hac Livii editione, in qua juventutis utilitatem unicè ſpectavimus. Ei vivâ voce erudiendæ tot per annos dediti & addicti, publicum docendi munus, à quo jam nos infirma valetudo invitos removit, ſcripto certè exſequi gaudemus : utinam cum aliquo fructu ! certè optimâ voluntate.

PRÆFATIO IN LIVIUM.

DE Livii vita juvaret aliquammulta dissere- Artic. I. De vita Livii.
re, si quæ via ad eam accuratiùs cognoscendam inquirentes ferret. Naturâ enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; &, quibuscum scribentibus amicè familiariterque colloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, privatas publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magnâ curâ colligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua ferè omnia interire sinerentur; malo sanè exemplo, nec satis gratâ posteritate adversùs eos quibus tantum deberet.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto Orbe notissima, vita in obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt: illum Patavii ortum, Pisone & Gabinio Coss. anno a. C. 58. Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatûs Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eamdem sapientissimamque legem scripserat, *legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus*; filiam ei itidem fuisse, nuptam

a v

L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquamdiu, non in ipsius honorem laudaverint, sed in soceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quàm historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloriâ suâ perfrueretur, Gaditanumque quemdam, ejus nomine famâque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Art. II. QUÆ SPECTANT AD HISTORIAM OPERIS LIVIANI.

Quo tempore scripserit Livius.

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse l. I. cap. 19. bis omnino post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum devictis Cantabris. Hinc rectè colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiisse.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumpserit. Et verò, quum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De numero librorum historiæ Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI. & CXXXVII.

deperditas fuisse contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL. vel CXLII. libri. Ut ut sit, magno litterarum damno, soli nunc quinque & triginta supersunt: ceteri omnes interiere, aut certè ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Quin etiam non universæ simul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV. sæculo & ineunte XVI. excusæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, sed hiulcam & mutilam, quum abesset totus trigesimus tertius liber, & magna pars quadragesimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37, *per omnia fora conciliabulaque edixerunt*. Anno MDXVIII. Magontiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17. *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem seculi primus & trigesimus novo rursum nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranis ad monasterium Laurissenum, vulgò Lorssense, è regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV. J. Horrion, societatis Jesu sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quem duobus post annis Paderbornæ vulgavit.

Qui supersunt, diversis temporibus detecti.

Hæc ad nos ex Liviana historia pervenerunt, vix quarta pars totius operis: quæ animos qui-

Ceteros reperiri posse frustra speratum.

dem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bonâ fruge pascit, sed ita ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quòd aut Livium totum, aut certè magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quàm felicioris ingenii Capellano sibi dictum in litteras retulit: quemdam Capellani amicum, virum non illiteratum, quum pilâ luderet, animadvertisse in ea palmula quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulterius inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ à monialibus domûs Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro qualis sibi thesaurus obvenisset venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas quibus pilâ luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

De partitione operis in decades.

Partitio operis in decades utrùm à Livio sit, dubitavit Petrarcha, qui eam potiùs ortam esse putat à fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum semper, nunquam decadum mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ip-

sum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim rectè observat Dujatius Livium non absimilibus velut proœmiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri sexti ingressu, & cap. 29. lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse: T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ nobis opinio etsi probabilior videtur, tamen non semper abhorruimus ab decadum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

De epitomis. Epitomarum, quæ singulis libris præfiguntur, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sanè multùm interest, ejus certè breviaria, tanquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus curâ indigna sunt; eo quidem magis, quòd eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

ART. III. DE OPERIS LIVIANI VIRTUTIBUS. Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subjicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcunque est, in sese ipsi assiduâ tractatione transfundere ament.

§. 1. LIVII ELOQUENTIA.

Ac primò quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacuæ operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumidæ orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coràm agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modò exultat audaciùs oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modò summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil verò mirabilius, quàm quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non meliùs modò aut venustiùs, sed ne aptiùs quidem decentiúsque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem.*

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tanquam in iis & fidem historiæ neglexerit, & excesserit modum. Nec levibus sanè auctoribus hæc criminatio nititur, à Pompeio Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque à doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi ferè historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inserendis in narrationem suam abstinuere. *Livio crimini data orationes & conciones.*

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sanè cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot ferè apud Græcos Latinosque in historiâ maximè claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non immeritò fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modò nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ; si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sanè in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam; *Defenditur Livius exemplis.*

& in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro secula mirata est vetustas, quæ qui carpere ausit, faciliùs sibi quàm illis noceat, censorium stylum exerere.

Fidem historiæ non lædunt Livii orationes.

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucundè, graviter, distinctè, dilucidéque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentissimis orationibus paravere? Fides, inquiunt, historiæ violatur, dum ea nobis tanquam dicta obtruduntur, quæ tamen nunquam revera dicta sunt. Quasi verò cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severè castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus esse existimet.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum, quos dicentes facit referre verba, & orationes ipsas, quales pronunciatæ sunt, alicunde nancisci, nihil dubium esse potest, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ sint, neque in earum locum ludentis ingenii fœtus supponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in l. XI. Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exstaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sanè, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes offerre lectori, quum præsertim & in eas conjici commodè possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum

attexere minimè decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propiùs ad naturæ veritatem exprimi; & verò causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberiùs copiosiúsque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quòd in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetuâ narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissimè conquiescit.

Id tantùm cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis in majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tanquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hac libertate abuti visus est Livius, id observare in notis non negleximus.

Historiæ modum non magis directæ orationes egrediuntur, quàm obliquæ.

At enim qui directas conciones operi suo inserunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt*: id est, si rectè assequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quàm convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompeius, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non videat eamdem planè & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum verò commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit, & loco *primæ personæ*

Justin. l. XXXVIII. c. 4. & seq.

tertiam. Eos qui nihil omninò, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monumentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid tamen secutos esse video. Verùm ii nos profectò ludibrio habent, qui quum directas conciones reprobent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opùs suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronunciemus.

De Patavinitate Livii. At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentiâ clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facilè crediderimus. Fieri sanè potuit, ut homo Patavinus patriam planè dediscere non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & assignare auderemus? Id sanè tentaverit Dujatius, homo non ita à Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re silere. Bene profectò nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

§. 2. LIVII FIDES. Nec verò eloquentia tantùm claruit Livii,

sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quàm gratiæ imperantis, ex eo patet quòd, referente Tacito, IV. Ann. 34. ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Augustus appellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitiæ ipsius cum Augusto offecit: quod quidem dubito utrùm patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius. Gratia asperna-ta.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla apparet assentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum appellat: sed ipsâ re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occasione data, memorat ab eo clausum fuisse: quo quum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantùm ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Coss. differit, l. IV. c. 20. testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut restitutorem*: quod quàm verè, quàm non ambitiosè dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset*. Jam verò in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quàm bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum è victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata? quàm facilè ibi sese jactare poterat adulatio? Livius rem

quidem ipsam ornatè, ut par erat, magnificéque describit; in victores ipsos plenâ manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbulum quidem.

Amore in patriam labefacta.

Ceterùm fateri cogimur Livii fidem, quæ adversùs gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Cujus quidem culpæ, ab honestissima sanè causa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus tantum virum insimulare, nisi res clara omnino foret, & plurimis manifestisque argumentis teneretur. Liceat nobis remittere Lectorem ad ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Livii editionem super hoc negotio disputavimus.

§. 3. LIVIUS RECTI HONESTIQUE AMANS.

Quòd si in iis etiam quæ peccat identidem Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab æquis judicibus laus ei cum reprehensione conjuncta debeatur; quantus illius gloriæ splendor est, ubi sincerus nitet, nec ullâ erroris maculâ deformatus? Ubique spirat apud eum cura commendandæ honestatis: suam ille ubique virtuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit seriem legentibus, sed iis instructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia possint esse documenta?

Pietas ejus in numina.

Ac primò quidem pietatem in numina quæ apud suos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperiosâ lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, seseque multùm ab insanientis sapientiæ audacia & temeritate sejungeret, quæ bellum falsis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa di-

vina profligaret errores, ipsam tollebat divinam vim, eademque operâ maximum justitiæ & societatis humanæ vinculum dissolvebat. Sacrilegam hanc, quæ suo ævo Romæ vigebat, opinionum licentiam, non semel increpat, & cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quàm gravis, quantæ severitatis & sanctimoniæ plena est hæc quæ lib. III. cap. 20. occurrit novæ illius impietatis castigatio? *Nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X. 40.) de juvene eo qui consulem monendum sibi esse existimabat pullarium auspicia ementitum esse, *juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulò perpenderit, quonam modo Livius, si quid piè in deos factum est, id commemoret & prædicet; contrà, si in aliquo contemptor religionis animus appareat, quàm is invidiosè describatur, & in odium vocetur, facilè animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc verè & ex animo detestatum. Sufficiat hîc indicare lectori capp. 40. & 46. lib. V. ubi de Albinio, & Fabio Dorsone agit, & initia lib. XXII. ubi de consule Flaminio.

Immeritò ei objicitur superstitio.

Neque verò credideritmus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cœlestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maximè ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos ferè annos colligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falsò habita pro monstris, quum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa

rerum & naturæ legibus flueret. Sed non rectè judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit: ut quum lib. XXI. cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata & temerè credita sunt.* Rursus lib. XXVII. c. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nunciatum est.* Ubi etsi rei prorsus incredibili fidem potiùs derogare debuerat, absurdæ certè superstitionis crimen à se repellit. Sed nusquam suum de his rebus judicium aut apertiùs, aut fusiùs explicat, quàm lib. XLIII. c. 13. *Non sum nescius,* inquit, *ab eadem negligentia quâ nihil deos portendere vulgò nunc credant, neque nunciari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterùm & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus: & quædam religio est, quæ illi prudentissimi viri publicè suscipienda censuerint; ea pro indignis habere quæ in meos annales referam.* Ex his profectò patet plura eum, quod Curtius de se testatur, transcribere, quàm credere, & solâ antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, & tanquam missa à diis, publicè suscepta meminerat.

Livii de prodigiis judicia.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non poenitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra

Livius ex historiæ fide prodigia narrare debuit.

ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrûm non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcaret stolida, & multùm, irridendane dicam, an deflenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantùm abest ut veræ religioni officiat, ut contrà hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quòd nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, à tam supinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evangelii lucem liberaverit. Non continuò igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multùm amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multùm ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quoscunque nancisci potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tanto posterior ætate testis unus citari potest.

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinentiæ, comitatis, munificentiæ, castimoniæ, amoris in patriam, summa ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipsum quoque lectorem rapit. In re manifestissima non operæ est diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam succendi se sentiat? sive audit (IX. 4.) Lentulum consules ad Caudium hortantem, ut communem salutem non morte tantùm, sed

Livius virtutum omnium, præco & hortator.

& ignominiâ suâ bene emptam putent; sive hanc (XXVI. 36.) velut ex oraculo missam vocem excipit: *Respublica incolumis & privatas res facilè salvas præstat. Publica prodendo tua nequicquam serves.* Quem non ad temperantiam contemtumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Masinissæ intempestivum & præcipitem in Sophonisbam amorem castigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quòd si à vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii superbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & impotentiam, Manlii Capitolini spes ambitiosas & seditiosa consilia, Flaminii Varronisque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorrescat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipse ex historia uberrimum utilissimumque capi posse existimavit. Sic *omnis exempli documenta in illustri posita monumento intueri* datur. *Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.*

Livii historia ad mores informandos utilior, quàm omnes philosophorum disputationes.

Fremant philosophi licet: audacter profitebimur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus imbui velit, & salubri quodam antidoto adversus vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quidquid apud illos præceptis adstruitur, hîc firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hîc ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hîc nos frangit

frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modò aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsâ præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis antè insinuata mentibus, quàm ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callidè deprehendit vir exculti multâ humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias è Livio collectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quòd qui tam non sententiosè scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerpendas sententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non, Polybianâ simplicitate, tanquam purpureos pannos, narrationi sententias assuit. Longè illi major est venustatis & æquabilitatis in scribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod posteà Petronius monuit, *sententiæ emineant extra corpus orationis expressæ, sed intexto vestibus colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre posse sententiam. Tres præcipuæ sunt historiæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis sit. Atque adeo tria sunt historici officia, ut res gestas cum fide repræsentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hausta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inspergat. Duo ita præstitit Livius, ut si minùs *Judicium de Livii historia.*

ceteris omnibus dicendus eſt præripuiſſe palmam, certè nulli ſecundus haberi poſſit: ac ſi hiſtoriarum ſcriptori ſufficeret utile dulci miſcere, fruſtra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulùm claudicavit, & humani aliquid paſſus eſt, ſed ita ut culpam cauſa culpæ elevare plerumque videatur.

De Livii moribus conjectura.

Jam ſi ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex ſcriptis æſtimemus, ut ferè ſolent ii qui ſcribunt aliquid, animi ſui effigiem etiam aliud agendo in libris ſuis exprimere, dubitare non poſſumus, quin candidiſſimum ei pectus fuerit amantiſſimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otioſam ejus admirationem minimè ſtetiſſe videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximiè laudet, in ſe quoque amare.

COMPENDIARIA EXPOSITIO

Ponderum, pecuniarum, mensurarum, de quibus mentio apud LIVIUM *occurrit.*

Libra Romana erat duodecim unciarum, quas in libra Parisiensi numeramus sedecim. *De Ponderibus. Libra.*

Sed uncia Romana aliquantum superabat pondere unciam nostratem, & potest censeri granis 600. qualia 576 uncia Parisiensis continet. *Uncia.*

Itaque unciæ Romanæ 12. æquabant pondere uncias Parisienses 12 $\frac{1}{2}$.

Ac proinde libra Romana se habet ad libram Parisiensem, ut 12 $\frac{1}{2}$ ad 16.

As est ipsa libra Romana. *As.*
Partes assis sunt,
Deunx, undecim unciæ.
Dextans, decem.
Dodrans, novem.
Bes, octo.
Septunx, septem.
Semis, sex.
Quincunx, quinque,
Triens, quatuor.
Quadrans, tres.
Sextans, duæ.
Uncia.

Denarii centum in libram argenti imputari solebant. *Denarius.*

Distingui debent sestertius & sestertium.

Sestertius nummus fuit argenteus, quarta pars denarii. Libra ergo argenti Romana cen- *Sestertius.*

ſenda eſt quadringentis ſeſtertiis nummis.

Seſtertium. Seſtertium nummus non fuit, ſed ſumma quædam ad conficiendas commodiùs rationes excogitata: quæ quidem ſumma par erat mille ſeſtertiis nummis, ſive ducentis quinquaginta denariis, ſive deníque duabus libris Romanis argenti cum dimidia.

Pondera Græca. Drachma. Pondera Græca uſitatiſſima, ſunt drachma, mina, talentum. Drachma Attica ubique in veterum monumentis cenſetur par denario Ro-*Mina.* mano. Sed centum drachmæ erant in mina Attica. Itaque minam Atticam parem facere de-*Talentum.* bemus libræ Romanæ. Talentum Atticum ſexaginta minarum erat, ac proinde par ſexaginta libris Romanis.

DE PECUNIA. Jam ad pecuniam tranſeamus, eamque, qualis ſtante republicâ fuit, perpendamus. Inferiora tempora nihil ad præſentem diſputationem pertinent.

Pecunia triplicis generis apud Romanos fuit, ærea, argentea, aurea.

Æs rude. Primus Romæ ſignavit æs Servius Tullius. Antea rudi ære, id eſt, maſſis quibuſdam æreis, non ſignatis, non unius formæ, non certæ figuræ, utebantur. Aſſes à Servio ſignati fuere *Æs grave, ſive aſſes librales.* librales, & hoc initio fuit illud æs grave, de quo toties apud veteres ſcriptores mentio occurrit, quod appendi non annumerari ſolebat. Signatum eſt notâ *pecudum*, bove, vel ove, vel ſue, unde & *pecunia* appellata. Percuſſi quoque ſunt ſemiſſes, & trientes, & quadrantes, ejus ponderis quod nomine ipſo indicatur. Hâc ſolâ pecuniâ uſi ſunt Romani ad Q. ſive C. Fabium, Q. Ogulnium conſules, quinque annis ante primum Punicum bellum.

Argentum ſignatum Romæ. Tum devicto Pyrrho & Tarentinis, quum Romani totam jam Italiam imperio amplecte-

rentur, auctis successu rerum opibus, argentum signari cœptum, denarii, quinarii, sestertii, & placuit denarium pro decem libris æris, sive assibus libralibus, ambulare; quinarium, qui postea & Victoriatus dictus est, pro quinque; sestertium pro dupondio, sive duobus assibus, & semisse: quod & ipsa nomina testantur. Hinc apparet quanta primis illis temporibus argenti raritas Romæ, & quàm immane pretium fuerit. Quum enim centum denarii, ut suprà diximus, in libram argenti imputarentur, denarius autem decem libris æris æquipararetur, sequitur singulas argenti libras millenis æris libris primò æstimatas fuisse.

Dena... quinar... sestert...

Una ... bra arg... ti par ... le libr... æris.

Sed non ita multo post mutata res est, & pretium æris auctum, non tam affluentibus divitiis, quàm urgente inopiâ. Bello enim Punico primo, quum impensis respublica non sufficeret, institutum ut asses sextantario pondere ferirentur, manente levioribus his assibus eodem pretio, quod libralibus fuerat. Mutato æreæ monetæ pondere, & mutata nota est. Nota æris tum fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera rostrum navis: in triente verò & quadrante, ratis, unde & *ratiti* interdum dicti sunt.

Ass... sextan... rii.

Postea Annibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti: sed mutata est eorum ad argentum proportio; placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Postremò asses semunciales facti, quo tempore, quo ferente legem, incertum: sed hoc constat, servatam esse tunc eamdem quæ à bello Punico secundo invaluerat horum ad argentum rationem.

Asses ... ciales.

Asses ... muncia... les.

Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ, & inde bigati quadrigatique dicti.

Aureus nummus secundo bello Punico signari cœptus. Aureus nummus post annum secundum & sexagesimum Romæ percussus est, quàm argenteus, id est, bello Punico secundo, C. Claudio Nerone, M. Livio II. consulibus: *Auri ad argentum proportio quindecupla primò, brevi postea decupla.* tumque auri proportionem ad argentum quindecuplam fuisse ex Plinio colligitur; sed brevi decupla effecta est ex imitatione Græcorum.

Aureus nummus unius generis, unius formæ apud Romanos fuisse videtur. Quadraginta nummi signabantur ex auri libris: unde sequitur aureum nummum duûm denariorum & quinarii pondus æquasse. Atque hoc quidem *Aureus Romanus valuit 25. denariis.* perbene convenit cum perpetua aurei Romani æstimatione, quem veteres magno consensu viginti quinque denariis argenteis valuisse testantur. Si enim servetur decupla auri ad argentum proportio, duo denarii & semis ex auro pares sunt viginti quinque denariis ex argento. Talis ergo fuit aureus Romanus.

Aureus Atticus duarum drachmarum. Aureus Atticus minor Romano fuit, & duarum tantùm drachmarum pondus æquabat. Hic vocabatur simpliciter χρυσοῦς. Fuere & drachmales aurei, qui ἡμίχρυσοι nominabantur.

Comparatio antiquorum nummorum cum nostris. Cognito antiquorum nummorum pondere, & eorum inter se ratione, eos cum nostris comparare nihil negotii est, sive quis illos libellis ac solidis Turonensibus, sive ponderibus nostratibus æstimare velit. Nobis placuit magis ponderum ratio, quæ & omnem ambiguitatem effugit, nec unquam apud nos variat. Igitur, *Aurum argentumque ad ponderum Parisiensium rationem exegimus.* quæcunque auri argentive, sive facti aut infecti, sive signati summa in Livio occurrit, eam marcis seu selibris, unciis, &c. Parisiensibus æstimavimus.

Æs non debuit æstimari Sed in ære alia nobis ineunda ratio erat, ne in eumdem errorem incurreremus, qui Dujatio fraudi fuit. Quum enim æs apud Romanos

longè vilius esset quàm apud nos, ut patet ex eo quòd, ubi primùm moneta ex argento cudi cœpta est, singulæ argenti libræ millenas æris libras pretio æquarent, asses Romanorum librales in libras æris nostrates redacti, quod à Dujatio factum est, fallaci nobis specie divitiarum imponerent, & haberentur à nobis pro longè majore summa, quàm quanti à Romanis illi taxabantur. Itaque faciendum visum est, ut æs non in se, sed habitâ argenti ratione æstimaremus; &, quod ei ad argentum collato pretium Romani statuerant, id in marcis, unciis, &c. argenti Parisiensibus redderemus.

ex pondere.

Sed habitâ argenti ratione.

Hîc operæ pretium esse ducimus tabulam exhibere indicem ponderum nummorumque maximè usitatorum apud veteres cum ponderibus nostratibus collatorum. Fuere ergo nobis

Indiculus ponderum nummorumque veterum ex nostris ponderibus æstimatorum.

Libra Romana & mina Attica, unciarum Parisiensium 12 $\frac{1}{2}$.

Uncia Romana, granorum *600*.

Denarius, granorum 72.

Drachma par censetur denario.

Quinarius, granorum 36.

Sestertius, granorum 18.

Sestertium, sive mille nummûm, marcarum argenti 3. unciarum 7. granorum 144.

Talentum Atticum, marcarum argenti *93*, unciarum *6*.

As, quandiu deni denarium, bini cum semisse sestertium conficiebant, æstimatus à nobis est granis argentis 7 $\frac{1}{5}$: posteaquam senideni in denarium, quaterni in sestertium conjecti sunt, granis argenti 4 $\frac{1}{2}$.

Æs grave ad asses referri constat. Sed quonam pretio illud finiendum sit, hoc verò ad

Æs grave.

liquidum perducere haud facilis aut perfunctoriæ operæ est. Rem non indiligenter expendimus in Appendice *de Ære gravi*, ex qua hæc paucula excerpimus.

1°. Æris gravis appellatio tum nata est, quum asses imminuti sunt, ut nempe grave æs opponeretur huic recenti leviori. Antea enim quum unius generis æs esset, nempe asses librales, minimè necesse erat illud aliquo velut cognomine insigniri.

2°. Assibus sextantariis factis, quum maneret eadem horum assium, quæ libralium fuerat ad argentum ratio, decem asses, sive decem æris, & decem æris gravis, eodem pretio censebantur, & pariter denarium designabant: & appellatio æris gravis, recèns invecta, tunc tantùm usurpabatur, si quando sermo esset de veteribus assibus libralibus.

3°. Assibus uncialibus factis, & mutatâ assium ad denarium ratione, Romani, retinentissima patriorum institutorum civitas, servasse videntur antiquam pecuniarum æstimandarum rationem, in iis certè quæ publicè fierent, ut in æstimando civium censu, in muneribus donisque senatusconsulto decretis, in colligenda ratione pecuniæ quæ in triumphis ferretur, &c. Igitur, quum tunc in usu communi sedecim æris in denarium imputarentur, in publicis rationibus obtinuit decem æris semper pro denario haberi, sed addito, vitandæ ambiguitatis causâ, cognomento *gravis*. Tumque æs grave non fuit nummus, non pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, mera appellatio; quemadmodum apud nos *denier*, *pistole*, *livre Tournois*, quibus nominibus utimur in concipiendis pecuniarum rationibus, licet nullus eis examussim æreus, argenteus, aureusve

nummus respondeat.

Superest ut aliquid de mensuris longis & cavis breviter differamus. Initium hîc à pede, quemadmodum in ponderibus à libra, faciendum videtur. *De Mensuris.*

Pes Romanus Capitolinus ab diligentissimis talium rerum indagatoribus, sed & Mathematicarum disciplinarum peritissimis viris, Picardo & Auzutio, magna cum cura observatus, inventus est partes habere 653. vel 653. $\frac{1}{2}$ quales pes noster Parisiensis habet 720: ac proinde non totos habere undecim pollices Parisienses, quamvis ab iis parum absit, nempe paulo plus unâ decimâ pollicis parte. Hoc discrimen inter Romanum nostratemque pedes haud sanè parvum est. Tamen pedem Romanum, & ejus partes, & omnino mensuras longas, præter stadium & milliare, ad nostri pedis regii modum revocare in notis neglegimus, propterea quòd nec tanti esse visum est, & res facillima. *Pes Romanus undecim ferè pollicum Paris.*

Sed operæ pretium est nosse quam rationem haberent ad pedem ceteræ antiquorum mensuræ.

Pes Romanus dividitur in quatuor palmos, duodecim pollices, digitos sedecim. *Pedis Romani partes.*

Cubitus, in duas spithamas, sex palmos, decem & octo pollices, quatuor & viginti digitos. Itaque cubitus par erat sesquipedi. *Cubitus par sesquipedi.*

Jugerum actus duos quadratos continebat, quorum quilibet centum & viginti pedes quaquaversum habebat. Itaque jugerum patebat ducentos quadraginta in longum pedes, in latum centum & viginti. *Jugerum.*

Stadium, mensura Græca, erat centum viginti quinque passuum, quorum quilibet quinque pedibus censebatur. *Stadium.*

Milliare Romanum par erat octo stadiis. *Milliare.*

Quot stadia & milliaria in leuca nostrate. Hinc facile est stadia & milliaria ad leucarum nostrarum communium rationem exigere. Leuca, quales viginti quinque gradum unum meridiani terrestris explent, habet hexapedas 2282. Stadia igitur duo ferme & viginti, duo milliaria & septingenti quinquaginta passus, leucam conficerent, si pes Romanus pedi nostro par esset. Sed si discriminis, quod inter utrumque interest, ratio habeatur, stadia ferè quatuor & viginti, tria milliaria in leucam imputanda erunt.

Quod spectat ad mensuras cavas, eas omnes quæ in Livio identidem appellantur, ad nostrarum rationem exigere necessarium duximus.

Amphora pes cubicus Romanus. Amphora, sive quadrantal, erat ipse pes cubicus Romanus. Sed quum in pede Romano undecim ferè sint pollices Parisienses, (decimam pollicis partem, quæ abest pedi Romano, negligimus) pes cubicus Romanus solos habebat pollices cubicos mille trecentos triginta unum, quales habet mille septingentos viginti octo pes noster cubicus. Itaque pes cubicus Romanus est ad pedem cubicum nostratem, ut $3\frac{1}{12}$ ad 4. sive ut 37. ad 48.

Urna, dimidia pars amphoræ. Urnæ duæ amphoram complent.

Modius, tertia pars. Modius apud Romanos pedis sui cubici tertia pars erat, quemadmodum apud nos, nostri. Itaque eadem est inter modios Romanum & nostratem, quæ inter pedes cubicos Romanum & Parisiensem ratio.

Congius, semipes cubicus. Congius est semipes Romanus cubicus, octava pars amphoræ. Sed quum congius ad metienda liquida adhiberetur, æstimabimus eum, ut & ceteras infra ipsum mensuras, in iis mensuris quas vocamus *pintas*, & earum partibus. Itaque congius centum uncias Romanas pon-

do vini capiebat, quibus pares sunt 104 $\frac{1}{6}$ unciæ Parisienses, sive libræ sex, unciæ octo, cum una sexta unciæ partæ. At vini vel aquæ *pinta* (sic enim loqui necesse est, si verborum circuitus, & ambages vitare volumus) æquat duas libras pondere. Itaque congius capiebat tres vini vel aquæ *pintas*, & paulo amplius quartam *pintæ* partem.

Sextarius, sexta pars congii, sexdecim uncias Romanas vini pondo cum quinque drachmis & unâ tertiâ drachmæ parte capiebat, libram Parisiensem cum uncia & semisse, ac proinde major erat eâ mensurâ quam vocamus *chopine*. *Sextarius.*

Hemina, pars dimidia erat sextarii, ac proinde superabat eam mensuram quæ apud nos dicitur *demi-septier*. *Hemina.*

Quartarius, quarta pars sextarii, non multùm excedebat eum modulum, quem dicimus *poisson*. *Quartarius.*

E mensuris cavis apud Græcos usitatis, solius medimni apud Livium fit mentio, quod duabus amphoris sive sex modiis par erat. *Medimnum.*

Addemus hîc & tres alias mensuras cavas Græcas, quarum, etsi non in Livio, at in Historia certè Romana interdum nomina occurrunt.

Cadus est Græca amphora, continens urnas tres, ac proinde tertiâ parte superans amphoram Romanam. *Cadus.*

Cotyla par Heminæ. *Cotyla.*

Chœnix quater cotylam continet, ac proinde æquat tertiam congii partem, octavam modii Romani. *Chœnix.*

FRAGMENTA DUO LIVII de Cicerone.

Ex Seneca patre, Suasoria sexta.

M. Cicero, sub adventum Triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum, posse. Primò in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caietâ navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum, quum modò venti adversi retulissent, modò ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit: regressusque ad superiorem villam, quæ paulo plus mille passibus à mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria sæpe servata.* Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum: ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod sors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit: manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, jussuque ejus inter duas manus in Rostris positum, ubi ille consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox cum admiratione eloquentiæ, auditus fuerat. Vix attollentes * lacrymis oculos homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

* Gronov. legit *præ lacrymis.*

IBIDEM.

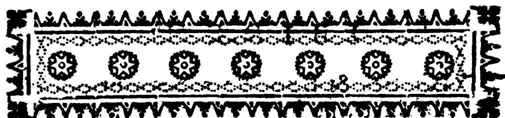
Vixit tres & sexaginta annos: ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipse fortunæ diu prosperæ, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruinâ partium pro quibus steterat, filiæ morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem: quæ, verè æstimanti, minùs indigna videri potuit, quòd à victore inimico nihil crudelius passurus erat, quàm quod ejusdem fortunæ compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensârit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FRAGMENTUM LIVII de Catone.

Ex Hieronym. Prol. l. II. in Oseam.

Cujus (Catonis) gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit; quum utrumque summis præditi fecerint ingeniis.

EPITOME
LIBRI PRIMI LIVIANI.

ADventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Sylvii Æneæ, ac deinceps Sylviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii supplicium. Alba diruta: Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cærimonias à Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: [1] *Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem*

1 *Politorium, urbem Latinorum*] Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clarè narratur cap. 33.

urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. 2 *Regnavit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Demarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. Censum additis, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse eum novaculâ cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. interfectus est à* 3 *L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ,* 4 *quum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bel-*

2 *Regnavit annos triginta tres*] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infrà.

3 *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

4 *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*, quomodo habetur infrà, cap. 48.

lum cum Volſcis geſſit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere, quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in poteſtatem ſuam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & conſulentibus quis eorum regnaturus eſſet Romæ, dictum eſt, eum regnaturum qui primùm matrem oſculatus eſſet. Quod reſponſum quum ipſi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapſum ſe ſimulavit, & terram oſculatus eſt: idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter ſe gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium ſui adduxiſſet, ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad ſe Tricipitino, & viro Collatino, obteſtata ne inulta mors ejus eſſet, cultro ſe interemit, Bruti operâ maximè expulſus eſt, quum regnaſſet annos viginti quinque. Tunc conſules primùm creati ſunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

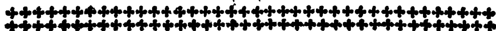

T. LIVII

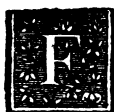

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER PRIMUS.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE [1] operæ pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim. Quippe qui quum veterem tum [2] vulgatam esse rem videam; dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem

1 *Operæ pretium*] Rem utilem, & cui haud frustra impensa opera sit.

2 *Vulgatam esse rem*] Rem vulgò à scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus & usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant & dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturusne operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videar imitari.

superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte [3] & ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. [4] Res est præterea [5] & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, & quæ ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, [6] festinantibus ad hæc nova, qui-

3 *Et ipsum*] Me quoque, aut tot alios. Pronomen *me* eleganter hîc supprimitur. Notum est illud Virgilii: *Ille meas errare boves, ut cernis, & ipsum Ludere quæ vellem.*

4 *Res est præterea*] Res quam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cujus universam historiam scribendo complecti volo, est argumentum quod excrescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis....

5 *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proximè sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra... & quæ ab exiguis...* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula *&* ante *immensi*: vel dicendum est ei respondere *& legentium plerisque*, prorsus quasi scripsisset Livius: *Præterea & res est immensi operis .... & legentium plerisque:* quæ duo arguunt difficultatem operis, ac proinde solatio erunt scriptori, si successus votis non responderit. Non rarò apud nostrum particulæ illæ, *& &*, *quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infrà c. 25. *Feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus*: & l. VI. c. 23. *Ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis ... spe inflatus.*

6 *Festinantibus ad hæc nova*] Quia nimirum ardent desiderio cognoscendæ ante omnia historiæ novissimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

bus jam pridem prævalentis populi vires se ipsa conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam; [7] omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ [8] ante conditam condendamve urbem, poëticis magis [9] decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, [10] utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimi-

7 *Omnis expers curæ*] Non verebatur Livius ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquitatis historiam scribenti vacuus omni curâ erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

8 *Ante .. condendam .. urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda foret: puta, tempus ante Romulum natum.

9 *Decora*] Magis convenientia poëticis figmentis, quàm incorruptæ & sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infrà c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

10 *Utcunque*] *Utcunque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attenderis, sive acriter, sive negligentiùs. *Utcunque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

ne. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplinâ, velut [11] desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. [12] Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis [13] potiùs ominibus votisque

11 *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hîc à *desido*.

12 *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; *& abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agitat. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.*

13 *Potiùs . . . libentiùs*] Sufficiebat *libentiùs*. Sed ejusmodi pleonasmi non inusitati sunt apud optimos

ac precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut [14] orsis tanti operis successus prosperos darent.

scriptores, qui perspicuitati maximè serviunt.

14 *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallustî brevis*, pro opere ipso Sallustii.

FRAGMENTA DUO LIVII de Cicerone.

Ex Seneca patre, Suasoria sexta.

M. Cicero, sub adventum Triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum, posse. Primò in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum, quum modò venti adversi retulissent, modò ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit: regressusque ad superiorem villam, quæ paulo plus mille passibus à mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria sæpe servata.* Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum: ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod sors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit: manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, jussuque ejus inter duas manus in Rostris positum, ubi ille consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox cum admiratione eloquentiæ, auditus fuerat. Vix attollentes * lacrymis oculos homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

* Gronov. legit *præ lacrymis.*

IBIDEM.

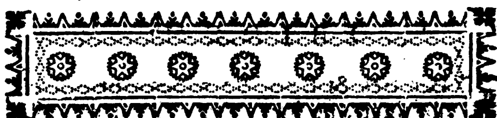
VIxit tres & sexaginta annos : ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipse fortunæ diu prosperæ, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruinâ partium pro quibus steterat, filiæ morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem : quæ, verè æstimanti, minùs indigna videri potuit, quòd à victore inimico nihil crudelius passurus erat, quàm quod ejusdem fortunæ compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FRAGMENTUM LIVII de Catone.

Ex Hieronym. Prol. l. II. in Oseam.

Cujus (Catonis) gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit; quum utrumque summis præditi fecerint ingeniis.

EPITOME
LIBRI PRIMI LIVIANI.

ADventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Sylvii Æneæ, ac deinceps Sylviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii supplicium. Alba diruta: Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cærimonias à Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: [1] *Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem*

1 *Politorium, urbem Latinorum*] Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clarè narratur cap. 33.

ubi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. 2 *Regnavit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Demarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. Censum addidit, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse eum novaculâ cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. interfectus est à* 3 *L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ,* 4 *quum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bel-*

2 *Regnavit annos triginta tres*] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infrà.

3 *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

4 *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*, quomodo habetur infrà, cap. 48.

lum cum Volſcis geſſit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere, quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in poteſtatem ſuam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & conſulentibus quis eorum regnaturus eſſet Romæ, dictum eſt, eum regnaturum qui primùm matrem oſculatus eſſet. Quod reſponſum quum ipſi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapſum ſe ſimulavit, & terram oſculatus eſt: idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter ſe gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium ſui adduxiſſet, ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad ſe Tricipitino, & viro Collatino, obteſtata ne inulta mors ejus eſſet, cultro ſe interemit, Bruti operâ maximè expulſus eſt, quum regnaſſet annos viginti quinque. Tunc conſules primùm creati ſunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

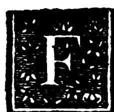
T. LIVII

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER PRIMUS.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE [1] operæ pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim. Quippe qui quum veterem tum [2] vulgatam esse rem videam; dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem

1 *Operæ pretium*] Rem utilem, & cui haud frustra impensa opera sit.

2 *Vulgatam esse rem*] Rem vulgò à scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus & usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant & dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturusne operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videar imitari.

ſuperaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte [3] & ipſum conſuluiſſe; &, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me conſoler. [4] Res eſt præterea [5] & immenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur, & quæ ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret ſuâ: & legentium pleriſque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis ſint, [6] feſtinantibus ad hæc nova, qui-

3 *Et ipſum*] Me quoque, ut tot alios. Pronomen *me* eleganter hîc ſupprimitur. Notum eſt illud Virgilii: *Ille meas errare boves, ut cernis, & ipſum Ludere quæ vellem.*

4 *Res eſt præterea*] Res quam tractandam ſuſcipio, reſpublica nempe Romana, cujus univerſam hiſtoriam ſcribendo complecti volo, eſt argumentum quod excreſcere debeat in immenſum opus; ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur, eademque ab exiguis....

5 *Et immenſi*] Connexa procul dubio ſunt duo, quæ proximè ſequuntur, orationis membra, *ut quæ ſupra...* & *quæ ab exiguis...* quum utrumque rationem afferat cur res ſit immenſi operis. Itaque vel delenda eſt vocula & ante *immenſi*: vel dicendum eſt ei reſpondere & *legentium pleriſque*, prorſus quaſi ſcripſiſſet Livius: *Præterea & res eſt immenſi operis.... & legentium pleriſque*: quæ duo arguunt difficultatem operis, ac proinde ſolatio erunt ſcriptori, ſi ſucceſſus votis non reſponderit. Non rarò apud noſtrum particulæ illæ, & &, quum tum, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad ſenſum ſibi reſpondeant, quoad ſtructuram tamen verborum ex adverſo ſeſe non reſpiciant. Sic infrà c. 25. *Feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus*: & l. VI. c. 23. *Ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis... ſpe inflatus.*

6 *Feſtinantibus ad hæc nova*] Quia nimirum ardenti deſiderio cognoſcendæ ante omnia hiſtoriæ noviſſimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires ſe ipſæ per bella civilia conficiunt.

bus jam pridem prævalentis populi vires se ipsa conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam; [7] omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ [8] ante conditam condendamve urbem, poëticis magis [9] decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, [10] utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimi-

7 *Omnis expers curæ*] Non verebatur Livius ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquitatis historiam scribenti vacuus omni curâ erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

8 *Ante .. condendam .. urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda foret: puta, tempus ante Romulum natum.

9 *Decora*] Magis convenientia poëticis figmentis, quàm incorruptæ & sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infrà c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello*.

10 *Utcunque*] *Utcunque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attenderis, sive acriter, sive negligentiùs. *Utcunque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

ne. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplinâ, velut [11] desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. [12] Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis [13] potiùs ominibus votisque

11 *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hîc à *desido*.

12 *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; *& abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agitat. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem*.

13 *Potiùs . . . libentiùs*] Sufficiebat *libentiùs*. Sed ejusmodi pleonasmi non inusitati sunt apud optimos

ac precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut 14 orsis tanti operis successus prosperos darent.

scriptores, qui perspicuitati maximè serviunt.

14 *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallustî brevis*, pro opere ipso Sallustii.

JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, [1] Æneæ Antenorique, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. [2] Casibus deinde variis, Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, [3] pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: [4] ab Sicilia, classe Lau-

Antenoris fata.

Æneæ fata.

1 *Æneæ Antenorique*] Constat Achivos jus omne belli, id est quidquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infrà l. II. c. 12. Porsena ad Mucium: *jure belli liberum te ... dimitto.*

2 *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem & Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

3 *Pagoque inde Trojano nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus constat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hîc bene distinguitur pagus Trojanus à vico Troja, & à gente universa Venetis.

4 *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiæ transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenis-

rentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est. Alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris, crematâ patriâ & domo profugos, sedem condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen. *Ascanius nascitur.*

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, præla-

... sed recto cursu ab Si... ...a ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse.

tum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt: qui [1] Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversùs tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, [2] ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui implesset; tamen, quum [3] mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. [4] Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. [5] situs est,

Æneæ mors.

1 *Cære opulento tum oppido*] Livii ævo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantùm rudera, teste Strabone, l. v.

2 *Ne sub eodem jure*] Ut non solùm eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

3 *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros propulsare hostem.

4 *Secundum*] Intellige *secundum*, ordine, cui mox opponitur *etiam ultimum*. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversùs Turnum.

5 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi à Latinis exstructum Augusti ævo adhuc visebatur.

[6] quemcunque eum dici jus fasque est, [7] super Numicium flumen: Jovem [8] Indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. [1] tantisper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. [2] Haud nihil ambigam ([3] quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certè natum Æneâ constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam [4] sub Albano monte *Alba condita.*

6 *Quemcunque*] Quocunque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur: ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palæmon*. De vocibus *jus* & *fas*, vid. not. ad c. 32. infrà.

7 *Super*] Juxta. *Super Numici ripam*, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

8 *Indigetem*] Dii Indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi *inde* i. e. è terra *geniti*. Hinc Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys. Halicarnasseus Græcè χθόνιον θεὸν, i. e. terrenum deum appellat.

1 *Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

2 *Haud nihil ambigam*] Dubito utrùm Ascanius, qui post Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hactenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *ætate* quàm hic, Creusâ matre .. natus.

3 *Quis ... rem tam veterem pro certo affirmet?*] Sic infrà l. IV. c. 55. *illa pro certo habenda.*

4 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

condidit, quæ [5] ab situ porrectæ in dorso urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam, triginta ferme interfuere anni. Tantùm tamen opes creverant, maximè fusis Etruscis, ut ne mortè quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. [6] Sylvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in sylvis natus. Is Ænean Sylvium creat: is deinde Latinum Sylvium. Ab eo [7] coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Sylviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: post Agrippam Romulus Sylvius, à patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Pro-

Albani reges.

5 *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super divo montis, *Longa* cognominata est. *Alba* nomen ab colore suis cum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum esse vult Virg. Æn. VIII.

6 *Sylvius . . . Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. & Dion. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse memorant.

7 *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Locri*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. & seq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, & Bolam.

ea deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Sylviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Sylviæ per speciem honoris, quum [8] vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

IV. Sed [1] debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique [2] secundùm deorum opes imperii principium. Vi compressa vestalis, quum geminum partum edidisset; seu ita rata, [3] seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regiâ vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. [4] Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam [5] ad justi cursum poterat amnis; *Romuli & Remi ortus.*

8 *Vestalem*] De vestalibus vide infrà c. 20.

1 *Debebatur.. fatis tantæ origo urbis*] Oportebat ut fata divinumque numen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, & rem humanis consiliis frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

2 *Secundùm deorum opes*] Post ipsorum deorum imperium.

3 *Seu quia deus auctor culpæ honestior erat*] Seu quia honestiùs putabat à se nominari posse Deum auctorem culpæ, quàm virum mortalem.

4 *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus θείᾳ τινὶ τύχῃ. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus*; quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. *casu quodam, an divinitus.*

5 *Ad justi cursum ... amnis*] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluebat. *Justum* quòcunque in genere est id quod suam quamdam plenitudinem & absolutionem habet. *Justus exercitus, justa arma, justa ætas.*

& posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, [6] ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum quo expositi erant pueri tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circà sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit.

Educatio & adolescentia.

Faustulo fuisse nomen ferunt: ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. [7] Ita geniti, ita educati, quum primùm adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare [8] circà saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantùm subsistere, sed in latrones prædâ onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, crescente indies grege juvenum, [9] seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte [1] Lupercal

6 *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma.

7 *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum à Numitore Romulus ac Remus fuerint, fusiùs ac pleniùs differunt Dion. l. I. Plut. in Rom.

8 *Circà saltus*] Saltus qui circà erant.

9 *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversùs latrones, adversùs vastatrices agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magnâ frequentiâ, magno cum hominum numero peragere.

1 *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hîc dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum*. Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton.

[2] hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo urbe Arcadicâ Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui [3] ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus tenuerit loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes [4] Lyceum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, [5] ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum, prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari. nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere. Sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè & Numitori, quum in custodia Remum

in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum.*

2 *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infrà c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: & sæpe aliàs.

3 *Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

4 *Lyceum Pana*] Pan *dictus* est *Lyceus*, inquit Servius ad VIII. Æn. v. 343. *quòd lupos non sinat in oves sævire.* Lupus enim Græcis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI. Æn. v. 775.

5 *Ultro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo, contrà quàm ab eo exspectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum & Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

haberet, audissetque geminos esse fratres; [6] comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque [7] eódem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita [8] undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

Amulium obtruncant, & Numitorem restituunt.

VI. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postea quam juvenes perpetratâ cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et [1] supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facilè spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea ur-

Urbis condendæ consilium capiunt.

6 *Comparando*] Comparando ætatem & indolem horum juvenum, cum ea & ætate & indole, quâ esse debebant nepotes, si adhuc viverent.

7 *Eódem*] Quò Faustulus. Nisi fortè malis *eò demum*.

8 *Undique*] Et ab Romulo, & ab Numitore.

1 *Supererat multitudo*] Abundabat.

be quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum à satis miti [2] principio; quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum [3] templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nunciato augurio quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. [4] tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, [5] certamine irarum ad cædem vertuntur. Ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicunque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: [6] condita urbs conditoris nomine appellata. Pa-

Remus à fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia: ante C. 751.

2 *Principio*] Nempe, ut, quoniam essent gemini... dii auguriis legerent...

3 *Templa*] Templum dicebatur & spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; & ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. A *templo* ita intellecto dictum est *contemplari*.

4 *Tempore illi præcepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere contendebant, quòd augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quòd major sese ei ostendisset avium numerus.

5 *Certamine irarum*] Durè certant utriusque iræ, & ex ipso conflictu exardescunt.

6 *Condita urbs*] Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. ex Catonis sententia. Varro duobus annis antiquiorem originem Romæ

latinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit. sacra diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit.

Herculis adventus in Latium. VII. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, quà præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulcritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant, aversos boves eximium quemque pulcritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. *Evander Arcas.* Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, [1] au-

dabat, & eam referebat ad annum 3. Olympiadis VI. qui est ante Christum 753. Catonem videtur sequutus esse Livius.

1 *Auctoritate magis quàm imperio*] *Auctoritate suadendi magis*, ut loquitur Tac. Germ. 11. *quàm jubendi potestate. Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus, venerationem conci-

auctoritate magis quàm imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo [2] litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant. is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit, *Jove nate, Hercules, salve, inquit: te mihi mater veridica interpres deûm aucturum Cœlestium numerum cecinit; tibique aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata, [3] arâ conditâ atque dicatâ*, ait. Ibi tum primùm bove [4] eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur; Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites

Ara Maxima.

liant, ita ut cum reverentia audiatur. *Imperium* ejus est, qui jubet, cui parere ceteros necesse est.

2 *Litterarum*] Hîc intellige ipsas litterarum notas, seu formas. *Docuit Italos Evander*, ut habet Auctor libri de Orig. gentis Romanæ, *legere & scribere.*

3 *Arâ conditâ*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potiùs ipse Hercules sibi? Utróque auctores trahunt.

4 *Eximiâ.*] Vox sacrorum propria. *Eximiæ hostiæ erant*, ut legimus apud Macrobium l. III. Saturn. c. 5. *quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur è grege.*

sacri ejus per multas ætates fuerunt : [5] donec tradito [6] servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit ; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Rempublicam ordinat Romulus.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, [1] jura dedit. Quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maximè [2] lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. [3] me haud poenitet eorum sententiæ esse, quibus [4] & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis,

5 *Donec tradito*] Vid. infrà l. IX. c. 29.

6 *Servis publicis*] Servis Reipublicæ, qui non huic illive civi, sed communi Reipublicæ servirent.

1 *Jura dedit*] Romuli leges, & totum, quem ille descripsit, ordinem civitatis, fusè exponit Dion. l. II.

2. *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quòd fasces virgarum *ligatos* præferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce exstaret. Eorum munus erat, ut populum summoverent, sontes virgis cæderent & securi ferirent.

3 *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infrà, c. 39. Livius uteretur : *eorum magis sententiæ sum* : & l. XXVII. c. 25. *cujus sententiæ & Fabius fuit.*

4 *Et apparitores, & hoc genus*] Et apparitores, & hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes qui præsto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exsequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse reciso altero *&* legeretur, quod monet Jac. Gronovius, *Et apparitores hoc genus*, id est, hoc

unde [5] sella curulis, unde [6] toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quòd ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quàm [7] ad id quod tum hominum erat, [8] munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur, [9] lo-

Urbem auget.

genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores & apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces & secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facilè credi potest.

5 *Sella curulis*] Ex eborea. Sellæ curulis appellatió deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. à *curru*: quia nempe ii quibus illâ utendi jus erat, eam currui quo vehebantur imponere solerent.

6 *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. Tunicæ superinjiciebatur. Toga prætexta purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant περιπόρφυρον. *Prætexta* dicebatur à *prætexendo*, quia nimirum purpura ei prætexta erat. Eâ utebantur magistratus, pueri ingenui, &c.

7 *Ad id quod tum hominum erat*] Qui unà cum Romulo urbem condere coeperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quàm ter mille pedites, & pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat cruentum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit è vivis, peditum reliquit sex & quadraginta millia, & mille fermè equites.

8 *Munirent*] Tuta & habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est suprà vox *munitionibus*.

9 *Locum qui nunc septus*] Locum qui nunc septo clausus occurrit descendentibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appella-

cum qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, [10] Asylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, [11] consilium deinde viribus parat. centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant [12] qui creari Patres possent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset. sed [1] penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua vir-*

Connubia petit à finitimis.

tionem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci.

10 *Asylum*] Vox Græca est significans locum in quo neminem violare liceat: à particula α quæ privandi vim habet, & verbo συλάω, *spolio*, *lædo*.

11 *Consilium... viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

12 *Qui creari Patres possent*] Multùm arridet Sigonii conjectura, *qui ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infrà l. X. c. 8. *Patricios primò esse factos, qui patrem ciere possent*. Et verò hîc vix possunt à Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

1 *Penuriâ mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. & Plut. in Rom. Itaque ubi infrà Livius ait Romanis non fuisse domi spem prolis, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tuendam urbis magnitudinem.

tus ac dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. Nusquam benignè legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno Equestri solennes: [2] Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, [3] concelebrant, ut rem claram exspectatamque facerent. [4] Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maximè proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque U. c. 4. eò mentes cum oculis erant, tum ex composito a. C. 748. orta vis: signoque dato, juventus Romana [5] ad *Raptus Sabinarum.*

2 *Consualia*] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hîc innuere videtur Livius; sive Genius quidam, occultorum consiliorum dux & præses, qui in illo solenni conjunctos cum Neptuno honores haberet.

3 *Concelebrant*] Ita instruunt, ut sint quàm maximè celebres, & eorum latè fama spargatur.

4 *Multi mortales*] Emphasis est in hac voce *mortales*, ad significandam ingentem hominum cujusvis ordinis, ætatis, & sexûs multitudinem.

5 *Ad rapiendas virgines*]

rapiendas virgines discurrit. magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ: quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longè ante alias specie ac pulcritudine insignem à globo Talassii cujusdam raptam ferunt; multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, 6 per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque *Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negassent. illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit,* 7 *ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

Raptæ sunt virgines 683. teste Dionys. l. II.

6 *Per fas*] Decepti per speciem divini juris & religionum, & fidei hospitalis.

7 *Ut, quum suam vicem*] *Ut, quum* secundùm *suam vicem*, seu, quod ad se propriè spectat, suo *quisque functus officio sit*, i. e. quum eum suæ quisque conjugi amorem præstiterit, quem vir uxori debeat; cumulatiorem insuper impendat caritatis modum, quo patriæ & parentum amissorum illi jacturam desideriumque expleat.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste, lacrymisque, & querelis civitates concitabant. Nec domi tantùm indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium [1] regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre movent. ita per se ipsum [2] nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fusum persequitur: [3] regem in prælio obtruncat, & spoliat: duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse [4] quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè [5] ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomen-

Bellum Cæninense.

1 *Regem Sabinorum*] Quiritium, Sabinorum è Curibus.

2 *Nomen Cæninum*] Populus Cæninus.

3 *Regem*] Acronem, ex Plut. in Romulo.

4 *Quum factis vir magnificus*,] Qui & magna gerere nosset, & ea quæ gessisset ampla & egregia, specie quâdam & pompâ exornare ad conciliandam admirationem compositâ.

5 *Ferculo*] Trunco quercûs in tropæi modum formato, ex quo Acronis arma loco & ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plut. ibid.

que addidit deo : [6] *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico; sedem* [7] *opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, quâ laturos eò spolia posteros nuncupavit; nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. [8] bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Antemnates victi. XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim & ad hos Romana [1] legio ducta palantes in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu &

6 *Jupiter Feretri*] Jupiter *Feretrius* dictus est à *feretro*, sive ferculo illo spoliorum, quod, ut modò narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

7 *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam & copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opimæ divitiæ* apud Plautum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant, tanquam eximia, & supra omne reliquorum spoliorum genus excellentia.

8 *Bina*]. Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 318. Vid. infrà IV, 19. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530.

1 *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de linguâ Lat. quòd legionis milites viritim legi solerent. Prima legio sub Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, rarò autem admodum stante republicâ sex millia contineret; itemque modò trecentos equites, modò, sed rariùs, quadringentos. Dividebatur

clamore

clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjux precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordiâ posse. facilè impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quòd jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utróque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est, à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, [2] directò arma petisse dicant: & fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

Crustumini victi.

U. c. 5. a. C. 747. Sabinum bellum.

in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem. Vid. infrà VIII. 8.

2 *Directò*] Expressis verbis scuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem proditionis reposceret.

XII. Tenuere [1] tamen arcem Sabini: atque inde posterâ die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non priùs descenderunt in æquum, quàm irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hîc in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati superatâ mediâ valle tendunt. At tu, pater deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hîc ego tibi templum* [2] *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est, nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In

1 *Tamen*] Quasi dicat: quidquid existimandum sit de allata modò fabella, illud tamen, illud certè constat, tenuisse arcem Sabinos.

2 *Statori*] A *sistendo*. Modò dixit *fugamque fœdam siste*.

eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat: [3] eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: [4] adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent:* [1] *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Meliùs peribimus, quàm* [2] *sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multi- *Matronæ prælium dirimunt.*

3 *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit & aufert) pelli Mettium facilius fuit.

4 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque non Romanorum modò, à quibus Mettius pellebatur, sed etiam Sabinorum, illuc converterat. Unus codex habet, quod fortasse quis malit, *advertitque.*

1 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac maculâ respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum & liberûm progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

2 *Sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos no[...]

U. c. 7. a. C. 745. *Pax convenit.* tudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. 3 monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in 4 curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. 5 Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Luce-

amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

3 *Monumentum*] Locum eum, *ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit*, *appellarunt Curtium lacum*; quod *monumentum ejus pugnæ* est, sive in *monumentum ejus pugnæ*. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggestâ terrâ repletus esset. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

4 *Curias*] *Curia* hîc accipitur pro decima parte tribûs. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive à numero, sive à *tributo* dando *tribus* appellavit, unamquamque rursus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis & heroïbus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos è publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dionys. l. II. & Plutarchus in Romulo.

5 *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, è quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribubus ipsis

rum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu 1 ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen 2 expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, 3 occupant bellum facere. juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium

U. c. 12. a. C. 740. T. Tatii mors.

Bellum cum Fidenatibus.

cognomines. In Ramnensem tribum conjecti sunt ii, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabini: in Lucerensem, advenæ omnes, sive ii qui in lucum confugerant, sive è finitimis populis in civitatem adsciti tum, aut qui postea adsciti fuere.

1 *Ob infidam societatem regni*] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod suprà dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

2 *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret & Laurentibus, & Romanis.

3 *Occupant*] Festinant ipsi priores bellum facere.

populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis [4] mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum [5] locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) [6] qui simulantes paulo antè secuti erant,

4 *Mille passuum*] Intellige præpositionem *ad.* τὸ *passuum* regitur à nomine *mille*. Tam enim dicitur *mille hominum*, quàm *mille homines*. Itaque hîc *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus*.

5 *Locis circa densa*] Possit fortasse utcunque exponi: *subsidere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. [illegible]ique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verùm rectiùs multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quàm *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem militum locis circà denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.*

6 *Qui simulantes*] Meliùs legere videremur: *quâ simulantes*, id est, quâ regione,

oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati 1 Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non

Bellum cum Veientibus.

quâ viâ Romanos simulantes fugam secuti erant, eâdem oppidum repetebant.

1 *Veientium animi... excucurrerunt*] Mira profectò locutio. Sed quia longo intervallo nomen à verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad nudam vocum proprietatem attendere.

animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. [2] ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos [3] Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit.

U. c. 37. a. C. 715. *Mors Romuli.*

XVI. His [1] immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ, tamen [2] velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *deum, deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere* universi *Romulum* ju-

2 *Ab illo enim profectu.*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

3 *Celeres*] Sive à celeritate in exsequendis ministeriis, sive à duce eorum Celere, sive denique à Græca voce κέλης, *eques*. Certè *Celeres* primò dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. & Festus.

1 *Immortalibus*] Huic ampullatæ & sesquipedali voci non est hîc locus. Legamus potiùs *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. suprà: *Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

2 *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

bent.[3] pacem precibus exposcunt, *uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.*[4] Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset:* Abi, nuncia, *inquit*, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum[5] quantùm illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen reg-

3 *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deûm* poscebant, id est, ut placidi ipsis & faventes dii essent.

4 *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, & alii; nec aliter sensere doctissimi quique & cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat, infrà c. 49. Popularem hîc opinionem sequitur Livius.

5 *Quantùm ... fides fuerit*] Quidam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. τὸ *quantùm* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multùm lacrymas verba inter singula fundit.

Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2. *Forsitan hic mihi parum habeat fidem.*

ni ac cupido versabat. [1] Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, [2] in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se [3] centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: [4] quinque
U. c. 38. a. C. 714. dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet

Interregnum annuum.

1 *Necdum à singulis... pervenerant factiones:*] Ingeniosè conjicit Grævius: *Necdum ad singulos.... pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.*

2 *In societate*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter & veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

3 *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quòd, fœdere cum Tatio icto, veteribus senatoribus à Romulo creatis centum è Sabinis allecti essent.

4 *Quinque dierum spatio finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterùm Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium & nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris quàm retinerent. decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, [5] si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis [6] usurpatur idem jus, vi ademptâ. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum, Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos in ultima Italiæ ora circa Metapon- *Electio Numæ.*

5 *Si Patres auctores fierent*] Si Patres auctoritate suâ rem comprobarent.

6 *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant: *vi ademptâ*, i. e. vis ac robur abest; quum Patres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infrà VIII. 12.

XII. Tenuere [1] tamen arcem Sabini: atque inde posterâ die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non priùs descenderunt in æquum, quàm irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hîc in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati superatâ mediâ valle tendunt. At tu, pater deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hîc ego tibi templum* [2] *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est, nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In

1 *Tamen*] Quasi dicat: quidquid existimandum sit de allata modò fabella, illud tamen, illud certè constat, tenuisse arcem Sabinos.

2 *Statori*] A *sistendo*. Modò dixit *fugamque fœdam siste*.

eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat : [3] eo pelli facilius fuit : pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit : [4] adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras : hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent :* [1] *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras : nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Meliùs peribimus, quàm* [2] *sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multi- *Matronæ prælium dirimunt.*

3 *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit & aufert) pelli Mettium facilius fuit.

4 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque non Romanorum modò, à quibus Mettius pellebatur, sed etiam Sabinorum, illuc converterat. Unus codex habet, quod fortasse quis malit, *advertitque.*

1 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac maculâ respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum & liberûm progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

2 *Sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos nostros

U. c. 7. a. C. 745. tudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. [3] monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in [4] curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. [5] Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Luce-

Pax convenit.

amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

3 *Monumentum*] Locum eum, *ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit*, *appellarunt Curtium lacum*; quod *monumentum ejus pugnæ* est, sive in *monumentum ejus pugnæ*. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggestâ terrâ repletus esset. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

4 *Curias*] *Curia* hîc accipitur pro decima parte tribûs. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive à numero, sive à *tributo* dando *tribus* appellavit, unamquamque rursus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis & heroïbus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos è publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dionys. l. II. & Plutarchus in Romulo.

5 *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, è quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribubus ipsis

rum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu [1] ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen [2] expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, [3] occupant bellum facere. juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium

U. c. 12. a. C. 740. T. Tatii mors.

Bellum cum Fidenatibus.

cognomines. In Ramnensem tribum conjecti sunt ii, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabini: in Lucerensem, advenæ omnes, sive ii qui in lucum confugerant, sive è finitimis populis in civitatem adsciti tum, aut qui postea adsciti fuere.

1 *Ob infidam societatem regni*] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod suprà dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

2 *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret & Laurentibus, & Romanis.

3 *Occupant*] Festinant ipsi priores bellum facere.

populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis [4] mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum [5] locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) [6] qui simulantes paulo antè secuti erant,

4 *Mille passuum*] Intellige præpositionem *ad*. τὸ *passuum* regitur à nomine *mille*. Tam enim dicitur *mille hominum*, quàm *mille homines*. Itaque hîc *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus*.

5 *Locis circa densa*] Possit fortasse utcunque exponi; *subsidere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. [illegible]ique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verùm rectiùs multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quàm *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem militum locis circà denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.*

6 *Qui simulantes*] Meliùs legere videremur: *quâ simulantes*, id est, quâ regione,

oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati [1] Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non

Bellum cum Veientibus.

quâ viâ Romanos simulantes fugam secuti erant, eâdem oppidum repetebant.

1 *Veientium animi... excucurrerunt*] Mira profectò locutio. Sed quia longo intervallo nomen à verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad nudam vocum proprietatem attendere.

animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. [2] ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos [3] Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit.

U. c. 37. a. C. 715. *Mors Romuli.*

XVI. His [1] immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ, tamen [2] velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *deum, deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere* universi *Romulum* ju-

2 *Ab illo enim profectu.*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

3 *Celeres*] Sive à celeritate in exsequendis ministeriis, sive à duce eorum Celere, sive denique à Græca voce Κέλης, *eques*. Certè *Celeres* primò dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. & Festus.

1 *Immortalibus*] Huic ampullatæ & sesquipedali voci non est hîc locus. Legamus potiùs *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. suprà: *Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

2 *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

bent. [3] pacem precibus exposcunt, *uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* [4] Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset:* Abi, nuncia, *inquit*, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum [5] quantùm illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen reg-

3 *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deûm* poscebant, id est, ut placidi ipsis & faventes dii essent.

4 *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, & alii; nec aliter sensere doctissimi quique & cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat, infrà c. 49. Popularem hìc opinionem sequitur Livius.

5 *Quantùm ... fides fuerit*] Quidam reponunt *fidei.* Sed nihil mutandum. τὸ *quantùm* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides.* Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multùm lacrymas verba inter singula fundit.

Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2. *Forsitan hic mihi parum habeat fidem.*

ni ac cupido versabat. [1] Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, [2] in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se [3] centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: [4] quinque
U. c. 38. a. C. 714. *Interregnum annuum.* dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuúmque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet

1 *Necdum à singulis … pervenerant factiones:*] Ingeniosè conjicit Grævius: *Necdum ad singulos …. pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.*

2 *In societate*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter & veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

3 *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quòd, fœdere cum Tatio icto, veteribus senatoribus à Romulo creatis centum è Sabinis allecti essent.

4 *Quinque dierum spatio finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterùm Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium & nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris quàm retinerent. decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, [5] si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis [6] usurpatur idem jus, vi ademptâ. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum, Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos in ultima Italiæ ora circa Metapon- *Electio Numæ.*

5 *Si Patres auctores fierent*] Si Patres auctoritate suâ rem comprobarent.

6 *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant: *vi ademptâ*, i. e. vis ac robur abest; quum Patres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infrà VIII. 12.

XII. Tenuere [1] tamen arcem Sabini: atque inde posterâ die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non priùs descenderunt in æquum, quàm irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hîc in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati superatâ mediâ valle tendunt. At tu, pater deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hîc ego tibi templum* [2] *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est, nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In

1 *Tamen*] Quasi dicat: quidquid existimandum sit de allata modò fabella, illud tamen, illud certè constat, tenuisse arcem Sabinos.

2 *Statori*] A *sistendo*. Modò dixit *fugamque fœdam siste.*

eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat : [3] eo pelli facilius fuit : pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit : [4] adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras : hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent :* [1] *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras : nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Meliùs peribimus, quàm* [2] *sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multi-

Matronæ prælium dirimunt.

3 *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit & aufert) pelli Mettium facilius fuit.

4 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque non Romanorum modò, à quibus Mettius pellebatur, sed etiam Sabinorum, illuc converterat. Unus codex habet, quod fortasse quis malit, *advertitque.*

1 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac maculâ respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum & liberûm progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

2 *Sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos nostros

U. c. 7. a. C. 745. *Pax convenit.* tudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. [3] monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in [4] curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. [5] Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Luce-

amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

3 *Monumentum*] Locum eum, *ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit*, *appellarunt Curtium lacum*; quod *monumentum ejus pugnæ* est, sive in *monumentum ejus pugnæ*. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggestâ terrâ repletus esset. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

4 *Curias*] *Curia* hîc accipitur pro decima parte tribûs. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive à numero, sive à *tributo* dando *tribus* appellavit, unamquamque rursus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis & heroïbus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos è publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dionys. l. II. & Plutarchus in Romulo.

5 *Ramnenses* . . . *Titienses* . . . *Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, è quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribubus ipsis

rum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu 1 ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen 2 expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, 3 occupant bellum facere. juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium

U. c. 12. a. C. 740. *T. Tatii mors.*

Bellum cum Fidenatibus.

cognomines. In Ramnensem tribum conjecti sunt ii, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabini: in Lucerensem, advenæ omnes, sive ii qui in lucum confugerant, sive è finitimis populis in civitatem adsciti tum, aut qui postea adsciti fuere.

1 *Ob infidam societatem regni*] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod suprà dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

2 *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret & Laurentibus, & Romanis.

3 *Occupant*] Festinant ipsi priores bellum facere.

populantur : tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit : castra à Fidenis [4] mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum [5] locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt : multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) [6] qui simulantes paulo antè secuti erant,

4 *Mille passuum*] Intellige præpositionem *ad.* τὸ *passuum* regitur à nomine *mille.* Tam enim dicitur *mille hominum*, quàm *mille homines.* Itaque hîc *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus.*

5 *Locis circa densa*] Possit fortasse utcunque exponi : *subsidere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. [illegible]ique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verùm rectiùs multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quàm *obsita virgulta.* Itaque Gronovius emendat : *Partem militum locis circà denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.*

6 *Qui simulantes*] Meliùs legere videremur : *quâ simulantes*, id est, quâ regione,

oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati 1 Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non

Bellum cum Veientibus.

quâ viâ Romanos simulantes fugam secuti erant, eâdem oppidum repetebant.

1 *Veientium animi... excucurrerunt*] Mira profectò locutio. Sed quia longo intervallo nomen à verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad nudam vocum proprietatem attendere.

animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. [2] ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos [3] Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit.

U. c. 37. a. C. 715. Mors Romuli.

XVI. His [1] immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ, tamen [2] velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *deum, deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere* universi *Romulum* ju-

2 *Ab illo enim profectu.*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

3 *Celeres*] Sive à celeritate in exsequendis ministeriis, sive à duce eorum Celere, sive denique à Græca voce κέλης, *eques*. Certè *Celeres* primò dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. & Festus.

1 *Immortalibus*] Huic ampullatæ & sesquipedali voci non est hîc locus. Legamus potiùs *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. suprà: *Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

2 *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

bent. [3] pacem precibus exposcunt, *uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* [4] Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset:* Abi, nuncia, *inquit*, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum [5] quantùm illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen reg-

3 *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deûm* poscebant, id est, ut placidi ipsis & faventes dii essent.

4 *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, & alii; nec aliter sensere doctissimi quique & cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat, infrà c. 49. Popularem hìc opinionem sequitur Livius.

5 *Quantùm ... fides fuerit*] Quidam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. τὸ *quantùm* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multùm lacrymas verba inter singula fundit.

Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2.

Forsitan hic mihi parum habeat fidem.

ni ac cupido versabat. [1] Necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, [2] in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se [3] centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: [4] quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuûmque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet

U. c. 38. a. C. 714. *Interregnum annuum.*

1 *Necdum à singulis ... pervenerant factiones:*] Ingeniosè conjicit Grævius: *Necdum ad singulos .... pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.*

2 *In societate*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter & veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

3 *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quòd, fœdere cum Tatio icto, veteribus senatoribus à Romulo creatis centum è Sabinis allecti essent.

4 *Quinque dierum spatio finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterùm Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium & nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris quàm retinerent. decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, [5] si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis [6] usurpatur idem jus, vi ademptâ. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum, Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos in ultima Italiæ ora circa Metapon- *Electio Numæ.*

5 *Si Patres auctores fierent*] Si Patres auctoritate suâ rem comprobarent.

6 *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant: *vi ademptâ*, i. e. vis ac robur abest; quum Patres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infrà VIII. 12.

tum, Heracleamque, & Crotona, juvenum [1] æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, [2] quâ famâ in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? [3] Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, [4] regiones ab oriente ad occasum

U. c. 39. a. C. 713. *Inauguratio Numæ.*

1 *Æmulantium studia*] Placita ipsius æmulantium, & sectam sequentium. Sic & apud Cic. pro Mur. n. 61. *Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur.*

2 *Quâ famâ*] *Quâ famâ in Sabinos* usque perlatâ.

3 *Suopte .. ingenio*] Per semetipsum, non alienâ doctrinâ. *Ingenium* est id quod ingenitum est, vis insita; & opponitur doctrinæ, arti.

4 *Regiones*] Cœli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definiit, inter quos sibi auspicia mitti postularet.

determinavit; [5] dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. [6] Signum contrà, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines quos feci.* Tum [7] peregit verbis auspicia quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, [1] Janum ad infimum [2] Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circà omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum:

Numa institutæ.

Janus belli & pacis index.

5 *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurem fuisse versâ in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

6 *Signum contrà*] Ex adverso observavit aliquid insigne & notatu facile, voluitque hoc esse signum, & quasi metam quâ auspicia terminarentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultrà possent contingere.

7 *Peregit verbis*] Singula enunciavit.

1 *Janum*] Jani ædem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitæ usum necessaria primus rudes tum homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons.

2. *Argiletum*] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII. Æneid. v. 345.

iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ. Clauso eo, quum omnium circà finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne [3] luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primùm, rem, ad multitudinem imperitam & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primùm, [4] ad cursum lunæ, in duo-

Dea Egeria.

3 *Luxuriarentur*] In ferociam & licentiam effunderentur.

4 *Ad cursum lunæ*] De anno Romano hæc ferè habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. & 14. Annus à Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor & trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum supplendum opus foret. Numa ad lunæ cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario & Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quatuor, desuntque dies undecim cum quadrante, ut ad solaris anni finem perveniatur; hos residuos dies, octies, exemplo à Græcis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis binos vicenosque, alternis ternos & vicenos haberet dies. Verùm Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, sed sex & sexaginta tantùm intercalabant dies. Ita quarto & vigesimo demum anno,

decim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, [5] desuntque dies solido anno qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo anno ad metam eamdem solis unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis [6] dies congruerent. Idem [7] nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quæ nunc ad [1] Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Ro-

plenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium & vicesimum diem intercalabatur. Hæc non inscitè ordinata turbabat pontificum, quibus anni dirigendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac pro libidine, in gratiam sæpe publicanorum aut principum civium, annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusioni tandem remedium attulit dictator Cæsar, Ægyptiosque imitatus annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utimur.

5 *Desunt*] Desunt anno lunari dies ad complementum solidi anni qui . . .

6 *Dies congruerent*] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolverent ad eandem metam solis unde orsi erant.

7 *Nefastos dies fastosque*] *Fasti* dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do*, *Dico*, *Addico*; seu ferre de re controversa in judicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti.

1 *Dialem flaminem*] Jovis sacerdotem. Flaminis appellationem Festus deducit à *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Flamen Jovi addictus *Dialis* dictus est ἀπὸ τοῦ Διὸς, sive à *Dijove*, quo nomine antiqui Jovem vocabant.

muli quàm Numæ similes reges putabat fore; iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis Flamines. desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste, & curuli regiâ sellâ adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum [2] Quirino. [3] Virginesque Vestæ legit; Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. [4] Salios Salii. item duodecim Marti [5] Gradivo legit, [6] tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ [7] ancilia appellantur, ferre, ac per urbem

2 *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est. Mars quoque sub Quirini nomine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI. Æneid. v. 859. *est Mars qui præest paci, & intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit.* Hinc Mars Gradivus & Quirinus pater simul junguntur infrà l. V. c. 52. & utrique ancilia tribuuntur.

3 *Virgines Vestæ*] Æterni ignis arcanorumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor à Numa lectæ sunt: postea duæ additæ. Vestales necesse erat per triginta annos deæ sacris operari: totoque hoc tempore à nuptiis prohibebantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset.

4 *Salios*] Sic dictos à saliendo, sive saltando & tripudiando.

5 *Gradivo*] *Gradivus* Mars appellatus est à *gradiendo* in bella ultro citroque, sive à vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κραδαίνειν*. Festus.

6 *Tunicæ pictæ*] Tunicæ variis coloribus & figuris ad picturæ similitudinem exornatæ. Tunica brevior & adstrictior fuit, quàm toga, cui supponebatur.

7 *Ancilia*] *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latiùs medio pateret. Hujusmodi scutum è cœlo delapsum regnante Numâ fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, undecim similia facta, ut

ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu, jussit. [8] Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta [9] exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subjecit, ut esset quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur: nec cœlestes modò cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa [10] susciperentur atque [11] curarentur. ad ea eliciendà ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, deumque consuluit auguriis, [12] quæ suscipienda essent.

Pontifex.

Prodigiorum procuratio.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omni à vi & armis conversâ, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, eâ pie-

Pop. Romani religio & tranquillitas.

indiscreta humani operis similitudo insidiatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret.

8 *Pontificem*] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuerit. Plures enim pontifices à Numa creatos esse constat. Ceterùm *pontifices* dictos volunt à *ponte faciendo. Nam ab iis*, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *pons sublicius est factus primùm, & restitutus sæpe.*

9 *Exsignata*] Eodem signo impressa, quo & ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

10 *Susciperentur*] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi deberet. Quædam enim aliquando negligebantur.

11 *Curarentur*] Procurarentur: & sic fortasse scripserat Livius. *Procurare* autem prodigia, expiare est.

12 *Quæ*] Quænam prodigia.

tate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, [1] proximè legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. [2] Et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem positam in medio, ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ. quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et [3] soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, [4] curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere: significantes fidem tutandam, [5] sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ [6] Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen ma-

1 *Proximè .... metum*] Non minùs quàm metus.

2 *Et quum ipsi se homines ... formarent; tum finitimi etiam ... adducti sunt*] Non rarò particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies apud nostrum, III. 34. IV. 60. VIII. 21.

3 *Soli*] Obscura sanè hoc loco vox, & fortasse recidenda, tanquam malè nata ex vicino verbo *solenne*.

4 *Curru arcuato vehi jussit*] Curru tecto supernè, & cameræ in modum.

5 *Sedemque*] Non modò ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, & pignus illud fidei quod dextrâ datur.

6 *Argeos*] *Argeos*, inquit Varro l. IV. de lingua. Lat. *dictos putant à principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, & in Saturnia subsederunt*. Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros. Porro *Saturnia* fuit urbs à Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

ximum ejus operum fuit, tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ, viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversùs Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis; sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrimque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quàm mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta. excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primùm purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter priùs populus res repetentes legatos aspernatus*

U. c. 82. a. C. 670.

Tullus Hostilius rex eligitur.

dimiserit, [1] ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.

V. c. 85. A. C. 667. *Bellum cum Albanis.* XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrimque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est, &, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores, ingenti exercitu, in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circundant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur: dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque deorum numen, ab ipso capite orsum, [1] in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. ducit [2] quàm proximè ad hostem potest: inde legatum præmissum

1 *Ut in eum*] Ut in eum recidant omnes hujusce belli clades. Sic Plaut. Amphitr. Act. I. sc. 2. v. 32. *Delictum suum suamque culpam expetere in mortalem ut sinat.* Et rursus Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo faxo ista expetant mendacia.*

1 *In omne nomen Albanum*] Videtur vox *pœnas* non esse à Livio: & *deorum numen*, id est, supremum ac justum arbitrium, hîc dici *expetiturum* in Albanos, quemadmodum c. super. *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

2 *Quàm proximè ad hostem*] Magis placeret *quà proximè.*

nunciare Tullo jubet, *priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam pertineant.* Haud aspernatus Tullus, tametsi [3] vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contrà & Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum [4] Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potiùs quàm dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque rectè, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit, me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etrusca res quanta circa nos teque maximè sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multùm illi terrâ, plurimùm mari pollent. Memor esto, jam quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo,

3 *Vana*] Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, quidquid moram dimicationi allaturum erat, vanum videbatur. Tan. Faber suspicatur legendum *afferri rebatur.*

4 *Cluilium ... audisse videor*] Intellige, quum diceret. Similis locutionis exemplum vid. infrà IV. 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem nostrum Cluilium audisse videor*, quum diceret *injurias & non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli.*

quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

Horatiorum & Curiatiorum certamen proponitur.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant [1] trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. [2] Horatios Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utróque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. *ibi imperium fore, unde victoria fuerit.* nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut [3] cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.

Fœderis feriendi ritus.

Fœdera alia aliis legibus, ceterùm eodem modò omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. [4] Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* Jubente rege, [5] *Sagmina,* inquit, *te, rex, posco.* Rex ait, [6] *Puram tollito.* Fecialis ex

1 *Trigemini*] Terni eodem partu editi.

2 *Horatios Curiatiosque*] Eos consobrinos fuisse Dion. tradit l. III. natos ex duabus sororibus, filiabus Secienii Albani; quarum altera Curiatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptum data fuerat.

3 *Cujusque*] Antiquè dictum pro *cujus*.

4 *Fecialis*] Feciales sacerdotes fuere à Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infrà. c. 32.

5 *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbæ puræ, quia ex loco sancto secabantur.* Ex arce verbenæ sumebantur dandæ fecialibus, teste Livio infrà XXX. 43.

6 *Puram*] Supple herbam.

arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium?* [7] *vasa comitesque meos?* Rex respondit: [8] *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. [9] Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus: [10] multisque id verbis, quæ longo effata carmine [11] non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi, pater patrate populi Albani, audi tu, populus Albanus:* [12] *ut illa palam prima postrema ex illis* [13] *tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, uti-*

7 *Vasa*] Supellectilem. Vasa autem & comites fecialis non utique erant regii nuncii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, suo quæque modo & ratione, participabant.

8 *Quod sine fraude mea... fiat*] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi derivetur. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

9 *Pater patratus*] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hîc idem est ac fœdus sancire.

10 *Multisque id verbis*] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare deberet. Illud omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sanciendi ritus concludebatur. Porro *carmen* hîc nihil aliud est, quàm certa solennisque verborum formula.

11 *Non operæ est*] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit l. IV. c. 8. & alibi sæpius.

12 *Ut illa palam*] *Ut illa recitata sunt palam* & omnibus audientibus, tum *prima*, tum *postrema*, à capite ad calcem.

13 *Tabulis cerave*] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis cerâ illitis. In ceratis tabulis vulgò scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, & alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære, mos erat. Exempla passim suppetunt.

que ea hic hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo, [14] *tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hîc hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum [15] saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

Certaminis descriptio.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus;* [1] feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. [2] itaque ergo erecti suspensique in [3] minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum: infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos geren-

14. *Tu illo die Jupiter*] Lege, *tum Diespiter*, vel *tum tu Diespiter.* Jupiter dictus est *Diespiter*, quasi *diei pater*.

15 *Saxo silice*] *Saxum*, generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat, quem dicimus *caillou*. Sic infrà XXX. 43. *lapides silices*.

1 *Feroces &*] Vid. not. 5. ad præfat. suprà.

2 *Itaque ergo*] Similiter hæ duæ voculæ junguntur infrà III. 31. & IX. 31.

3 *Minimè gratum spectaculum*] Hoc ideo videtur observare Livius, quòd apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At verò hoc Horatiorum Curiatiorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

tes,

tes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps 4 telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus; Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversùs singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantùm spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius

4 *Telorum armorumque*] *Arma* commune vocabulum est, quo continentur & ea arma quibus feritur hostis, & ea quibus corpus protegitur. Sed & arctiore significatione *arma* propriè sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, & opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hîc, & c. 43. infrà. Eadem ratio est complurium vocabulorum, quæ & genus, & alteram è speciebus denotant. Sic *grex* est quorumlibet animalium congregatio, & speciatim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovibus, capris: quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut boum, equorum.

cæso hoste victor secundam pugnam petebat: tum 5 clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prælio festinat. Priùs itaque quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium, causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè sustinenti arma, gladium supernè jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versùs; sed distantia locis, & ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: *usurum se eorum operâ, si bellum cum Veientibus foret.* ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spo-

5 *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii qui eum quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus spei renascenti favent. Intuetur Livius ea quæ in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant.

lia præ se gerens. cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris [1] paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis, in victoria sua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum* [2] *immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed [3] recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundùm judicium, supplicii auctor esset; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, [4] *qui Horatio perduellionem judicent secundùm legem, facio.* Lex horrendi [5] carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si à duumviris*

Horatius sororem occidit.

In jus vocatur.

1 *Paludamento*] Paludamentum solenni & usitato significatu est chlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videmur concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etsi imperatores totius exercitûs non essent, gestamen fuisse. Quin & omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamenta* dicta fuisse Festus testis est.

2 *Immaturo*] Intempestivo.

3 *Recens meritum facto obstabat*] Recens meritum in rempublicam vetabat factum ejus crudelissimum in sororem, pro rei atrocitate expendi & mulctari.

4 *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, à radice *duellum* bellum. *Perduellio* propriè crimen ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. Sed illo ævo videtur quodvis facinus capitali pœnâ dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius eâ lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum.

5 *Carminis*] Vid. not. 10. ad c. 24. suprà.

provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: [6] infelici arbori reste suspendito. Verberato vel intra [7] pomœrium, vel extra pomœrium. Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege [8] ne innoxium quidem posse, quum condemnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, [9] clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. [10] ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, *se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset,* [11] *patrio jure in filium animadversurum fuisse.* Orabat deinde, *ne se, quem paulo antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent.* Inter hæc senex juvenem amplexus, spo-

6 *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo sontes suspenduntur; quo ligno nullum infelicius: vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur.

7 *Pomœrium*] Vid. infrà c. 44.

8 *Ne innoxium quidem*] Duumviri se eâ lege non rebantur absolvere Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari*, i. e. condemnari eum qui perduellionis crimine teneretur. Civem autem indemnatum occidere, perduellio tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset à se interfectam sororem; ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat à duumviris.

9 *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, quâ licebat provocare.

10 *Ita de provocatione certatum*] Videtur tollenda particula *de*: quomodo suprà habetur, *provocatione certato.* Vel, si mavis, lege: *ita demum provocatione certatum.*

11 *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.

lia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc [12] Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, aiebat, *quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum* [13] *sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici suspende; verbera vel intra pomœrium, modò* [14] *inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modò inter sepulcra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius [15] parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filium expiaret [16] pecuniâ publicâ. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut [17] sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque [18] publicè semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ se-

Absolvitur à P. R.

12 *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum tergeminæ Horatii victoriæ erecta, Livii adhuc ævo stabat.

13 *Sub furca*] Vid. not. 3. ad c. 36. l. II.

14 *Inter*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatiorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

15 *Parem in omni periculo animum*] Eamdem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

16 *Pecuniâ publicâ*] Pecuniâ publicè præbitâ in piacularia sacra.

17 *Sub jugum misit*] Quid sit jugum, vid. infrà III. 28.

18 *Publicè semper refectum*] Publico sumptu.

pulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. [1] invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos; suis per speciem societatis proditionem reservat. [2] Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tullus Mettio exercituque ejus ab Alba accito contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversùs Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese

Bellum cum Fidenatibus.

Mettii perfidia.

1 *Invidia vulgi*] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea quòd tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit à fide & religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

2 *Fidenates, colonia Romana*] Romulus, teste Dion. l. II. coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hîc verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem & sæpe aliàs à nostro factitatum.

ratus est, [3] erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit [4] Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* [5] idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitûs intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eo acriùs pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clarâ voce dictum, & magna pars Fidenatium, [6] ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga ver-

3 *Erigit*] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles & corpus & hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alte*, olim *fairĕ haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenerius.

4 *Salios*] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quòd eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Salii autem à Numa instituti *Palatini* dicebantur, quòd eorum sacra in Palatino monte essent. Utrorumque pares ritus erant ac cærimoniæ.

5 *Idem imperat*] Magis placeret *eidem*.

6 *Ut qui Coloni*] Hæc obscura sunt. Videtur admittenda esse Tan. Fabri emendatio: *ut queis coloni additi Romani essent.* Quum Fidenatium civitas ex colonis Romanis & ex veterum Fidenatium reliquiis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis edocti Latinè plerique sciebant.

tunt. instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit, alii arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

Romani victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contrà Tullus Mettium benignè alloquitur. [1] *Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere* jubet: [2] sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur [3] Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti; hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium,*

Supplicium de Mettio sumptum.

1 *Quod bene vertat*] Solennis bene precandi formula, usitata in incipiendis omnibus quæ sunt paulo gravioris momenti.

2 *Sacrificium lustrale*] Vid. not. 3. ad c. 44. infrà.

3 *Romana legio.*] Romanus exercitus. Sic infrà II. 26. *Sabina legio.*

& imperii simulatio fuit ; ut nec vobis, ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus ; & hostibus, circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt : ut & vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Mettium circumsistunt. rex cetera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani : populum omnem Albanum Romam traducere in animo est ; civitatem dare plebi ; primores in Patres legere ; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus : *Metti Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paulo antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde, 4 duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quâ inhæserant vinculis membra, portantes.

4 *Duabus ... quadrigis*] Quaternis hinc inde equis. Hîc equos, non currus intelligi apparet ex eò quod sequitur, *in currus earum*.

Avertêre omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud [5] supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

U. c. 87. a. C. 665. *Alba diruta.* XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, [1] ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim [2] quibus quisque poterat elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mu-

5 *Supplicium ... exempli*] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

1 *Ultimum illud*] Ultimâ illâ vice; quemadmodum apud Curt. l. IV. c. 43. *hoc jam tertio.*

2 *Quibus quisque poterat.*] Hellenismus, pro *iis quæ quisque poterat.* Sic. l. IV. c. 39. *Quibus poterat sauciis ductis secum.*

lierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora [3] quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons, &, quo frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum [1] in Patres, ut ea quoque pars reip. cresceret, legit, Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: [2] templumque [3] ordini ab se aucto curiam fecit, [4] quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem [5] turmas ex Albanis

Cælius mons urbi additus.

3 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eumdem calculum, quem Virgil. I. Æn. v. 276. & Justinus, l. XLIII. c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 489. quibus Alba steterit.

1 *In Patres .... legit*] Patriciorum ordini adscripsit; &, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

2 *Templumque*] Fecit curiam, quæ Hostilia appellata est, quod esset templum senatui ab se aucto. Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

3 *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hîc auctus à Tullo ordo senatorius, quòd earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse.

4 *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cæsare, decretum fuit ut instauraretur, & pro Hostilia, Julia appellaretur.

5 *Turmas*] *Turma* quasi *terma* dicta est, quòd terdenis equitibus constaret. Festus.

legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti eâ tempestate secundùm Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad [6] Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur: Sabini suos priùs in [7] lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maximè, sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. [8] Publico auxilio nullo adjuti sunt: valuitque apud Veientes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo [9] induciarum fides. Quum bellum utrimque summâ ope pararent, [10] vertique in eo res videretur, utri priùs arma inferrent, [11] occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna

U. c. 100. a. C. 652. *Bellum cum Sabinis.*

6 *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. & III. & Servium ad VII. Æn. v. 799. & VIII. v. 564.

7 *Lucum*] Asylum à Romulo apertum, nec adhuc septo clausum.

8 *Publico auxilio*] Auxilio publicè à Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consilio mitteret.

9 *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed videntur fuisse renovatæ. Vid. infrà c. 42. & ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hîc appellatur, quia primus illarum auctor.

10 *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

11 *Occupat ... transire.*] Vid. not. 3. ad c. 14. suprà.

atrox ad sylvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper plurimùm Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, [1] haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missâ (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu. mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentiâ laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militiæ quàm domi juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere ani-

Lapidibus pluit in Albano monte.

Tulli morbus & mors.

1 *Haud aliter quàm quum grandinem*] Et verò hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quàm grando in modum & magnitudinem lapidum formata.

mum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgò jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, [2] operatum his sacris se abdidisse: sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam Cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo [3] conflagrasse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos & triginta.

U. c. 114. a. C. 638. *Ancus Marcius rex electus.*

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat. qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; [1] longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex

Sacra ritè colenda curat.

2 *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *lætis operatus in herbis.*

3 *Conflagrasse*] Plerique scriptores, teste Dionys. l. III. Tulli mortem Anco Marcio successori ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruperit, obtruncatisque rege, ac conjuge filiisque ejus, ignem aliquot locis ædibus subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

1 *Longè antiquissimum*] Rem sibi ante alias omnes curandam, providendam.

commentariis regis pontificem, in [2] album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: & quum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis, ſuperbè reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. [3] Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quòd avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet otium, ſine injuria id ſe haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, à ſe bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur ſolùm, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato, ([4] filo lanæ velamen eſt) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines*, (cujuſcunque gentis ſunt, nominat) [5] *audiat Fas. Ego ſum publicus nuncius populi*

Belli indicendi ritus.

2. *Album*] Tabulam gypſo fortaſſe obductam, aut aliâ quâ ſimili materiâ.

3. *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis ſimul & belli artibus temperatum, ex Romuli indole, & ex Numæ, miſtum.

4. *Filo lanæ velamen eſt*] Hæc nobis locutio ſuſpecta eſt. Poſſis tamen exponere: velamen eſt è filo laneo: vel, tolerabiliùs fortaſſe, *capite velato filo*, id eſt, velatus filo caput: *lanæ*, ſive è lana, *velamen eſt*.

5. *Audiat Fas*] *Fas lex divina eſt*, inquit Iſidor. l. V. Orig. c. 2. *jus*, *lex*

Romani : justè piéque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit : *Si ego injustè impiéque illos homines, illásque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc, quum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta ([6] tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit : *Audi, Jupiter, & tu, Juno, Quirine, diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* [7] Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat : [8] *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri,*

humana. Unde & Serv. ad I. Georg. v. 269. *fas & jura* interpretatur *divina humanaque jura. Nam ad religionem*, inquit, *fas; jura pertinent ad homines.* Hîc igitur fecialis testatur ipsum Fas, sive leges divinas, quas ab iis quibus bellum indicit violatas esse contendit.

6 *Tot enim solennes sunt*] Tot enim sunt jure fecialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

7 *Cum his*] His peractis.

8 *Quarum rerum*] Supple *gratiâ, causâ*, hoc sensu : Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe fœdere, quod regnante Tullo ictum esse cum Latinis initio capitis hujus Livius memoravit) . . . . quas quidem res nec fecerunt . . . de iis dic, quid censes ?

solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque* 9 *consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum qui aderant, in eamdem sententiam ibat, 10 bellum erat consensum. Fieri solitum, ut fecialis 11 hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minùs tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversùs populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hosti-

Bellum cum Latinis.

9 *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. meâ sententiâ bellum indici & fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, ut patet ex formula indicendi belli, quæ infrà sequitur, & ex c. 6. l. VIII. *Consensit & senatus bellum.*

10 *Bellum erat consensum*] *Bellum consensum* eadem figurâ dicitur, quâ *bellum consentio*, *consensit & senatus bellum*. Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26.

11 *Hastam... sanguineam*] Vel è sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam.

bus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit: & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cælium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eódem haud ita multo post, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi [1] Marte incerto, variâ victoriâ pugnatum est. nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitùs Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, [2] acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit; tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, [3] ad Murciæ datæ sedes. [4] Janiculum quoque adjectum, non in-

Aventinus mons additus.

Janiculum urbi conjunctum.

1 *Marte incerto, variâ victoriâ*] Inanis repetitio. Dele duas postremas voces, temere insertum glossema.

2 *Acie primùm vincit*] Dion. l. III. captam ab Anco Medulliam scribit. Et verò ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illâ urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hîc opus sit τὸ *primùm*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hîc nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

3 *Ad Murciæ*] Circa ædem Veneris Murciæ. *Murcia* quasi *Murtea*. *Murtea* autem primò dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel à myrteto prope hanc ædem consito. Alii *Murciam* desidiæ deam fuisse volunt, quæ homines *murcidos*, sive ignavos faceret.

4 *Janiculum*] Sic dictum, sive à Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit;

opiâ loci, ſed nequando ea arx hoſtium eſſet. 5 id non muro ſolùm, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, diſcrimine rectè an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantùm hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque. Sylva Mæſia Veientibus adempta: uſque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Oſtia urbs condita: ſalinæ circà factæ: egregiéque rebus bello geſtis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. 1 Demarati Corinthii filius erat; qui ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè conſediſſet, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns

U. c. 121. a. C. 631.

L. Tarquinius Romam venit.

ſive, auctore Feſto, quòd per eum, tanquam per *januam*, populus Romanus tranſierit in agrum Etruſcum. Id tum communitum ab Anco, non verè adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. infrà II. 10. & 51.

5 *Id non muro ſolùm*] Intellige, non *conjungi*, quod ſequitur, ſed cingi, muniri, aut aliud quid ſimile. Non enim in urbem tunc incluſum fuit Janiculum, ut modò obſervavimus. Sæpe ſuppleri hoc modo aliquod verbum neceſſe eſt in oratione pluribus membris conſtante, Vid. not. 1. ad c. 67. l. III. infrà.

1 *Demarati*] De Demarati origine & caſibus plura habet Dion. l. III.

fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quàm pater moritur, uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà omnium hæredi bonorum quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & [2] quæ haud facilè iis in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. *in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum* [3] *Sabinâ matre ortum,* [4] *nobilemque unâ imagi-*

Ejus genus & fama.

2 *Quæ haud facilè*] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse eâ unde orta erat.

3 *Sabinâ matre*] Perizonius Anim. Hist. c. 3. legi jubet *Sabino patre*: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso loco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque unâ imagine Numæ esse*. Contrà Sabinus pater rectè objici Anco potest, homo peregrinus, nec ullâ re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. *Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur.*

4 *Nobilem.. unâ imagine*] Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domûs parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curulem magistratum gessissent, quorum posteri *nobiles* nuncupabantur. Hinc imagines pro no-

u Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantùm patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum fortè ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet: 5 *eam alitem, eâ regione cœli, & ejus dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium 6 Priscum nomen edidere. Jam & Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam, benigno alloquio, comitate 7 invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est. notitiamque eam brevi, apud regem 8 libera-

bilitate. Quid sit autem curulis magistratus, vid. in not. 5. ad c. 7. l. IV.

5 *Eam.. eâ... ejus*] Per epiphonema. Magna illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspicium fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset.

6 *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longè enim verisimilius esse putat, Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut à Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV.

7 *Invitandi*] Nempe ad cœnam, ad epulas.

8 *Liberaliter dextrèque*] Eo modo qui & ingenuum ac nobilem hominem deceret, & solertem probaret. *Liberale* est id quod homine libero dignum est.

liter dextréque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis, belli domique, interesset; & per omnia expertus, postremò tutor etiam li- *Moritur Ancus.* beris regis testamento institueretur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloriâ par.

XXXV. Jam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablega- *Tarquinius regnum ambit.* vit. isque primus & petisse ambitiosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: [1] *quum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet. Et Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se quàm in vetere patria vixisse. domi militiæque,* [2] *sub haud pœnitendo magistro ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obse-* U.c.138. a.C.614. *quio & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Hæc *Eligitur.* eum haud falsa memorantem, ingenti consensu

1 *Quum, se non rem novam*] Eliminanda videtur particula *quum*, cui nihil est quod respondeat.

2 *Sub haud pœnitendo magistro*] Sub magistro, cujus eum pœnitere non debeat: idque dictum accipe κατὰ λιτότητα, & idem valere puta, ac si dixisset: quem summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minùs regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ memor, [3] centum in Patres legit; qui deinde [4] minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiúsque quàm priores reges fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi [5] spectacula sibi quisque facerent; fori appellati. Spectavere, [6] furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti. Solennes deinde annui mansere ludi; Romani, Magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

Bellum cum Latinis.

Circus maximus.

Ludi Romani.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviàm ire

Bellum cum Sabinis.

3 *Centum in Patres legit*] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primò in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletus est, quum antea ducenti forent.

4 *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Itaque *majorum gentium Patres* habiti & dicti sunt ii qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

5 *Spectacula*] Sedilia è quibus spectarent.

6 *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra pedes: quæ quidem sedilia furcis sustinebantur.

ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est: & primò dubiâ victoriâ magnâ utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus eâ tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset; *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novaculâ cotem discissurum. cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii capite velato, quo in loco res acta est, [1] in Comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò, gereretur; concilia populi, exercitus vocati, [2] summa rerum, ubi aves non admisissent, [3] dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centu-

Accius Navius.

1 *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo quòd illuc primùm populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

2 *Summa rerum*] Denique ea quæ in republica maximi momenti sunt.

3 *Dirimerentur*] Differentur, rejicerentur in aliud tempus.

riis quicquam mutavit : numero álterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. [4] Posteriores modò, sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt : quas nunc, quia [5] geminatæ sunt, [6] sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent : ventoque juvante accensa ligna, [1] & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, [2] pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. [3] effusis eadem fugam impediit : multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periere : quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs penè, quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pel-

4 *Posteriores*] Solummodo ii qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus : ita ut Ramnenses, Titienses, Luceres, posteriores dicerentur.

5 *Geminatæ sunt*] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infrà c. 43.

6 *Sex . . . centurias*] Sic dictas κατ' ἐξοχὴν, quia omnium antiquissimæ.

1 *Et pleraque in ratibus*] Quorum major pars in ratibus imposita erat. Quum tamen hunc pontem è ratibus fuisse scribat Dionysius, & ligna, quæ in eum Romani immiserunt, omnia, non tantùm pleraque, scaphis fuisse delata, non aspernanda videtur Gronovii conjectura : *& pleraque ratibus impacta sublicisque quum hærerent.*

2 *Pontem*] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis & Anienis.

3 *Effusis*] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, *& fusis. Fusi* enim rectè opponuntur pugnantibus, non item *effusi.*

leretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quidquid [1] circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. [2] Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit, *Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino,* [3] *ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello perfecto, [4] Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde

1 *Circa Collatiam*] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam.*

2 *Egerius... Collatiæ in præsidio relictus*] In eam urbem imperium à patruo accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi & posteris Collatini cognomen.

3 *Ut... dederetis*] Campani editio, *dedatis*: quod quidem magis placeret.

4 *Tarquinius triumphans*] Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurrit.

Priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de Priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, [5] quàm quantâ mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis [6] è fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. *Bellum cum Latinis.* *Pacis opera.*

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos [1] reges. & quum quidam [2] familiarium aquam *Servius Tullius.*

Et verò non desunt scriptores, qui Tarquinium hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quanquam Dion. & Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphi descriptio habetur infrà, III. 29.

5 *Quàm quantâ mole*] Quàm quantâ vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

6 *E fastigio*] Videtur supprimenda præpositio, legendumque *cloacis fastigio ductis*, i. e. per proclive ductis, ita ut totum opus à Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

1 *Reges*] Regem ac reginam.

2 *Familiarium*] Antiquè pro *servorum*. Seneca Ep. 47. (Majores nostri) *dominum, patrem familiæ appellave-*

ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec suâ sponte experrectus esset. mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus?* 3 *Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde* 4 *materiem ingentis publicè privatimque decoris, omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, 5 quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps in illâ urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob 6 unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum,

runt: *servos*, *quod adhuc in mimis durat*, *familiares*.

3 *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

4 *Materiem ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit & reipublicæ, & domui nostræ decus.

5 *Quibus ingenia*] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendidè ac decenter sustinere. *Cultus magnæ fortunæ* hîc intelligitur de iis omnibus, quæ principibus viris dignitatem quandam & auctoritatem conciliant.

6 *Unicam*] Eximiam, præcellentem.

in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam*, 1 *non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis*; tum impensiùs 2 his indignitas crescere, *si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet; ut in eadem civitate post* 3 *centesimum ferè annum, quàm Romulus deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret*. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. 4 Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis quàm in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quàm privatus:

Anci filiorum conspiratio.

1 *Non modò civicæ*] Non modò non. Vid. infrà, l. II. c. 23. & l. IV. c. 3.

2 *His indignitas crescere*] *His*, filiis Anci. *Indignitas*, indignatio: quemadmodum l. V. c. 45. *Inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.*

3 *Centesimum ferè*] Centesimus jam & duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat. Sed filii Anci consultò decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

4 *Sed &*] Tres affert causas, cur regi potiùs ipsi quàm Servio insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis, *Et*, *Et*, *Tum*. Rectè igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam *quia* in hoc secundo membro *& quia gravior*.

rum Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ, in se omnes apparitores regios convertunt. inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciti ab lictore, & jussi 5 invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Tarquinius occiditur.

XLI. Tarquinium moribundum quum qui circà erant excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat; simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito quum penè exsanguem virum ostendisset, dextram tenens, orat ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis* 1 *excitet flamma: nunc expergiscere verè.*

Servius curam rerum capessit.

5 *Invicem*] Alternatim.

1 *Excitet ... expergiscere verè*] Eleganter alludit ad somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo suprà c. 39.

Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere. Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in Novam viam versas (habitabat enim rex [2] ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo esse: [3] sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud altè in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse. confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum [4] trabea & lictoribus prodit; ac sede regiâ sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia ortâ, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi jam tunc, comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

U. c. 178. a. C. 576. Servius à senatu regnare jussus.

XLII. Nec jam [1] publicis magis consiliis

2 *Ad Jovis Statoris*] Ædem. Ellipsis usitatissima. Sic suprà c. 33. *ad Murciæ.*

3 *Sopitum*] Usu sensuum mentisque privatum, in deliquium animi lapsum. Sic infrà, VIII. 6. *Impactus imo ita est saxo, ut sopiretur.*

4 *Trabea*] Trabea est togæ purpureæ genus. Eâ usi reges; post reges exactos, consules, sed rarò ac certis occasionibus, manente saltem republicâ; triumphantes; augures; Equites, in transvectione equorum, Idibus Quintilibus.

1 *Publicis ... consiliis*] Consiliis, quæ ad parandas sibi publicè, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, quæ privatas insidias, per domesti-

Servius quàm privatis munire opes: &, ne qualis Anci liberûm animus adversùs Tarquinium fuerat, talis adversùs se [2] Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. [3] Nec rupit tamen fatì necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Veientibus ([4] jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longè maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, [5] ordinumque quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri famâ ferrent. [6] Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto

Filias Tarquiniis collocat.

U. c. 197. a. C. 555. *Censum instituit.*

ca necessitudinum & affinitatum munimenta, præcaverent.

2 *Tarquinii liberûm*] Vid. quæ infrà annotabimus ad c. 46.

3 *Nec rupit tamen fati necessitatem ...., quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin....

4 *Jam .. induciæ exierant*] Jamdudum exierant, si eæ intelligantur induciæ, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum jam & quadraginta anni effluxerint. Dicamus ergo eas fuisse repugnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

5 *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter à sese mutuò distincti conspiciuntur.

6 *Censum .. instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, & æstimare pecuniâ possessiones suas, addito juramento, se verè illas & bonâ fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque etiam liberorum & conjugum; ad

futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes [7] centuriasque, & [8] hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis qui centum millium [1] æris, aut majorem censum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas [2] seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præstò essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata; galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi [3] duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium cen- Classes.

hæc, quam quisque regionem urbis, quemve pagum incoleret. Census quinto quoque anno exeunte agi debebat.

7 *Centurias*] Sic dictas, non à centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto; pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

8 *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

1 *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 156. cum duabus unciis: secundæ, 117. cum tribus semunciis: tertiæ, 78. cum una uncia: quartæ, 39. cum una semuncia: quintæ, 17. cum tribus semunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in compendiaria Expositione ponderum & pecuniarum, quæ præfixa est huic volumini. Ille autem census intelligendus est, non de reditu annuo, sed de sorte ipsa bonorum uniuscujusque classis.

2 *Seniorum*] Qui sextum & quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, à decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum.

3 *Duæ fabrûm centuriæ*] Has Dionysius secundæ classi, veriùs fortasse, attribuit.

sum instituta. & ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, 4 scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. 5 Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata: 6 nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant. 7 in his 8 accensi, cornicines

4 *Scutum pro clypeo*] Clypeus rotundus & brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI. formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, quæ loricam non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 8.

5 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis* centurias *in*, id est usque ad *quinquaginta millium censum esse voluit*. Vox *centurias* hîc supplenda est, quomodo *centuriæ* infrà, *ut secundæ classis vocarentur*. Possis quoque delere voculam *in*.

6 *Nihil præter hastam & verutum*] Probabiliùs arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, & gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, & quidem numerosissimas, levi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hîc pro *verutum* legendum est *scutum*.

7 *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare posset futurum, ut divisis æqualiter in duas partes ceterarum omnium sententiis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino præcidenda infimæ plebi non fuit, ut mitiùs acciperet immutatum suffragiorum ordinem.

8 *Accensi*] Quinam hi sint *accensi* in unam peculiarem centuriam contributi, haud facile est decernere. Nec quidquam opis in Dionysio, qui nullam eo-

9 tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. 10 Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos 11 dena millia æris ex publico data: 12 & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo tra- *Suffragia.*

rum hoc loco mentionem facit. *Accensi* dicti fuere in militia, qui legionibus adscribi & accenseri solerent, extra numerum censumque legionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus. *Accensi* etiam fuere in magistratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, & nomine, & ipsâ re ab *accensis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui & imperatorum in bello & magistratuum in urbe imperiis exsequendis præstò essent, fuisse in unam peculiarem centuriam conjectos, & de iis hoc loco agere Livium.

9 *Tibicines*] Magis placeret *tubicines*. Dionys. habet Σάλπιγκτας.

10 *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item alias fecit è tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur Ramnenses primi, Ramnenses secundi; Titienses primi, &c. quod disertè docet Festus.

11 *Dena millia æris.*] Quæ æstimari possunt marcis argenti 16. cum quinque unciis. *Bina millia æris sunt marca 3. cum una uncia.*

12. *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*] Quis unquam sic locutus est! *vidua, quibus alerent equos.* Rectè Gronovius videtur reponere: *& quî equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI. ad Att. ep. 11. *ut sit quî utamur*, & XIII. 23. *habere quî utar.*

ditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium, eadem vi eodemque jure, promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; LXXX. inde primæ classis centuriæ: ibi [13] si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec ferè unquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. [14] Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque

13. *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia..., mos fuit, sive oportebat, *ut secundæ classis* centuriæ *vocarentur*. Sin autem consentirent octodecim equitum, & octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

14 *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad centurias seniorum juniorumque secundùm institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque & triginta tribubus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisâ regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ità ut hæ Servianæ tribus regionibus & locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum. (Vid. not. ad c. 13. suprà.) Tribus igitur à Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinuere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit & centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta à regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburranam, Collinam, & Esquilinam vocavit.

& triginta tribus, [15] duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de [1] incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis [2] in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem [3] suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Mil- *Servius lustrum condit.*

15 *Duplicato*] Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot verò in partes, non satis inter auctores constat. Ceterùm, quum Livius tribus unam & viginti factas scribat anno u. c. 259. l. II. c. 21. adjectâ tum, ut videtur, Claudiâ tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri; eumdemque tribuum numerum appellet in judicio Coriolani Dionysius, l. VII. admodum verisimile est viginti tribus à Servio relictas: quo ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticas tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad quinque & triginta postea excrevere, earum haud immeritò dici potest duplicatus quodammodo numerus.

1 *Incensis*] Iis qui censi non fuissent.

2 *In campo Martio*] In agro urbem inter & Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5.

3 *Suovetaurilibus*] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Suprà c. 28. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod fortasse idem est cum his *suovetaurilibus*.

Numerus civium. lia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit 4 scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma possent eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. *Urbs amplificata.* Addit duos colles; Quirinalem, Viminalemque. inde 5 deinceps 6 auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomoerium profert. Pomoerium, verbi vim solam intuentes, 7 postmoerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia 8 moenibus

4 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infrà, XXII. 7. Ceterùm, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales à pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 3. & ea quæ ibi annotabimus.

5 *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

6 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis & incolis. *Esquiliæ* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, à *viminibus* & *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui postea Cælius, à *quercetis*.

7 *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrum*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera *u* usurpabant interdum *œ*; scribebantque *cœraverunt* pro *curaverunt*. Ceterùm emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *pomœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit eâ voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quàm qui post murum.

8 *Mœnibus continuarentur*] Prope muros exstruerentur.

continuarentur, quæ nunc vulgò etiam [9] conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quam quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantùm mœnia processura erant, tantùm termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut [1] Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. [2] Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex [3] Sabinis sors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis na-

Communia sacra Rom. & Latinorum.

9 *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

1 *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

2 *Id quanquam omissum*] Id quanquàm videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omisisse, nec ampliùs de principatu cum Romanis velle contendere.

3 *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, & de imperio cum Romanis certaverant, & spem jam omnem abjecerant.

ta cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis [4] Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primùm apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes, paras?* inquit. [5] *Incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? Infimâ valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubiè regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem [1] affectandi regni

L. Tarquinius regnum affectat.

4 *Dianæ immolasset*] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

5 *Incestè*] Non castè, non purè. Vox sacrorum propria.

1 *Affectandi*] Non, *concupiscendi*: quid enim est spes concupiscendi regni: sed, *occupandi*. Non absimili sensu Terentius & Virgilius dicunt *affectare viam* pro *tenere viam*.

minuit: imo eo impensiùs, quia [2] de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus [3] filium ediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, [4] nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quòd virum nacta [5] muliebri cessaret audaciâ.

Tulliæ ambitio.

2 *De agro plebis adversâ Patrum voluntate . . . agi*] Offensos esse animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

3 *Filium ediderim*] Invictè probat Dionysius illum Tarquinii Prisci nepotem fuisse, non filium. Suspicatur idem inde natum esse eorum errorem, quos hîc auctores sequitur Livius, quòd fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Hæc fusè tractata vide apud Dionys. circa initia l. IV.

4 *Nihil materiæ*] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia est ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari & incendi facilè potest.

5 *Muliebri cessaret audaciâ*] Vel adde, vel intelli-

[6] Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à femina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, [7] de viro ad fratrem, de sorore ad virum; *& se rectiùs* [8] *viduam, & illum cælibem futurum fuisse* contendere, *quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat.* Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent; [9] junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

Nubit sororis viro.

XLVII. Tum verò in dies [1] infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse,* [2] *cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii fi-*

Violenta ejus consilia.

ge præpositionem. Cessaret *ab* audacia, careret audaciâ. Porro non est quòd quisquam miretur à muliere supra modum audaci audaciam haberi mulierum propriam.

6 *Contrahit celeriter*] Eos similitudo, quod vulgò accidit, celeriter contrahit, utpote aptissimos sibi invicem, quia uterque malus.

7 *De viro ad fratrem*] Supple viri. De *sorore ad virum*, supple sororis.

8 *Viduam*] Vidua, non ea solùm dicitur, quæ viro orbata est, sed & ea quæ nunquam nupsit.

9 *Junguntur*] L. Tarquinius & Tullia altera.

1 *Infestior*] Audaciùs impugnata. Præsentius jam ei cœpit periculum impendere.

2 *Cui nupta diceretur*] Observa verbum *diceretur*. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuisse existimet.

lium; qui habere, quàm sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minùs, eo nunc pejùs mutata est res, quòd [3] *isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,* [4] *peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem* [5] *conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum.* [6] *Devolvere retro ad stirpem, fratri similior quàm patri.* His aliisque increpando juvenem instigat: nec conquiescere ipsa potest, si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, [7] nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare [8] minorum maximè gentium Patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere. postremò, ut jam

3 *Isthic*] In te. Pronomen *iste*, & quæcunque vocabula ab eo originem trahunt, respiciunt sæpe eam quam Grammatici vocant secundam personam.

4 *Peregrina regna moliri*] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

5 *Conspici*] Insignem & conspicuum esse. Sic l. XXI. c. 4. *Arma atque equi conspiciebantur.*

6 *Devolvere retro ad stirpem*] Redi ac delabere ad ea loca unde tibi origo ducitur.

7 *Nullum momentum . . . faceret*] Nihil efficeret, quo in hanc illamve partem res inclinaretur.

8 *Minorum . . . . . gentium Patres*] Vid. suprà c. 35.

L. Tarquinius regnum invadit.

agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati; alii metu, 9 ne, non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta 10 ab stirpe ultima orsus; *Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis, ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut* 11 *insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ me vivo vocare ausus es Patres, aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo quàm servum potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licen-*

9 *Ne, non venisse fraudi esset*] Ne crimini sibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, si non venissent.

10 *Ab stirpe ultima*] Ab stirpe usque, à qua orsus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

11 *Insignis ad invidiam*] Conspicua & velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

tium eludentem insultasse dominis ; clamor ab utriusque fautoribus oritur : & concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsâ cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium, elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde [1] ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis quum semianimi [2] regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia, regemque prima appellavit. à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi [3] Dianium nuper fuit; [4] flectente carpentum dextrâ in [5] Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est, (Sceleratum vicum

Servius interficitur.

Tulliæ impietas.

1 *Ad cogendum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

2 *Regio comitatu*] Diffugerant primò regis apparitores & comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

3 *Dianium*] Locus Dianæ sacratus.

4 *Flectente*] Tulliâ jubente flecti carpentum ad dextram. Nisi fortè legendum est cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat*.

5 *Virbium*] Lege potiùs *Orbium* : cui & cognomen *scelerati* hæsisse probabile est.

vocant) quo amens, 6 agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

Servii laus.

U.c.220. a.C.532. XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, 1 cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde malè quærendi regni ab seipsô adversùs se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat, ut qui neque populi jussu, neque au-

Tarquinius Superbus regnat.

6 *Agitantibus furiis sororis ac viri*] Turbantibus & efferantibus mentem furiis ultricibus sceleris, quo illa sororem & virum necaverat.

1 *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*] Facta ea quæ hìc notantur, crudelem eum magis probant, quàm superbum, eo sensu quo hæc vox vulgò accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratiùs, aut servavit, bis in VIII. Æn. libro hoc nomen eo quem volumus sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,

Foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.

dioribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis, per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, [2] bonis multare poterat, non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud quàm prædam sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere, quo contemptior, paucitate ipsâ, ordo esset, minúsque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit. domesticis consiliis rempublicam administravit. bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad [1] lucum Ferentinæ conveniant, indicit:

2 *Bonis multare poterat*] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum *poterat*, sine quo & vividior narratio est, & magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi & faceret quod poterat.

1 *Lucum Ferentinæ.*] Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ*, de quo mentio fit infrà, c. 51. sive, quomodo appellatur II. 38. *caput Ferentinum.* Hunc & fontem & lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eóque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium

Conventus Latinorum.

esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes, primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen eum appellabant) *An quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse. tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?* [2] *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere.* [3] *Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eódem pertinentia seditiosus [4] facinorosusque homo, hisque artibus

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus, in voce *Prætor*.

2 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quòd ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt... debere Latinos quoque illud eidem committere; imo non debere etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena.

3 *Sin suos ejus pœniteat*] Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur & oderunt ejus imperium.

4 *Facinorosus*] Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim & audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

opes

opes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *disceptatorem* ait *se sumptum inter patrem & filium. Curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse. &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quae constituisset.* 5 Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, 6 *Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto quàm videbatur ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret: & quia 1 pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quâdam providentiâ illatam,*

Ab eo opprimitur.

5 *Ne id quidem*] Tarqui[illegible] [illegible] ferunt, ne id qui[illegible] [illegible]it, sive abstulit ta[illegible] ab Turno: i. e. hanc [illegible]quinii excusationem si[illegible] non transmisit Tur[illegible] Dicitur quis *tacitum* [illegible] id, cui nemo reclamat. [illegible] III. 45. *Ut tacitum feras, quod celari vis.*

6 *Nullam breviorem esse cognitionem*] Nullam litem breviùs & faciliùs dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

1 *Pro imperio*] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d'autorité.*

ait *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quòd auctor concilii absfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ, & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi [2] tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ, saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum [1] no-

2 *Tam atrox invidia orta est*]. Odia tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

1 *Novantem res*]. Locutio propria de iis qui aut moliuntur seditionem, aut quocunque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

vantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit : *Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium exscidia, vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint; semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve [2] secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut [3] ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin eâ arte æquasset superiores reges, ni [1] degeneratum in aliis huic

2 *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

3 *Ex binis singulos*] Ex *binis* manipulis *singulos* fecit: i. e. milites è binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, quòd ii qui Romulum primò secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quæ manipulos fœni in summo præfixos gestarent.

1 *Degeneratum in aliis*]

Bellum cum Volscis. quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divenditâ prædâ [2] quadraginta talenta argenti aurique [3] recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum [4] obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est. *Gabios fraude aggreditur.* nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut, quam in cu-*

ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, & refertur ad verbum *offecisset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

2 *Quadraginta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argentique, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in æstimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta, id est, marcas argenti Parisienses 3750. Ceterùm valdè suspectum nobis est illud additamentum *aurique*, quod ignorant aliquot MSS. codices. Nec ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hîc legitur in vulgatis libris, credimus.

3 *Recepisset*] Reservasset, seposuisset. Nempe Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit.

4 *Obsidendi quoque urbem*] Non videtur necessaria repetitio vocis *urbem*, quæ superiore jam versu habetur.

ria solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; & per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium; pulsumque se inde, Volscos, & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversùs superbissimum regem, ac ferocissimum populum, inventurum. Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porro inde abiturus videretur; benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. *In seipsum postremò sæviturum,* [5] *si alia desint.* [6] *Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.*

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi [1] præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ip- *Sex. Tarquinii doli.*

5 *Si alia*] Forsan, *alii.*

6 *Sibi verò*] Particula *verò* exprimit certiorem ac pleniorem affirmationem: ferè ut suprà, c. 41. *enimverò manifesta res visa.*

1 *Præcipuam prudentiam*] Majorem, quàm ceteri haberent notitiam rerum ac peritiam.

L. Tarquinius regnum invadit.

agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati; alii metu, 9 ne, non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta 10 ab stirpe ultima orsus; *Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis, ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut 11 insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ me vivo vocare ausus es Patres, aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo quàm servum potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licen-*

9 *Ne, non venisse fraudi esset*] Ne crimini sibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, si non venissent.

10 *Ab stirpe ultima*] Ab stirpe usque, à qua orsus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

11 *Insignis ad invidiam*] Conspicua & velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

tiam eludentem insultasse dominis; clamor ab utriusque fautoribus oritur: & concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsâ cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium, elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde [1] ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis quum semianimi [2] regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia, regemque prima appellavit. à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi [3] Dianium nuper fuit; [4] flectente carpentum dextrâ in [5] Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est, (Sceleratum vicum

Servius interficitur.

Tulliæ impietas.

1 *Ad cogendum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

2 *Regio comitatu*] Diffugerant primò regis apparitores & comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

3 *Dianium*] Locus Dianæ sacratus.

4 *Flectente*] Tulliâ jubente flecti carpentum ad dextram. Nisi fortè legendum est cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat*.

5 *Virbium*] Lege potiùs *Orbium*: cui & cognomen *scelerati* hæsisse probabile est.

vocant) quo amens, [6] agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

Servii laus.

U.c.220. a.C.532. *Tarquinius Superbus regnat.*

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, [1] cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde malè quærendi regni ab seipso adversùs se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat, ut qui neque populi jussu, neque au-

6 *Agitantibus furiis sororis ac viri*] Turbantibus & efferantibus mentem furiis ultricibus sceleris, quo illa sororem & virum necaverat.

1 *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*] Facta ea quæ hîc notantur, crudelem eum magis probant, quàm superbum, eo sensu quo hæc vox vulgò accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratiùs, aut servavit, bis in VIII. Æn. libro hoc nomen eo quem volumus sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,
Foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.

oribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis, per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, [2] bonis multare poterat, non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud quàm prædam sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere, quo contemptior, paucitate ipsâ, ordo esset, minúsque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit. domesticis consiliis rempublicam administravit. bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad [1] lucum Ferentinæ conveniant, indicit:

2 *Bonis multare poterat*] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum *poterat*, sine quo & vividior narratio est, & magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi & faceret quod poterat.

1 *Lucum Ferentinæ*] Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ*, de quo mentio fit infrà, c. 51. sive, quomodo appellatur II. 38. *caput Ferentinum*. Hunc & fontem & lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eóque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium

Conventus Latinorum.

esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes, primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen eum appellabant) *An quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse. tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?* 2 *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere.* 3 *Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eódem pertinentia seditiosus 4 facinorosusque homo, hisque artibus

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus, in voce *Prætor*.

2 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quòd ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt... debere Latinos quoque illud eidem committere; imo non debere etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena.

3 *Sin suos ejus pœnitent*] Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur & oderunt ejus imperium.

4 *Facinorosus*] Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim & audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

opes

opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *disceptatorem* ait *se sumptum inter patrem & filium. Curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse. &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset.* [5] Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, [6] *Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto quàm videbatur ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret: & quia [1] pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. *Ab eo opprimitur.* Per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quâdam providentiâ illatam,*

5 *Ne id quidem*] Tarqui- [illegible]it ferunt, ne id qui- [illegible]lit, sive abstulit ta- [illegible] ab Turno: i. e. hanc [illegible]quinii excusationem si- [illegible] non transmisit Tur- [illegible] Dicitur quis *tacitum* [illegible]id, cui nemo reclamat. III. 45. *Ut tacitum feras, quod celari vis.*

6 *Nullam breviorem esse cognitionem*] Nullam litem breviùs & faciliùs dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

1 *Pro imperio*] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d'autorité.*

ait *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quòd auctor concilii absfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ, & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi [2] tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ, saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum [1] no-

2 *Tam atrox invidia orta est*] Odia tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

1 *Novantem res*] Locutio propria de iis qui aut moliuntur seditionem, aut quocunque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

vantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium exscidia, vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint; semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve [2] secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut [3] ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin eâ arte æquasset superiores reges, ni [1] degeneratum in aliis huic

2 *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

3 *Ex binis singulos*] Ex binis manipulis *singulos* fecit: i. e. milites è binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, quòd ii qui Romulum primò secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quæ manipulos fœni in summo præfixos gestarent.

1 *Degeneratum in aliis*]

Bellum cum Volscis. quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divenditâ prædâ [2] quadraginta talenta argenti aurique [3] recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum [4] obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est. *Gabios fraude aggreditur.* nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut, quam in cu-*

Ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, & refertur ad verbum *offecisset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

2 *Quadraginta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argentique, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in æstimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta, id est, marcas argenti Parisienses 3750. Ceterùm valdè suspectum nobis est illud additamentum *aurique*, quod ignorant aliquot MSS. codices. Nec ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hîc legitur in vulgatis libris, credimus.

3 *Recepisset*] Reservasset, seposuisset. Nempe Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit.

4 *Obsidendi quoque urbem*] Non videtur necessaria repetitio vocis *urbem*, quæ superiore jam versu habetur.

ria solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; & per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium; pulsumque se inde, Volscos, & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversùs superbissimum regem, ac ferocissimum populum, inventurum. Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porro inde abiturus videretur; benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. *In seipsum postremò sæviturum,* [5] *si alia desint.* [6] *Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.*

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi [1] præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ip- *Sex. Tarquinii doli.*

5 *Si alia*] Forsan, *alii.*

6 *Sibi verò*] Particula *verò* exprimit certiorem ac pleniorem affirmationem: ferè ut suprà, c. 41. *enimverò manifesta res visa.*

1 *Præcipuam prudentiam*] Majorem, quàm ceteri haberent notitiam rerum ac peritiam.

se cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine [2] quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deûm sibi missum ducem credere. Apud milites verò, obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuncio filii. ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando, exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit refert. *seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse.* Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios [3] suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium

2 *Quid ageretur*] Quid secreti consilii lateret.

3 *Suâ ipsos invidiâ opportunos*] Qui faciliùs opprimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

acti sunt: absentiumque bona juxtà atque interemptorum 4 divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi: donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. 1 Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut 2 Jovis templum 3 in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur; 4 exaugurare fana sacellaque statuit, quæ aliquot ibi à Tatio rege primùm in ipso discrimine adversùs Romulum pugnæ vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, 5 movisse nu-

Gabii recepti.

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

4 *Divisa fuere*] Videtur scripsisse Livius *divisui*: ut infrà, l. XXXIII. c. 46.

1 *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quòd è numero Latinarum esset, quæ fœdere cum Tullo olim, ac deinde cum Tarquinio ipso, icto, in Romanum cesserant imperium. Ideo & suprà c. 54. dicitur Sextus Gabinos ad *rebellandum* incitasse.

2 *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

3 *In monte Tarpeio*] Huic monti nomen erat *Tarpeio* à Tarpeia virgine (de qua suprà c. 11.) illic sepulta. Ceterùm quo tempore cum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa Tarpeiæ aliò delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quòd *Tarpeii* saxi nomen semper retinuit ea rupes ex qua dejicere damnatos solebant.

4 *Exaugurare fana*] Auguratò consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi auguratò, poterant.

5 *Movisse numen*] Traditur deos exseruisse potentiam & providentiam suam ad indicandum, quale & quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* propriè non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

men ad indicandam tanti imperii molem traditur deos. nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in [6] Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. [7] caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. [8] Augebatur ad impensas regis animus. Itaque [9] Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in [10] fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio, præterquam quòd anti-

6 *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, V. 54. Porrò Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humanâ, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani & publicè & privatim colebant, non cæsis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis & primitiis frugum.

7 *Caput humanum integrâ facie*] Vivo & spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV. qui & illud hominis recèns occisi fuisse, & calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

8 *Augebatur*] His prodigiis.

9 *Pometinæ manubiæ*] Ea pars Pometinarum manubiarum, quàm suprà c. 53. receptam, sive reservatam à Tarquinio Livius memoravit.

10 *Fundamenta*] Atqui Tarquinius Priscus suprà, c. 38. memoratur aream ad ædem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conciliari possunt, si cum Dionysio dicamus solum superstruendo operi æquatum, & exstructis aggeribus complanatum fuisse à Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta à Superbo.

quior est, crediderim quadraginta ea sola talenta fuisse, quàm [11] Pisoni, qui [12] quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam, & [13] nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deûm exædificare manibus suis. quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, [14] foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latiùs imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura [15] terrâ marique.

Fori in circo: cloaca maxima.

11 *Pisoni*] L. Calpurnius Piso Frugi *reliquit annales exiliter scriptos*, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim à Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

12 *Quadraginta millia*] Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ efficiunt marcas Parisienses 62500.

13 *Nullius*] Majorem, quàm ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscunque tandem sint magnificentiæ, ne si forent quidem ejus magnificentiæ, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

14 *Foros*] Sedilia, è quibus ludi spectarentur. Vid. suprà c. 35.

15 *Terrâ marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

Tarquinius portenti causâ Delphos mittit.

LVI. Hæc agenti portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa [1] sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ [2] sorore regis natus, [3] juvenis longè alius ingenio quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens, opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs quàm comes, aureum baculum inclusum [4] corneo cavato ad id baculo tulisse

L. Junius Brutus.

1 *Sortium*] Multa fuere oracula, à quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII. 24. Inde *sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

2 *Sorore*] Amitâ, ex Dion.

3 *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post II. 4. duo esse dicuntur adolescentes filii. Sed vox *juvenis* latiùs multo paret, quàm nostra illa *jeune homme*. Suprà observavimus ad c. 43. *juniores* dictos à Romanis ad annum ætatis 45.

4 *Corneo*] E corno arbore.

donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido [5] incessit animos juvenum, sciscitandi ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt; *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare [6] Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversùs Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam, regno infestos etiam quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus *Bellum cum Rutulis.*

5 *Incessit animos*] Intravit animos. Verbum *incessit* hîc intelligimus ductum ab *incesso, is,* non ab *incedo.*

6 *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel à serpente Pythone interempto, vel à Græco verbo πυνθάνεσθαι, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, [1] Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantùm ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia?* [2] *Id cuique spectatissimum sit, quod necopinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. [3] *age sanè.* omnes citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas [4] in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Contentio regiorum juvenum de uxoribus.

Lucretia præfertur.

1 *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

2 *Id cuique spectatissimum*] Certissimum documentum ex eo capietur, quod deprehenderit vir inopinatò superveniens.

3 *Age sanè*] Verba sunt Tarquiniorum assentientium dictis Collatini.

4 *In convivio luxuque*] Hîc agnoscimus figuram illam quam grammatici vocant ἓν διὰ δυοῖν. *In convivio luxuque* idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis omnia tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia,* inquit, *Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida è somno mulier [1] nullam opem prope, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam [2] velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox, expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: *ita facto, maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit, cum quo fortè Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro,

Ei vim infert Tarquinius.

Vocat illa patrem & virum.

1 *Nullam opem prope*] Nullum auxilium in propinquo.

2 *Velut victrix*]. Sibi tanquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterùm hîc offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset*. Fortasse aliquid mendi subest.

[3] *Satin' salvæ? Minimè,* inquit: *quid enim salvi est mulieri amissâ pudicitiâ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterùm corpus est tantùm violatum: animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus, mihi, sibique si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. *mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos,* inquit, *videritis quid illi debeatur. ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero: nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Se occidit.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc,* inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim,* [1] *exsecuturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in

Conjuratio in Tarquinium.

3 *Satin' salvæ*] Supple, res essent. Formula salutandi.

1 *Exsecuturum*] Rhenanus conjicit, *exacturum.*

forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversùs hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur & cetera juventus. Inde [2] pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum [3] regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rursus ubi anteire primores civitatis vident, [4] quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad [5] tribunum Celerum, in quo tum magistratu fortè Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fue-

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

2 *Pari præsidio relicto Collatiæ .... ceteri*] Possumus utcunque exponere in hunc modum, ut intelligamus eos qui Collatiæ relicti in præsidio fuere, pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur & obscurius. Multùm blanditur Gronovii conjectura: *Pars præsidio relicti.*

3 *Regibus nunciaret*] Regi, & regiis juvenibus. Vid. suprà c. 39.

4 *Quidquid sit*]. Quidquid tandem illud sit, haud sine causa fieri putant.

5 *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modò, sed & inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. suprà c. 15.

rat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. *Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos.* Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: 6 invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, 7 quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversùs regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, 8 præfecto urbis jam antè ab rege

6 *Invocatique*] Et invocati sunt à Bruto perorante.

7 *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis qui in re præsenti sunt indignitas & atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

8 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Profectis domo regibus, ac mox, libertate urbi constitutâ, magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium impositos. Dein consules mandabant.* Id servatum, donec prætores creari cœpti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quòd, Feriarum Latinarum causâ profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem, præfectus urbi constituebatur, qui simulacrum veriùs hujus po-

instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque 9 parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere, exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius 1 Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam, annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis 2 ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Expelluntur.

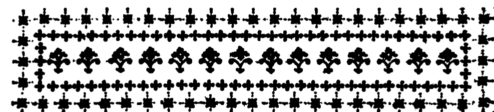
U. c. 245. a. C. 507. *Primi Coss.*

testatis, quàm ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco suprà memorato.

9 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum à liberis in parentes commissorum. Sic suprà c. 48. *agitantibus furiis sororis ac viri.*

1 *Gabios, tanquam in suum*] Et verò regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur à Dion. l. IV.

2 *Ex commentariis Ser. Tullii*] Vidimus suprà c. 48. & Dionysius quoque testatur, Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME

LIBRI SECUNDI LIVIANI.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est: adolescentes nobiles, in quibus suos quoque [1] & fratris filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversùs reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum

1 *Et fratris filios*] Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum cæteris scriptoribus: ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriosè ab auctore epitomes scripta.

accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est, dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus, ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset Porsenæ, honorificè remissa, equestrique statuâ donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversùs Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est, virtute & operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad senatum lecticâ, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consu-

laris regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quàm graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit: misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum adversùs Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversùm Volscos, & Æquos, & Veientes; & seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

U.c.245. a.C.507.

L. Junio Bruto, L. Tarquinio Collatino, Coss.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt; ut haud immeritò omnes deinceps conditores [1] partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, [2] pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certè impunitatem adepta,

Libertas Pop. Rom. tempestivè constituta.

1 *Partium certè urbis*] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem à se additarum haberi possint.

2 *Pessimo publico*] Magno reipublicæ & civitatis Romanæ damno.

soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis; & in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent: 3 quas fovit tranquilla moderatio imperii, eóque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, 4 omnia insignia primi consules tenuere. id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit. qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam 5 explevit. traditumque

U.c.245. a.C.507.

P.R. jurat se regnari Romæ non passurum.

3 *Quas fovit*] Translatio ducta ab herbula illa, quæ ex semine prodiens sensim adolescit, & salubriter attemperatâ frigoris & caloris moderatione nutrita eas acquirit vires, ut frugem spicæ ferre jam & sustinere possit. *Tranquilla moderatio imperii* est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

4 *Omnia insignia*] Præter coronam auream, sceptrum, & purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabeâ quidem usi consules, sed raró; statis nempe festis diebus, & in triumphali pompa.

5 *Explevit*] Tarquinius Priscus trecentorum Patrum numerum expleverat. Vid. suprà not: ad c. 35. l. I. Verùm Tarquinii Superbi

U. c. 245. a. C. 507. inde fertur, ut in senatum [6] vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. [7] Conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantùm profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

Rex sacrificulus. II. Rerum deinde divinarum habita cura: & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, [1] ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici [2] subjecere, [3] ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac [4] nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.* *Nimium Tarquinios regno assuesse. initium à Prisco factum. regnasse deinde Servium Tul-*

crudelitas ad eam paucitatem Patres redegerat, ut hoc tempore soli sex & triginta supra centum remanerent. Brutus igitur, sive Valerius, sive uterque, variant enim auctores, centum & sexaginta & quatuor è primoribus equestris gradûs in senatum legit, sed ita ut qui eorum de plebe erant, priùs in patriciorum ordinem adscriberentur.

6 *Vocarentur*] Sive per præconem, qui citabat Patres in curiam, (quo de more vid. infrà III. 38.) sive edicto consulis, aut cujuslibet alterius magistratûs cui senatûs convocandi jus esset.

7 *Conscriptos ... appellabant*]. Postea obtinuit, ut senatores omnes promiscuè Patres conscripti appellarentur.

1 *Ne ubiubi*] Ne quacunque in re, quocunque in loco. Sic Horat. Sat. 3. l. I. v. 88. *nummos undeunde extricat.*

2 *Subjecere*]. Scivere insuper, ne regi sacrificulo aut magistratum gerere, aut orationem habere ad populum liceret.

3 *Ne additus nomini honos*] Ne, si nomini per se magnifico adderetur aliquis honos, id officeret libertati.

4 *Nescio an*]. Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula *non*.

lium. 5 ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen periculosum libertati esse. Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat, *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ: nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent cives tui, auctore me: sed, si quid deest, munificè 6 augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem

U.c.245. a.C.507.

5 *Ne intervallo quidem facto*] Ne intervallum quidem, quo regnaverit Ser. Tullius, efficere potuisse ut Superbus Tarquinius oblivisceretur regni tanquam alieni, nec quidquam jam ad se pertinentis; sed illum, velut hæreditatem paternam, regnum repetisse etiam per vim & scelus.

6 *Augebunt*] Et verò viginti talenta (marcæ argenti Parisienses 1875.) ipsi de publico data: quinque (marcas 468. cum sex unciis) de suo Brutus largitus est.

U.c. 245. a. C. 507. multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius [7] major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Abdicat se consulatu.

Sufficitur P. Valerius.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres; ubi jus, ubi injuria opus sit:* [1] *esse*

7 *Major.... dignitate*] Quonam modo *major dignitate* Lucretius privatus, quàm Collatinus consul? Nempe *dignitas* differt ab honore, seu magistratu, nec unquam eo sensu apud probos Latinitatis auctores sumitur. *Dignitas* idem ferè est quod amplitudo, & coalescit ex iis rebus omnibus quæ alicui splendorem, existimationem, venerationem conciliant; genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, &c. Itaque honore Lucretium Collatinus anteibat; *dignitate* Collatinum Lucretius.

1 *Esse gratiæ locum, esse beneficio*] Regem gratiâ se-

gratiæ

gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubrioremelioremque inopi quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus, [2] solâ innocentiâ vivere. Ita jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditûs, bona tantùm repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim [3] legati alii alia moliri: apertè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: [4] &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his litteras ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

U.C.245. a.C.507.

Conjuratio de regibus revocandis.

IV. Vitelliis, [1] Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescen-

cti ac moveri, beneficio conciliari posse.

2 *Solâ innocentiâ vivere*] Solius innocentiæ præsidio vivere ac tutos esse.

3 *Legati alii alia moliri*] Turbat vox *alii*. Lege, eâ recisâ, *legati alia moliri*, quàm quæ suprà memorata sunt de regiorum bonorum restitutione.

4 *Et, tanquam ad id*] Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

1 *Aquilliis*] Sorore Collatini genitis, ex Dion. & Plut. Vitellios quoque Plutarchus aliâ sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

V.C.245. tes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinios darentur: *nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ litteræ ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: litterarum in primis habita cura, ne intercciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

a.C.507.

Opprimitur.

Bona Tarquiniorum diripiuntur, aut consecrantur.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, [1] res integra refertur ad Patres. illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut [2] contacta

1 *Res integra refertur ad Patres*] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integro & intacto, ita ut super illo decernerent eodem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

2 *Contacta regiâ prædâ*] Quum diripiendo bona regum, commissâ adversùs

regiâ prædâ spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia [3] religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, & aliis quæ fert temere flumen, eòdem invectis, factam. postea credo additas moles, [4] manuque adjutum, ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus sustinendis esset. U.c.245. a.C.507.

Proditores pœnas dant.

Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: [5] miserebatque non pœnæ magis homines, quàm sceleris quo pœnam meriti essent: *illos eo potissimùm anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid deorum*

eos noxâ sese obligasset, sese adversùs eos nocentem fecisset.

3 *Religiosum erat*] Nefas videbatur, & religionibus contrarium: quia nempe ager modò consecratus fuerat.

4 *Manuque adjutum*] Et humano opere solum, quod fortuito casu coalescere inceperat, firmatum.

5 *Miserebat . . . sceleris*] Quia nempe tanta erat illius cæcitas & amentia, ut, quemadmodum loquitur ipse Livius, infrà VIII. 18. *captis magis mentibus, quàm consceleratis, similis res videretur.*

U.C.245. a.C.507. *hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent.* Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset; [6] eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundùm pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primùm dicitur [7] vindictâ liberatus. quidam [8] vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. [9] Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incen-

6 *Eminente*] Erumpentibus paterni in liberos affectûs indiciis inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat.

7 *Vindictâ liberatus*] Hic maximè solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primò, deinde secutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus servum ante prætorem sistebat, & alapâ percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Quâ deinde lictor à prætore acceptâ caput servi percutiebat, faciem palmâ tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta à scriba referebatur.

8 *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabiliùs ex eo quòd illâ virgâ in libertatem *vindicaretur* servus.

9 *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas censûs referendum curaret: quo facto simul libertatem & civitatem adipiscebatur is qui manumittebatur. Post Vindicium observatum est ut non ii modò qui per censum, sed & ii qui vindictâ liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

fus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iráque; postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Veientes Tarquinienfesque, *ne* [1] *se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire finerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Romanum imperium, à proximis sceleratâ conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Veientes, ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulcrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviàm hosti consules eunt. Valerius, quadrato agmine, peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus [2] eques hostium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propiùs ac certiùs facie quoque Brutum cognovit, in-

U.C. 245. a.C. 507. *Tarquinii bellum moliuntur.*

1 *Se ortum*] Ex se, ex Etruscis ortum.

2 *Eques*]. Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

U. [illegible]45. a. [illegible]07. flammatus irâ, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patriâ. Ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores, adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. Avidè itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit: neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis novus hostis non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

Bruti mors.

Pugna dubia.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex sylva Arsia ingentem editam vocem; [1] Sylvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit moe-

1 *Sylvani*] Cui nomen à [illegible] & pecoris deus, ut habetur *sylva*, quòd esset arvorum [illegible] apud Virg. Æn. VIII. 601.

stitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ [2] annum, ut parentem, eum luxerunt: quòd tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, [3] ex favore, non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa [4] Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque [5] quum indignitate angerent consulis animum; vocato ad concilium populo, [6] summissis fascibus, in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit: summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi quàm consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quòd liberatâ patriâ in summo honore pro republicâ dimicans, maturâ gloriâ, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ* [7] *ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari*

U. c. 245. a. C. n. [...]

Valerius affectati regni insimulatus.

Summittit fasces populo.

Se purgat.

2 *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrebat, ex instituto Numæ.

3 *Ex favore*] Pro favore, quo populus Valerium prosequebatur.

4 *Velia*] Editiore parte montis Palatini.

5 *Quum indignitate angerent*] Vetustissima editio audacius: *Quum indignitate quoque angerent*. Rectè. Præter invidiæ popularis periculum, etiam ipsâ indignitate angebatur consulis animus.

6 *Summissis fascibus*] Tunc etiam fascibus secures demsit. Inde institutum mansit, ut fasces cum securibus nunquam in urbe consulibus præferrentur.

7 *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*] Eò recidisse, ut cum Aquilliis Vitelliisque compararetur.

U. c. 245. a. C. 507.

nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si [8] *in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus meliùs quàm P. Valerio creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam: &, ubi nunc [9] Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

Leges ab eo latæ.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium [1] verterent, ut [2] popularem etiam facerent: (inde cognomen factum Publicolæ est) ante omnes de provocatione adversùs magistratus ad populum, [3] sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Gratæ in vulgus leges fuere: quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lu-

8 *In ipsa arce Capitolioque*] *Arx* & *Capitolium*, ubi propriè & accuratè loquerentur, duæ diversæ extant ejusdem montis partes. Sed utram *arcis*, utram *Capitolii* nomine appellarent; in utra templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quæ *Capitolium* propriè vocaretur.

9 *Vicæpotæ*] Victoriæ, supple ædes. Vicæpotæ nomen à *vincendo* & *potiundo*.

1 *Verterent*] Supple rem, opinionem hominum.

2 *Popularem*] Populo acceptum.

3 *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cujus caput hoc sensu sacrum esset, cuivis impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat.

cretius consul: qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægriùs quàm dignum erat tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, [4] postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem deûm nuncium incutiunt: mortuum ejus filium esse, [5] funestâque familiâ dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, [6] nec interpretatio est facilis. [7] Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quàm ut cadaver efferri [8] juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc

U.c. 245. a.C. 507.

Suffectus Bruto Lucretius; huic Horatius.

Capitolium dedicatur.

4 *Postem jam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Etenim *postem teneri oportere in dedicatione templi* testis est Cic. pro domo, n. 121.

5 *Funestâ .... familiâ*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta. Apud Virgil. Misenus insepultus *totam ... incestat funere classem*. Æn. l. VI. v. 150.

6 *Nec interpretatio est facilis*] Nec facile est ex mera conjectura decernere.

7 *Nihil aliud ... quàm*] Duntaxat.

8 *Juberet*] Mirum consul illud omen non accepit, sed repudiavit & abjecit. Observa *oblativa* auguria, i. e. quæ incogitantibus offerebantur, licuisse repudiare: non item *impetrativa*, quæ quis à diis petita impetrasset.

U.c.246. a. C.506. P. Valerio II. T. Lucretio Coss.

post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad [1] Lartem Porsenam Clusinum regem perfugerant. ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.* [2] *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant. æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.*

Porsena bellum infert P. Romano.

Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum compa-

1 *Lartem*] Volunt plerique interpretes *Lartem* nomen esse honoris, eoque vocabulo intelligi debere supremum quemdam moderatorem appositum duodecim Lucumonibus, sive regibus, quos duodecim Etruriæ populi sibi quisque præficiebant. Dionysius tamen accepit pro nomine Porsenæ. Sic enim habet l. V. [illegible], i. e. nomine *Lar*, cognomine *Porsena*.

2 *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi*] Ante vocem *nisi* supplendum est aliquod orationis membrum, quale esset: & civitates omnes sese in libertatem vindicaturas, nisi &c. Hoc non insolitum Latinis. Sic infrà, l. III. c. 38. *Jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui dat.*

randum missi, alii in Volscos, alii Cumas. U.c.246. a.C.506.
3 Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis: 4 portoriis quoque & tributo plebe liberatâ, *ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent. pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent.* Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quàm infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit: qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vi- *Hor. Coclitis fortitudo.*

3 *Salis quoque*] Difficillimum hunc locum feliciter emendare videtur Gronovius hoc modo: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis*: i. e. Quum sal nimio pretio veniret, nempe ob aviditatem eorum quibus salinæ circa Ostiam ab Anco rege factæ (l. I. c. 33.) locabantur, ejus vendendi potestas in publicum translata est, adempta privatis. Salinas voluerunt non jam exerceri à publicanis, quibus locatæ fuerant, sed in publicum receptas actoribus publicis mandari. Quod quidem sic Gallicè reddere possemus: *Les Gabelles furent ôtées à ceux à qui on les avoit données à ferme, pour être dorénavant exercées par des commis. Arbitrium* secretiore significatu hîc sumitur pro jure vendendi salis publicanis locato, sive eo quod Gallicè diceremus *le parti du sel.*

4 *Portoriis*] Vectigalibus, quæ pro importatione & exportatione mercium solvebantur.

U.c. 246. a. C. 506. diffet, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deûm & hominum fidem, testabatur *nequicquam* [1] *deserto præsidio eos fugere.* [2] *Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantùm corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta [3] cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes. *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent,

1 *Deserto præsidio*] Deserto loco in quo præsidii causâ constituti fuerant, nempe Janiculo.

2 *Si transitum pontem*] Si pontem, postquam eum ipsi transiissent, à tergo relinquerent, nec eum abrumperent.. Constaret sensus, etiamsi vox *pontem* abesset. *Si transitum reliquissent*, i. e. si reliquissent hostibus transeundi copiam.

3 *Cedentium pugnæ*] Mallemus cum Gronovio, *pugnâ*.

neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, 4 *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita, 5 sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in 6 comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque, inter publicos honores, studia eminebant. nam in magna inopia, pro domesticis copiis, unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

U. c. 246
a. C. 506.

XI. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen, per occasiones, aliis atque aliis locis 1 trajicerent. brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non ce-

Porsena urbem obsidet.

4 *Tiberine pater*] Numen invocat fluvii. Virg. VIII. Æn. v. 31. *Deus ipse loci ... Tiberinus.* Ubi Servius, *Bene Tiberinus, quia suprà dixerat deus. Nam in sacris Tiberinus ... vocatur.*

5 *Sic armatus*] Sicut erat armatus, quali eum habitu deprehendebat saliendi in fluvium necessitas. τὸ *sic* interdum eleganter in hunc modum usurpatur. Virgilius Æneidos libro II. v. 644. *Sic ô sic positum affati discedite corpus:* & Cic. pro Sex. Roscio, n. 71. *Sic nudos in flumen dejicere.*

6 *Comitio*] Vid. not. ad I. 36. suprà.

1 *Trajicerent*] Lege *trajiceret.*

U.C. 246. A.C. 506. tera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quàm consilio concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, [2] ad secundum lapidem, Gabinâ viâ occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat, deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Næviâ, cum aliquot manipulis militum, egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, [3] concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextrâ lævâque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis: finisque ille tam effusè vagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expu-

2 *Ad secundum lapidem, Gabinâ viâ*] Ad secundum ab urbe milliarium. In viis publicis singula milliaria lapidibus signabantur.

3 *Concurrit ex insidiis*] Lege *consurgit*.

gnaturum se urbem, spem Porsena habebat: U.c.246. quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indi- a.C.506. gnum videbatur, populum Romanum [1] ser- C. Mucii facinus. vientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; [2] itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, [3] fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo: non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferè ornatu multa ageret, eum milites vulgò adirent; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, [4] quò temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde quâ per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fe-

1. *Servientem, quum sub regibus esset*] Vox *servientem* glossema sapere videtur. Certè sufficit alterum membrum, *quum sub regibus esset.*

2. *Itaque*] Adeoque: & idcirco. Connectit hæc particula membrum cui præfigitur cum eo quod præcessit.

3. *Fortunâ tum urbis*] Quòd status urbis obsessæ & ad summam inopiam redactæ hanc criminationem probabilem faceret.

4. *Quò temere*] Scribam obtruncat, in quem non consilio aut judicio, sed temeracio fortunæ impulsu actus est.

U.C. 246. a. C. 506. cerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis quàm metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis : C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere &* [5] *pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi : longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas* [6] *capite dimicces tuo : ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex, simul [7] irâ infensus periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret : *En tibi*, inquit, *ut sentias quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident :* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; [8] prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu verò abi*, inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus*

5 *Pati fortia*] Pati ea quæ non possit tolerare nisi fortis & constantis animi vir.

6 *Capite dimices tuo*] In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hîc desit particula *de*.

7 *Irâ infensus*] Lege *incensus*.

8 *Prope attonitus*] *Attonitus*, si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore & animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quàm hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, *étonné*.

staret. Nunc [9] *jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum; *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac viâ grassaremur. Mea prima sors fuit: ceteri,* [10] *ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.* U.c.246. a.C.506.

XIII. Mucium dimissum, cui postea [1] Scævolæ à clade dextræ manûs cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones [2] ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. [3] De agro Veientibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi *Porsena de pace agit.*

9 *Jure belli liberum*] Immunem ab iis quæ in te mihi jure belli licerent.

10 *Ut cuique ceciderit primo*] Resecanda videtur vox *primo*: quæ & impedit sensum potiùs quàm juvat, & huc potuit immigrare ex versu præcedenti, ubi repetitur *prima*.

1 *Scævola*] Quia amissâ dextrâ manu, lævâ uti cogebatur, vocatus est Scævola. *Scæva* enim, seu *scævola* is est qui sinistrâ manu, pro dextra, utitur: à Græco, Σκαιὸς, *sinister*.

2 *Ultro*] Vid. not. ad c. 5. l. I.

3 *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V. tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem, & Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium. Quod quidem non abhorret à vero, quum ipse Livius infrà c. 15. nullâ Veientium factâ mentione, eum à Porsena restitutum Romanis narret.

U. c. 246. a. C. 506. Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Cloelia. Cloelia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primò incensus irâ oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites, Muciosque* dicere *id facinus esse*; & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrimque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt, & apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem 4 parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum 5 probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe

4 *Parte obsidum*] Dimidiâ. Simile exemplum vid. infrà VIII. 4.

5 *Probabile*] Quod ipsi obsides non poterant, quin probarent.

regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet [1] bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; [2] aut mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis quæ traduntur, Porsenam descendentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata; gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne [3] in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adversus vim usæ, declinavere paululum; [4] effuséque prælatos hostes conversis si- U.c. 246. a. C. 506.

1 *Bonis vendendis*] In sectionibus, quum venderentur bona quæ essent publici juris.

2 *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac manavisse à mitiore principio, quàm præ se ferant hæc verba solennia, ex quibus bona Porsenæ hostiliter vendi videantur.

3 *In potestatem . . . esset*] Neminem offendere debet hæc loquendi forma, quæ apud optimos scriptores usitata est. Vid. infrà XXIV. 1.

4 *Effusè . . . prælatos*] Effuso cursu prætervectos locum in quo Cumani substiterant.

U.c. 246. a.C. 506. gnis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt.

U.c. 247. a. C. 505. P. Lucretio, P. Valerio III. Coss.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertiùm consules facti. Eo anno postremùm legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potiùs delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum; sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potiùs, quàm regibus portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse orare.* Rex verecundiâ victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum; ne quid meam vobiscum pacem dis-*

lineat. Dictis facta amiciora adjecit. obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

U.c.247. a.C.505.

Tarquinius Tusculum in exilium abit.

XVI. [1] Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversùs eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor à [2] turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. [3] vetus Claudia

U.c.249. a.C.503. M. Valerio, P. Postumio Coss.

U.c.250. a.C.502. P. Valerio IV. T. Lucretio II. Coss.

Atta Clausus Romam transfugit.

1 *Consules deinde*] Omissum hîc, seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius incuriâ, par consulum: Sp. Lartius, T. Herminius.

2 *Turbatoribus belli*] *Turbatores belli* intelligi possunt ii qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. Placeret tamen magis legere, *ab hortatoribus belli*: uti apud Virgilium, *Hortator scelerum Æolides*; & apud Ovid. Trist. IV. 2. 32. *Hortator pugnæ consiliumque fuit.*

3 *Vetus*] Hæc possunt sic accipi, ut ii qui cum Atta Clauso Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules: ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterrimam ejus partem caderet. Si hæc satis clara non videntur, suspicari licet Livium dedisse: *agerque trans Anienem attributus. Claudia tribus* .... Et intelligendum erit Claudiam tribum non hoc statim tem-

U.c.250. a.C.502. tribus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. *P. Valerii mors.* P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quàm in prælio cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quàm capti, & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui ccc. accepti numero erant, iram belli 4 hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U.c.251. a.C.501. Agr. Menenio, P. Postumio II. Coss.

U.c.252. a.C.500. Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.

XVII. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primò vi, deinde 1 vineis, aliisque operibus oppugnaverunt. in quos

pore formatam fuisse, sed lapsu temporis coaluisse, aggregantibus se ad eos qui cum Atta Clauso venerant novis tribulibus ex agro trans Anienem.

4 *Hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis.

1 *Vineis*.] Vineæ erant machinæ lignis & cratibus contextæ, ac terrâ adopertæ, quæ subjectis rotis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruebant, vel arietem mœnibus incutiebant.

Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum. inter multos saucios consul spe incertâ vitæ [2] relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum [3] irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterùm nihilominùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, [4] sub corona venierunt [5] coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. U.c.251. a.C.500.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. [1] Supra belli Latini metum id quoque ac- U.c.253. a.C.499. Post. Cominio, T. Lartio Coss.

2 *Relictus*] In castris ad Pometiam.

3 *Irâ majore belli*] Vox ultima necessaria non est.

4 *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur.

5 *Coloni alii*] Hîc aliquid peccavisse videtur, vel librariorum manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni*, hîc intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pometini, quorum urbs colonia erat Latina.

1 *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum cen-

U.c. 253. a.C. 499. cesserat, quòd triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, [2] dictatoris primùm creandi mentio orta; [3] sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat: apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium [4] magistrum equitum, creatos invenio. [5] Consulares legêre: ita lex jubebat de dictatore creando lata. Eo magis adducor ut credam Lartium, qui [6] consularis erat, potiùs quàm Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. [7] qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem

Primus dictator.

set, *belli Sabini.* Melius quoque nobis, videretur, *super... metum.* Sic infrà 27. *Super hæc timor incessit Sabini belli:* & c. 51. *Super bellum annuâ premente.* Triginta populos qui mox memorantur, intellige Latinos.

2 *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltem primis hisce temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tamdiu retinuerunt.

3 *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clœlio: eaque probabilior opinio est.

4 *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adsciscebat sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

5 *Consulares legêre*] Legêre in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

6 *Consularis erat*] Imo quum maximè consul.

7 *Qui, si maximè*] Refer *qui* ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

vellent,

vellent, patrem multo potiùs, M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. U.c.253. a.C.499. Creato dictatore primùm Romæ, postquam [8] præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem senatumque ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullius. nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà bellum Latinum, [1] gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarqui[illegible] esse in exercitu Latinorum auditum est, [illegible]eri ira non potuit,

U.c.254. a.C.498. Ser. Sulpicio, Man. Tullio Coss.

U.c.255. a.C.497. T. Æbutio, C. Vetusio Coss.

Bellum cum Latinis.

8 *Præferri secures*] Consulibus enim non præferebantur in urbe secures, ut observavimus in not. 6. ad c. 7. suprà.

1 *Gliscens*] Quod occultè collectis viribus pararetur.

U.C. 255. a.C. 497. quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium [2] aliquanto quàm cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed [3] suismetipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, [4] Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum, receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem: [5] contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat irâ, ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

Pugna ad Regillum lacum.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, con-

2 *Aliquanto*] Haud paulo. *Aliquantum* haberi debet tanquam aliquid medium inter *paulum* & *multum*.

3 *Suismetipsis corporibus*] Lege cum Gronovio *ipsi*. Sic enim semper ferè Livius.

4 *Tarquinius Superbus*] Dionysio videtur meritò parum verisimile, Tarquinium Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuisse.

5 *Contra quem*] Contra Æbutium ipse quoque Mamilius equum concitat.

ſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſticâ U.c.255. a.C.497. etiam gloriâ accenſus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent, ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infeſto ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex tranſverſo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere, animadvertit; cohorti ſuæ, quam delectam manum præſidii causâ circa ſe habebat, [1] dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prælium iniit. integris corporibus animiſque, feſſos adorti exſules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quàm paulò antè magiſter equitum, cum hoſtium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans ut feſſo jam

1 *Dat ſignum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium ſuum jubet, ut ... Vid. not. 2. ad l. V. c. 36.

U.c. 255. a.C. 497. pedite, [2] descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro [3] antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

† U. c. 256. a.C. 496. XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules † Q. Clœlius & [1] T. Lartius. Inde * A. Sempronius & M. Minutius. * U. c. 257. a.C. 495. his consulibus [2] ædes Saturno dedicata: [3] Sa-

2 *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Rectè observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

3 *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom. Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quòd ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longiùs ab hoste removebantur.

1 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. suprà.

2 *Ædes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infrà not. 2. ad V. 23. Hæc ædes fuit ærarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservabantur.

3 *Saturnalia*] Saturnali-

turnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules [4] secundùm quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus [5] nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ [6] tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

U.c. 258. a.C. 494.

U.c. 259. a.C. 493. Ap. Claudio, P. Servilio Coss.

Mors Tarquinii.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Vol-

Bellum cum Volscis.

bus. mos fuit crebra convivia agitare, & mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæ feriæ celebrabantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primò uno die absolvebantur. Augustus eas triduo servari jussit.

4 *Secundùm*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere *secundùm quos*, sive *quosnam*: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

5 *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

6 *Tribus una & viginti factæ*] Additâ, ut videtur, tribu Claudiâ. Vid. not. 15. ad I. 43. & not. 3. ad 16. suprà.

U.c.259. a.C.493. sci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes necopinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades [1] Latinos, irâ odioque ejus quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

1 *Latinos . . . ne ab legatis quidem violandis abstinuit.*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter [1] nexos ob æs alienum. Fremebant se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam suâ sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam, cum omnium malorum suorum insignibus, se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie peremptí. Ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & [2] ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primò se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò velut tabem pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum fœdum recentibus

U.c. 259. a.C. 493. *Turba ob æs alienum.*

1 *Nexos*] *Nexi* erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, & in vinculis, haud secus ac servi, habebantur.

2 *Ordines duxisse*] Centurionem fuisse. *Ordo* erat altera pars manipuli: *dux ordinis*, centurio. Vid. infrà VIII. 8.

U.c.250. a.C.502. tribus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quàm in prælio cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quàm capti, & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui CCC. accepti numero erant, iram belli 4 hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

P. Valerii mors.

U.c.251. a.C.501. Agr. Menenio, P. Postumio II. Coss.

U.c.252. a.C.500. Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.

XVII. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primò vi, deinde 1 vineis, aliisque operibus oppugnaverunt. in quos

pore formatam fuisse, sed lapsu temporis coaluisse, aggregantibus se ad eos qui cum Atta Clauso venerant novis tribulibus ex agro trans Anienem.

4 *Hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis.

1 *Vineis*.] Vineæ erant machinæ lignis & cratibus contextæ, ac terrâ adopertæ, quæ subjectis rotis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruebant, vel arietem mœnibus incutiebant.

Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum. inter multos saucios consul spe incertâ vitæ [2] relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum [3] irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterùm nihilominùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, [4] sub corona venierunt [5] coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. U.c.251. a.C.501.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. [1] Supra belli Latini metum id quoque ac- U.c.253. a.C.499. Post. Cominio, T. Lartio Coss.

2 *Relictus*] In castris ad Pometiam.

3 *Irâ majore belli*] Vox ultima necessaria non est.

4 *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur.

5 *Coloni alii*] Hîc aliquid peccavisse videtur, vel librariorum manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni*, hîc intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pometini, quorum urbs colonia erat Latina.

1 *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum cen-

U.c.253. a.C. 499. cesserat, quòd triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, [2] dictatoris primùm creandi mentio orta; [3] sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat: apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium [4] magistrum equitum, creatos invenio. [5] Consulares legêre: ita lex jubebat de dictatore creando lata. Eo magis adducor ut credam Lartium, qui [6] consularis erat, potiùs quàm Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. [7] qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem

Primus dictator.

set, *belli Sabini*. Melius quoque nobis, videretur, *super... metum*. Sic infrà 27. *Super hæc, timor incessit Sabini belli*: & c. 51. *Super bellum annuâ premente*. Triginta populos qui mox memorantur, intellige Latinos.

2 *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltem primis hisce temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tamdiu retinuerunt.

3 *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clœlio: eaque probabilior opinio est.

4 *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adsciscebat sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

5 *Consulares legêre*] Legêre in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

6 *Consularis erat*] Imo quum maximè consul.

7 *Qui, si maximè*] Refer τὸ *qui* ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

vellent,

vellent, patrem multo potiùs, M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam [8] præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem senatumque ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere. U.c. 253. a.C. 499.

XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullius. nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà bellum Latinum, [1] gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, U.c. 254. a.C. 498. Ser. Sulpicio, Man. Tullio Coss. U.c. 255. a.C. 497. T. Æbutio, C. Vetusio Coss. *Bellum cum Latinis.*

8 *Præferri secures*] Consulibus enim non præferebantur in urbe secures, ut observavimus in not. 6. ad c. 7. suprà.

1 *Gliscens*] Quod occultè collectis viribus pararetur.

U.C. 255. A.C. 497. quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium [2] aliquanto quàm cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed [3] suismetipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, [4] Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum, receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem: [5] contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat irâ, ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

Pugna ad Regillum lacum.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, con-

2 *Aliquanto*] Haud paulo. *Aliquantum* haberi debet tanquam aliquid medium inter *paulum* & *multum*.

3 *Suismetipsis corporibus*] Lege cum Gronovio *ipsi*. Sic enim semper ferè Livius.

4 *Tarquinius Superbus*] Dionysio videtur meritò parum verisimile, Tarquinium Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuisse.

5 *Contra quem*] Contra Æbutium ipse quoque Mamilius equum concitat.

ſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſticâ etiam gloriâ accenſus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent, ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infeſto ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex tranſverſo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere, animadvertit; cohorti ſuæ, quam delectam manum præſidii causâ circa ſe habebat, [1] dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prælium iniit. integris corporibus animiſque, feſſos adorti exſules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quàm paulò antè magiſter equitum, cum hoſtium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans ut feſſo jam

U. c. 255.
a. C. 497.

1 *Dat ſignum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium ſuum jubet, ut... Vid. not. 2. ad l. V. c. 36.

U.C. 255. a.C. 497. pedite; [2] descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro [3] antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

† U. c. 256. a.C. 496. * U. c. 257. a.C. 495. XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules † Q. Cloelius & [1] T. Lartius. Inde * A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus [2] ædes Saturno dedicata: [3] Sa-

2 *Descendant ex equis*] Quid igitur tum agebat equitatus Latinorum? Rectè observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

3 *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom. Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quòd ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longiùs ab hoste removebantur.

1 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. suprà.

2 *Ædes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infrà not. 2. ad V. 23. Hæc ædes fuit ærarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservabantur.

3 *Saturnalia*] Saturnali-

turnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules [4] secundùm quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus [5] nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est, Romæ [6] tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

U.c. 258. a.C. 494.

U.c. 259. a.C. 493. Ap. Claudio, P. Servilio Coss.

Mors Tarquinii.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Vol-

Bellum cum Volscis.

bus. mos fuit crebra convivia agitare, & mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæ feriæ celebrabantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primò uno die absolvebantur. Augustus eas triduo servari jussit.

4 *Secundùm*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere *secundùm quos*, sive *quosnam*: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

5 *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

6 *Tribus una & viginti facta*] Additâ, ut videtur, tribu Claudiâ. Vid. not. 15. ad I. 43. & not. 3. ad 16. suprà.

U.c.259. sci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes necopinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades [1] Latinos, irâ odioque ejus quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

a.C.493.

1 *Latinos ... ne ab legatis quidem violandis abstinuit.*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter [1] nexos ob æs alienum. Fremebant se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam suâ sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam, cum omnium malorum suorum insignibus, se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & [2] ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primò se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò velut tabem pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum fœdum recentibus

U.C. 259. a.C. 493. *Turba ob æs alienum.*

1 *Nexos*] *Nexi* erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, & in vinculis, haud secus ac servi, habebantur.

2 *Ordines duxisse*] Centurionem fuisse. *Ordo* erat altera pars manipuli: *dux ordinis*, centurio. Vid. infrà VIII. 8.

U. c. 259. a. C. 493. vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. 3 Nexu vincti, solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque, ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam 4 per infrequentiam poterat senatûs. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio

3 *Nexu vincti, solutique*] Et ii qui quum maximè in vinculis apud creditores erant; & ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sed magis placeret legere cum Sigonio: *nexi, vincti solutique*: id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publicum proripiunt.

4 *Per infrequentiam ... senatûs*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublicæ temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum: quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curiâ, [5] non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi putabat quum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror. U.c.259. a.C.493.

XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere deos. alius alium confirmare, [1] ne nomina darent: *cum omnibus potiùs, quam solos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent.* At verò curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterùm *Metu Volscis composita.*

5 *Non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modò non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne... quidem*, in priore post *non modò* intelligendum est *non*. Vid. suprà I. 40. & infrà IV. 3. V. 42. IX. 19.

1 *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

U.c.259. *deliberationi* 2 *de maxima quidem illa, sed tamen*
a.C.493. *parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec,* 3 *si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patria non cepisse;* 4 *neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.* 5 Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quominus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet;* 6 *liberos, nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, 7 ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus

2 *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantùm, non tota civitas.

3 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat.

4 *Neque Patribus*] Hîc requiri videtur particula *aut*, potiùs quàm *neque*.

5 *Concioni deinde*] Ea quæ in concione dixerat comprobavit, & ejusmodi esse ostendit quibus fides haberi posset, edicto.

6 *Liberos, nepotesve ejus moraretur*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter ferè quàm servi, habebantur. Nihil mirum igitur eos à patre pignori opponi, à creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes è filio. Hîc igitur vetat Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrium aut avitum nexi essent.

7 *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent *se jussu*

fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit. U. c. 259. a. C. 493.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulùm recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum [1] Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus. victi Volsci.

consulum conventuros, neque injussu abituros. Vid. infrà III. 20. XXII. 38.

[1] *Romam reducit. decedentem Romam*] Inutiliter hic & parum concinnè iteratur vox *Romam*. Ea posteriore loco deleri potest.

U.C. 259. a.C. 493. *Tumultus Sabinus.*

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere: [1] tumultus enim fuit veriùs quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt; ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque uno debellatum est.

Bellum cum Auruncis.

Turba ob nexos recrudescunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus, promissa consulis, fidemque senatûs exspectabat: quum Appius, & insitâ superbiâ animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & ne-

1 *Tumultus .... veriùs, quàm bellum*] Hîc *tumultus* lèvius est, quàm *bellum*. At longè alia vis hujus vocis est, ubi de *Gallico tumultu* agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusiùs explicabimus in not. 3. ad c. 9. l. VII.

ctebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut referret ad senatum, ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non collega solùm præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & [1] ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique apparuit [2] æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter [3] dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, [4] solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio [5] primipili centurioni: quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio

U.c.259. a.C.493.

1 *Ambitiosum*] Aucupandi favoris popularis cupidum.

2 *Æquasse eum*] Eum non minus invisum esse populo, quàm Appium.

3 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hujus dedicationis mentio jam facta est suprà c. 21. sed hîc nempe fusiùs narratur id quod illic uno tantùm verbo indicatum fuerat.

4 *Solennia pro pontifice ... suscipere*] Celebrare, præsente & præeunte pontifice, quædam sacra auspicandæ huic collegii mercatorum institutioni.

5 *Primipili centurioni*] *Primipili centurio* erat centurio primi Triariorum ordinis, adeoque primus totius legionis centurio. Hujus magna erat dignatio. Consilii particeps erat. Aquilæ erat præpositus. Dicebatur primipili centurio, quasi centurio primi ordinis Pilanorum. Triarii enim, quia antiquitus proprium ipsorum telum pilum erat, Pilani vocabantur. Vid. infrà VIII. 8.

U.c. 259. a.C. 493. altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde [6] utique consulum alter, Patresque. sed plebi creverant animi, & longè aliâ quàm primò instituerant viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatûsque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis & periculum [7] libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante [8] ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & suæ & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret [9] quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consi-

6 *Utique consulum alter*] Maximè consulum alter, nempe Appius: nam Servilius molliùs contumeliam ferebat.

7 *Libertatis*] Hæc vox videtur resecanda.

8 *Ambitionem*] Nimiùm indulgentem populo mollitiem.

9 *Quotidiana multitudo*] Multitudo solita, quæ quotidie concurrere solebat. Nisi satius fuerit, mutato duarum vocum ordine, legere *multitudo quotidianâ licentiâ accensa*: ita ut τὸ *quotidiana* jungatur cum *licentia*.

lio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore: [10] adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus. U.C. 259. a.C. 493.

XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino facere, [1] ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuosè excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari [2] exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, consilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum Hercule virum, (id enim plus esse quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctaren- U.C. 260. a.C. 492. A. Virginio, T. Vetusio Coss.

10 *Adeo supererant animi*] Adeo plus etiam illi viro, quàm satis esset, animorum erat ad resistendum odiis popularibus.

1 *Ne in foro subitis trepidaret consiliis*] Ne trepidaret incerta in foro, si subitò & in re præsenti capienda consilia essent.

2 *Exsequendum*] Vindicandum.

U.c.260. tur; decernunt, ut delectum quàm acerrimum
a.C.491. habeant: [3] otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt, citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare *ultrà decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, [4] ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.* Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. Priùs itaque quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. [1] Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. Postulamus ut ii qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes qui Patrum consulibus aderant, devolant de

3 *Otio lascivire*] Licentiâ ex otio collectâ ferocire.

4 *Ni præstaretur fides publica.*] Ni id quod fide publicâ promissum erat, re & effectu exhiberetur.

1 *Utrâque re*] Et senatûs & plebis pertinaciâ.

tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore [2] nihil aliud quàm prehendere prohibito quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosiùs consulitur, [3] quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius [4] rem non vulgabat: *de iis tantùm, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: [5] nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.* Ap. Claudius, & naturâ immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentiâ tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, à quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi*

U.c. 260. a.C. 492.

Variæ sententiæ in senatu.

2 *Nihil aliud quàm*] Tantummodo.

3 *Quæstionem postulantibus*] Postulantibus ut inquireretur in auctores injuriæ.

4 *Rem non vulgabat*] Nolebat omnibus indulgeri.

5 *Nec sisti posse*] Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio.

U.c. 260. a.C. 491. *lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violarit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique, exemplo haud salubres; utique Lartii [1] putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè, & [2] moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci, Æquique, & Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum [3] ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes etsi adversùs se creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii ferè consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dedere. [4] Quantus nunquam antè exercitus, legiones

Man. Valerius dictator.

1 *Putabant sententiam*] Hæc verba delenda sunt, tanquam glossema temere invectum. *Utique*, id est, præcipuè *Lartii* sententia videbatur exemplo haud salubris, quæ omnino fidem ex societate humana tolleret, liberando debitores omnes à necessitate solvendi ea quæ mutua acceperant.

2 *Moderatum utroque*] Ex utroque, Appii nempe & Lartii, consilio temperatum: quod & fidei, & humanitati consuleret.

3 *Ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio*] *Ut imperium suo ingenio*, id est, vi suâ, naturâ suâ, *vehemens, permitteretur mansueto ingenio*, id est, viro mansueti ingenii.

4 *Quantus nunquam antè*

decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum à senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causâ capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quàm armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. Multitudine aliquantùm Volsci superabant. Itaque effusi & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volsci cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contrà, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facilè adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. § plusque ibi

U.C. 260. a.C. 492.

Bellum cum Æquis, Latinorum causâ.

Bellum cum Volscis.

exercitus] Legiones decem effectæ, qui exercitus major erat quàm unquam antea scriptus fuisset.

§ *Plus .. sanguinis .. factum*] Plus sanguinis fusum, plus cædis factum. Vid. infrà not. 2. ad XXXV. §. 4.

U.c.260. a.C.492. sanguinis promiscuâ omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

Bellum cum Sabinis. XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium [1] aciem, quâ, dum se cornua latiùs pandunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores, locus in Circo ipsi posterisque ad spectaculum datus. sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est; invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere ut fortè temere in *Æqui victi.* adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum, ignaviâ hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audaciâ Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in [2] adversas valles desiluere. [3] ubi satis prædæ, & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello *Turba domestica.* bene gestâ, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat:

1 *Aciem, quâ ... parum aptè ... aciem firmaverant*] Videtur scripsisse Livius: *Aciem quam ... parum aptè introrsum ordinibus firmaverant.*

2 *Adversas*] Lege *aversas.*

3 *Ubi*] Rectius foret, *ibi.*

tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium 4 actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis* 5 *medius Fidius propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultrà cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potiùs quàm dictator, seditioni interero.* Ita curiâ egressus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persolutâ fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus persecuti sunt. U.c.260. a.C.492.

XXXII. Timor inde Patres 1 incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones

4 *Actionum*] Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quidquid vel Patribus decernendum, vel populo sciscendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive jussisse Patres deliberare de fide victori populo præstanda.

5 *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita me juvet dius Fidius. *Dius* est, Festo interprete, *ab Jove genus ducens*. *Fidius*, qui fidei præest.

1 *Incessit*] Vid. not. 5. ad c. 56. l. I.

U.c.260. a.C.492. jussere: quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in [2] Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum; timere Patres residem in urbe plebem; incerti, manere eam an abire mallent. *Quàm diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam* ducere. *eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quòd [3] inde oriundus erat, plebi carum. Is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quàm hoc narrasse fertur. *Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in*

Secessio plebis in Sacrum montem.

2 *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo consederat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita Sacrata lex, de qua infrà c. 33.

3 *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (suprà c. 16.) unde certò colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At rectè observat Dujatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud quàm datis voluptatibus frui. Conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac irâ dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quàm alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem. Comparando hinc quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum. U.C.260. a.C.492.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversùs consules esset: neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita [1] tribuni plebei creati duo, C. Licinius, & L. Albinius. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. [2] Sunt qui duos tantum

Plebs reducta.

Tribuni Pl. creati.

1 *Tribuni plebei creati duo*] Tribuni plebei inde nomen traxerunt, teste Varr. L. IV. de ling. Lat. quòd ex tribunis militum facti essent. Tribuni autem militum ab antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum, quibus terni præficiebantur in bello, dicti fuerant.

2 *Sunt qui... dicant ibi... sacratam legem latam*] *Sacratæ leges sunt*, inquit Festus, *quibus sanctum est, qui quid adversùs eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.* Itaque non sola lex de tribunis plebis sacrata fuit. Aliarum quoque sacratarum legum mentio identidem apud Livium occurrit, ut III. 32. & VII. 41. Imo & apud alios populos sacratæ leges latæ reperiuntur, puta Æquos & Volscos, teste Livio IV. 26. Lex tamen

U.C. 261. A.C. 491. Sp. Cassio II. Postumo Cominio II. Coss.

in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis, Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subitò exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; fortè in statione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque [3] in proxima urbis factâ, ignem te-

Volsci victi.

C. Marcii operâ Corioli capti.

de tribunis, quia sacratarum omnium legum celeberrima, & populo carissima fuit, *lex sacrata* sæpe κατ' ἐξοχὴν dicitur. Porro dubitari non potest, quin hæc sacrata lex hoc tempore lata sit. Sed illud inter scriptores fortasse ambigebatur, utrùm in ipso Sacro monte, an in urbe post reditum plebis lata fuisset. Eam autem hoc modo recitat Dionysius: *Tribunum nemo in ordinem redigito, neque invitum quidquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeto; nec occidito, nec occidi jubeto. Si quis contrà fecerit, sacer esto, & bona ejus Cereri sacra sunto: & qui eum occiderit, purus à cæde esto.* Hanc legem omnes juraverunt seque & posteros in sempiternum observaturos. Præter tribunos, duos quoque tum ædiles plebis, concedentibus Patribus, creaverunt, qui tribunorum administri & adjutores essent.

3 *In proxima urbis*] In mere

mere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu 4 ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos: utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates: Corioli oppidum captum. tantúmque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs 5 sextantibus collatis in capita.

U.c. 261. a.C. 491.

Agr. Menenii mors.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, 1 ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, 2 qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules

U.c. 262. a.C. 490. T. Geganio, P. Minucio Coss.

Caritas annonæ.

loca urbis quæ portæ proxima erant.

4 *Ad terrorem, ut solet, primo ortu*] Lege *ad terrorem... primum ortus*.

5 *Sextantibus*] Sextans est sextâ pars assis Romani.

1 *Ex incultis per secessionem plebis agris*] Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres.

2 *Qualis clausis solet*] Non minùs sæva, quàm quæ solet clausam & obsessam urbem fatigare.

U.c.262. a.C.490. providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed [3] quæsitum in Sicilia quoque: adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset. eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & [4] Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent. inprimis Marcius Coriolanus, hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video, [5] sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates*

U.c.263. a.C.489. M. Minucio II. A. Sempronio II. Coss.

3 *Quæsitum in Sicilia*] Plerique scripti *in Siciliam*. Bene. Sed vox *quæsitum* vacare videtur.

4 *Norbæ in montes ... miserunt*] Reponendum videtur *Norbam*.

5 *Sub jugum missus*] Non minùs contumeliosè habitus, quàm ii qui victi bello

lentius patiar, quàm necesse est? Tarquinium U.c.263.
regem qui non [6] *tulerim, Sicinium feram?* a.C.489.
Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum [7] *tertio anno rapuere.* [8] *Utantur annonâ, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant.* [9] Haud tam facile dictu est faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. *Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni,* [1] *nisi de tergo*

sub jugum ab hostibus mittuntur: quo de more vid. infrà III. 28. *Tanquam à latronibus redemptus.* Coactus me redimere quovis pretio à ducibus plebis, perinde ac si in latronum manus incidissem.

6 *Tulerim*] Hæc dicit Marcius, non ex sua persona, sed cujusvis senatoris, aut, si mavis, senatûs universi.

7 *Tertio anno*] Tertio antè anno.

8 *Utantur annonâ, quam*] Utantur annonâ arctâ & durâ, qualem ipsi sibi fecere per seditionis furorem, incultos relinquendo agros.

9 *Haud tam facile*] Potuisse arbitror fieri, (utrùm fieri debuerit, haud facile dictu est) ut Patres & à tribunitia potestate, & ab omnibus legibus quas inviti sibi imponi tulerant in Sacro monte, sese liberarent, si hanc conditionem exegissent pro laxando annonæ pretio.

1 *Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat*] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, sæviendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebeii, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuriâ & pro libidine virgis animadverterent in ci-

U.C. 263. a.C. 489. *plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse.* Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut [2] unius pœnâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen [3] adversâ invidiâ, [4] usique sunt, quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniúsque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci no-

C. Marcius accusatus.

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

ves; & mulctâ quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexos atrociter sævirent.

2 *Unius pœnâ defungendum*] Uno ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

3 *Adversâ invidiâ*] Quamvis illis adversaretur invidia, quamvis luctandum illis esset adversùs odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

4 *Usique sunt*] Elegantius videretur: *nisique sunt*: ut infrà c. 50. *nisi corporibus armisque.*

minis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. *Multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.* U.c. 263. a.C. 489.

XXXVI. [1] Ludi fortè, ex instauratione, Magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, [2] nondum commisso spectaculo, [3] sub furca cæsum medio egerat Circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quamquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum [4] timorem vicit, ne in ora hominum pro

Ingratus Jovi præsultator.

1 *Ludi... Magni*] Vid. suprà I. 35.

2 *Nondum commisso spectaculo*] Nondum cœpto spectaculo. Verbum *committi* proprium & solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione quâ dicitur *committi* prælium.

3 *Sub furca*] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominiæ causâ, & per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde *furciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inserebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versùs pectus secundùm brachiorum longitudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur.

4 *Timorem vicit, ne*] *Vicit timorem* irarum cœlestium,

U. c. 263. a. C. 489. ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere ac nunciet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est, 5 debilitate subitâ. Tum enimvero deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes 6 repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lecticâ defertur. inde in curiam jussu consulum delatus eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

Attii Tulli Volsci dolus.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse quæ secretò agere

verente Atinio *ne abiret pro ludibrio*, tanquam ludibrium, *in ora hominum*, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

5 *Debilitate*] Paralysi. Infrà Atinius dicitur *captus omnibus membris.*

6 *Repræsentatas*] Statim & in præsenti exhibitas & ad effectum perductas. Nimirum eodem sensu hîc accipienda videtur vox *repræsentatas*, quo quis dicitur ei repræsentare præmium, cui promiserit, vel pœnam, cui denunciaverit.

de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, [1] *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum ne admittant. Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus: quippe qui non nostro merito, sed vestrâ patientiâ incolumes simus. Magna hîc nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt, spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eamdem occasionem* [2] *ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsultè ac temere fiat. Hæc, nostrâ vestrâque causâ, priùs dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est*, [3] *ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus, abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse.*

U.c.263. a.C.489.

Volsci urbe exacti.

XXXVIII. Quum prope continuato agmi-

1 *Quod sequius sit*] Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior*, *sequius* idem quod *deterior*, *deterius*: à voce *secus* quæ non modò significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus est.

2 *Ab Sabinorum juventute*] Vide suprà c. 18.

3 *Ne cujus facti*] Ne, si remaneam & præsens adsim, in me transeat velut ex contagione labes ac suspicio alicujus inconsulti dicti factive.

U.c.263. a.C.489. ne irent, prægressus Tullus ad [1] caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, [2] quærendo indignandoque, & eos ipsos [3] sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam, in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, [4] *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia,* inquit, *oblivisc amini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis,* [5] *qui per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos* [6] *traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos,* [7] *piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde, il-*

A Tullo concitati.

1 *Caput Ferentinum*] Vid. not. ad c. 50. l. I.

2 *Quærendo*] Non minùs placeret *querendo*.

3 *Sedulò audientes secunda iræ verba*] Cum cura & attentione audientes verba quæ obsecundarent, faverent iræ quâ incensi erant.

4 *Veteres . . . Volscorum*] Hæc verba non immeritò censet Gronovius dici ex persona historici, nec quicquam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unicâ sublatâ litterâ: *Oratione exorsus veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum.* Quod sanè non spernendum.

5 *Qui*] Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur.

6 *Traductos per ora hominum*] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

7 *Piaculum . . . merituri*] Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

quod non succurrit, vivere nos, quòd maturarimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo qui indixere, si viri estis. Ita & suâ sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos, effecere ut omne Volscum nomen deficeret. U. c. 263. a. C. 489.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret ducibus validiorem quàm exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde [1] in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, [2] novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem à Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset: adeo tribuni jam fe-

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo & C. Marcio.

1 *In Latinam viam .... transgressus*] Quatuor hæc oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcius antè in Latinam viam transgressus fuisse, quàm has urbes cepisse dicatur.

2 *Novella hæc Romanis oppida*] Nuper ab Romanis acquisita. Vid. suprà c. 33.

U.c.263. a.C.489. rocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat, quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. U.c.266. a C.486. Sp. Nautio, Sex. Furio Coss. 3 Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat loca, distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt. *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum ut appareat exsilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, 4 traditum est; nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. id publicum consilium, an muliebris

3 *Sp. Nautius... & Sex. Furius*] Ante hos consules duplex par consulum inserit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum & Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Julium Julum & P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eorum in numerandis annis rationem habuimus.

4 *Traditum est*] Non aspernanda est Jac. Gronovii conjectura, *traditum, & nihilo magis.* Simile exemplum vid. infrà VII. 40.

timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent; &, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen, in primo, ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior adversùs lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque & liberi adsunt.* Coriolanus prope ut amens, [1] consternatus, ab sedè sua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva, materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit! Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur: nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem.* [2] *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius*

U.c. 266. a.C. 486.

Veturia ad Coriolanum filium oratio.

1 *Consternatus*] Turbatus animo nec jam potens sui.

2 *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quàm miserum mihi; nec, etiamsi miserrima sim, diu futura misera sum, ut quæ ob senectam haud procul à morte

U. c. 266. a. C. 486. *quàm mihi miserius possum; nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse [3] retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. [4] apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certè hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani: adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exer-

absim. De liberis tuis, qui hîc se sistunt tibi, vide quid agas. Hæc igitur totius hujus loci mens est. Quia Veturia, in iis quæ proximè præcedunt, de se ipsa loquuta est, hîc corrigit dicta, probando suâ quidem parum referre, qualis eventus belli futurus sit, tum quia, si quid ipsa miserum ac triste patiatur, plus inde dedecoris in Coriolanum, quàm miseriæ in se redundaturum sit; tum quia ob senectam diu misera esse non possit: sed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

3 *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam cum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dionys. l. VIII.

4 *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. ad I. 44.

citus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est. U.c.267. a.C.485. T. Sicinio, C. Aquillio Coss.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum, [1] agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & [2] publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm [3] lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam, sine maximis motibus rerum, agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante. quæ primò cœperat [4] fastidire munus vulgatum à civibus isse in socios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi* U.c.268. a.C.484. Sp. Cassio III. Proc. Virginio Coss. *Lex agraria.*

1 *Agri partes duæ*] Agri bello capti duæ tertiæ partes ademptæ: tertia Hernicis reddita, quod mox Cassio objicietur à collega.

2 *Publica . . . sollicitudo*] Metus & cura pro republica.

3 *Lex Agraria*] De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis qui eum occupaverant, aut inopibus dividundo.

4 *Fastidire munus vulgatum à civibus isse in socios*] Resecandum videtur verbum *isse*. Sensus est: Fastidire munus, quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

U.c.268. a.C.484. *socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis paulò antè hostibus capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione [5] ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. eum cognitâ domi causâ verberasse ac necasse, [6] peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque [7] propius fidem est, [8] à quæstoribus

Cassius necatur.

5 *Ambitiosus in socios*] Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

6 *Peculium ... filii*] *Peculium* propriè est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita & liberi in potestate patris erant, & quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant verè suum: sed si quæ eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat.

7 *Propius fidem*] Credibilius, cui fides faciliùs haberi possit. Vox *fidem* regitur à præpositione *ad* suppressa.

8 *A quæstoribus*] Hæc prima apud Livium mentio quæstorum occurrit. Eorum præcipuum munus fuit curam ærarii gerere. *Quæsto-*

Cæsone Fabio, & L. Valerio, diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterùm sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. U.c.269. a.C.483. Ser. Cornelio, Q. Fabio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes, seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fuga quàm prælium absumpsit: adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello, [1] Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis [2] popularem potestatem lege populari celebrabant. U.c.270. a.C.482. L. Æmilio, Cæsone Fabio Coss.

res à quærendo dicti sunt, quòd conquirerent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquisivere. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex III. 24. 25.

1 *Postumio*] Lege *à Postumio*.

2 *Popularem potestatem*] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissimâ in vulgus lege celebrabant, id est, celebra-

U.c.270. a.C.482. Patres satis superque [3] gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea
U.c.271. a.C.481. M. Fabio, L. Valerio Coss. igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo; sed in venientem etiam annum M. Fabium [4] Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium [5] consulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: [6] abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. [7] motique irâ numinis causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quàm haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. [1] Q. Fabius inde, & C. Julius con-

tiorem favore hominum & magno circa se civium concursu efficiebant.

3 *Gratuiti*] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

4 *Cæsonis.*] Et Q. Fabii quoque, qui tertio antè anno consul.

5 *Consulem*] Lege *consules.*

6 *Abutebanturque iis inter semetipsos certando*] Melius, *inter semet ipsi.*

7 *Motique irâ numinis*] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exererent. Vid. not. 5. ad c. 55. l. I.

1 *Q. Fabius inde*] Lege *Q. Fabius II.* id est, iterum, *& C. Julius.*

sules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente curâ, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque, non suâ sponte, plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis venisse tempus ratus, per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterùm [2] tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consules acriùs quàm [3] ipsius ejus collegæ coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, &

U.c. 272. a.C. 480. Q. Fabio II. C. Julio Coss.

U.c. 273. a.C. 479. Cæsone Fabio II. Sp. Furio Coss.

Romani milites nolunt vincere.

2 *Tota invidia*] Quidquid invidiæ & odii in Patres Licinius tribunitiæ potestatis gratiâ subnixus excitare nitebatur, id totum recidit in ipsum auctorem turbulenti conaminis.

3 *Ipsius ejus collegæ*] Multi jam monuerunt hîc legendum videri *ipsi*.

U.c.273. a.C.479. publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, 4 instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt: adeo excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars quâ civem regant, quàm quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

U.c.274. a.C.478. M. Fabio II. Cn. Manlio Coss.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, 1 *Victam tribunitiam potestatem*, dicere, *priore anno, in præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum, quando inventum sit suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore: & unum vel adversùs omnes satis esse. Darent modò & consules & primores Patrum operam, ut si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui concilia-*

Intercessio tribunitia.

4 *Instare*] Rectè censet Muretus emendandum *stare*.

1 *Victam*] Priore anno ita victam esse tribunitiam potestatem, ut re victa sit tantùm semel & in præsentia; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

reat. Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare; & consulares, ut cuique privatim [2] aliquid juris adversùs singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse: quatuorque tribunorum adversùs unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quò undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat discordiâ intestinâ dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente disciplinâ militari,* [3] *sisti potuisse.* [4] *jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitûs traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indicè*

U.c.274. a.C.478.

Bellum Veiens.

2 *Aliquid juris adversùs singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

3 *Sisti potuisse*] Vid. not. 5. ad c. 29. suprà.

4 *Jam non parendi magistratibus morem*] Sensus est: jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U.c.274. a.C.478. *ostendique bellum; cetera suâ sponte fata & deos gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant, multis invicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani, nihil præterea aliud quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoriâ pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo [1] aversi. *diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum.* Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere. lacessere ad pugnam primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quà consules ipsos, quà exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ, [2] remedium timoris inventum: & consules magis non [3] confidere, quàm non credere suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis originisque, quà falsa, quà vera jacere. Hæc quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & [4] ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus; externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa: adeo superbè insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. Consules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, sed re-

Coss. castris se tenent.

Pugnam poscit miles Rom.

1 *Aversi*] A consilio prodeundi in aciem.

2 *Remedium*] Artificium dissimulando timori.

3 *Confidere*] Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.

4 *Ab intestinis avertere malis*] Sensim avocare à civilibus odiis.

ute revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent.* Edicunt inde, *ut abstineant pugnâ. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros.* Ita dimissis, quo minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferociùs multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. *Quippe impune se insultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano Imperio.* His freti occursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent quin castra oppugnent. Enimvero non ultrà contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat. tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio: velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit: deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum: arma capiunt. eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promptum hostem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà Pa- U.c. 274. a.C. 478.

U.c. 274. a.C. 478. trum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugnâ sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis: majus quoque aliquod, in tam irritatis animis & [1] occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prælium iniit. Vix [2] explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum [3] pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo*

Prælium committitur.

1 *Occasione ancipiti*] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deferuerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in occasione, ubi certamen anceps futurum est?

2 *Explicandi ordinis*] Magis placeret, *ordines*.

3 *Pilis inter primam*] Inter initia pugnæ, dum acies ex propero ad pugnam procursu nondum bene constiterant, pilis negligenter & in incertum abjectis potiùs, quàm certâ manu vibratis in hostem.

ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurastis. At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hìc, Q. Fabi, dimicans cadam. Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs quàm adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem. U.C. 274. a.C. 478.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat. Ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt, &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coràm offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & [1] vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quàm pugnæ memores tererent tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis quo loco res essent, conglobati [2] ad prætorium redeunt, *Vincuntur Veientes.*

1 *Vanior*] Minùs densa, minùs conferta, minùs firma.

2 *Ad prætorium*] Ad eam regionem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

U.c.274. & suâ sponte prælium ipsi renovant: & Man-
a.C.478. lius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quàm audaciam accendit. nam quum incursantes quâcunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequiit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore patefecissent unâ portâ hostibus viam. Eâ erumpunt, consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facilè passurum*, respondit: *se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte: republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit: idem in utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII.

XLVIII. Igitur non Patrum magis quàm plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, [1] neque bella, neque delectûs, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret,* [2] *occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent.* [3] *verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit.* Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimiâ gloriâ [4] luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta, temeritate alterius consulis: actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res [5] proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas senserant

U.c.275. a.C.477. Cæsone Fabio III. T. Virginio Coss.

1 *Neque bella*] Lege belli.

2 *Occuparent Patres*] Darent priùs operam quàm citissimè Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet.

3 *Verum*] Æquum.

4 *Luxuriare & evanescere*] Levem jactantioremque fieri, & in vana consilia pronum, vanæ gloriæ appetentem. Similitudo ducta à nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia & inania grana evanescit.

5 *Proximè formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proximè formam*, quomodo suprà c. 41. *propius fidem.*

U.c.275. a.C.477. legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, assiduus magis quàm gravis, contumeliis sæpius quàm periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò 6 sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quàm magno præsidio, ut scitis, Patres Conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecuniâ vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

Fabii suscipiunt bellum cum Veientibus.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. *Familiam unam subiisse civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos*

6 *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas, tum quòd pecunia, exhausto continuis bellis ærario, non suppeteret; tum quòd non facilè reperirentur, qui in militiam gravem & assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui & reipub. operam offert. Dion. l. IX.

sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pa- U.c.275.
cem agente, omnes finitimos subigi populos posse. a.C.477.
Fabii posterâ die arma capiunt: quò jussi erant, conveniunt. Consul [1] paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ & admiratione hominum per urbem incessit. [2] Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus [3] senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia [4] publicâ sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens: *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *ut illud agmen faustum atque felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces. infelici viâ [5] dextro

1 *Paludatus*] Vid. not. 1. ad c. 26. l. I.

2 *Sex & trecenti milites*] Perizonius, Animadv. Hist. c. 5. probare nititur, longè minimam in hoc agmine partem è Fabia gente, plerosque sodales & clientes Fabiorum fuisse.

3 *Senatus*] Multo magis placeret *exercitus*.

4 *Publicâ sollicitudine excitata*] Excitata ad prosequendos Fabios, non privatis necessitudinibus, sed sollicitudine ad rempublicam spectante.

5 *Dextro Jano*] Per dextrum Janum, sive transitum portæ Carmentalis. Janus enim interdum sumitur pro quodam quasi fornice per quem via pateat. Carmentalis igitur porta duos

U.c.276. a.C.476. Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, & C. Servilius consules facti. Et donec nil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, & Romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. Quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, [6] dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

L. Æmilio II. C. Servilio Coss.

Fabii Veientium victores.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum: gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis fe-

tresve tales *Janos* sive transitus habuit: per dextrum profecti sunt Fabii.

[6] *Dum post signa ordines introëunt*] Dum ordines, sequentes signa, prodeunt in locum pugnæ destinatum.

rocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviàm acta: & agrestium fugâ vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora, subitò ex insidiis consurgitur: & adversi, & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, [1] multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omissâ pugnâ quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. [2] eò nisi corporibus armisque, [3] rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox ut respirandi superior locus spatium

U.c. 276. a.C. 470.

Cæsi à Veientibus.

1 *Multiplicatis in arcto ordinibus*] Quum ordines, sive orbes illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quòd in arctum cogerentur.

2 *Eò nisi*] In eam partem nitentes.

3 *Rupere cuneo viam*] In cuneum formatâ acie, viam sibi per vim aperuerunt. *Rumpere* sæpe idem est ac per vim & impetu facere aliquid. Sic *rupto turbine*, & *rumpebat questus*, apud Virgilium.

U.c. 276. a.C. 476. dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI periisse satis convenit: [4] unum [5] prope puberem ætate relictum [6] stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

U.c. 277. a.C. 475. C. Horatio, T. Menenio Coss. LI. [1] Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversùs Tuscos victoriâ elatos confestim missus: tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum [2] ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam [3] parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in fu-

4 *Unum*] Hoc credibile non est, si sex illi & trecenti omnes è Fabia gente erant. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, perpaucos fuisse in illo agmine Fabios.

5 *Prope puberem ætate*] Non immeritò suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem ætatem*, ut suprà I. 35.

6 *Stirpem genti Fabiæ*] Propagaturum, & vetiturum interire gentem Fabiam; futurumque & per se, & multo magis per posteros, vel maximum dubiis & labantibus populi Romani rebus auxilium.

1 *Quum hæc accepta clades esset, jam ... consules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades est.*

2 *Ad Spei*] Ad ædem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus.

3 *Parvo momento superior*] Paulo superior, non plenè & sine controversia victrix.

tura prælia id certamen fecit. A Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. 4 Post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & 5 velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, quâ ceperant Fabios. secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. 6 quo plures erant, major cædes fuit. ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce ortâ, nonnihil & hesternâ felicitate pugnæ ferox; magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiúsque inde pulsus quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

U.c.278. a.C.474. A. Virginio, Sp. Servilio Coss.

Veientes victi.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia

4 *Post acceptam proximam pugnæ cladem*] Libenter sequimur Gronovium emendantem *proximâ pugnâ*: sicut & haud multùm infrà legendum videtur *hesterna felicitate pugnæ*, non *hesternâ*.

5 *Velut ab arce Janiculi*] E Janiculo tanquam ex arce.

6 *Quo plures erant*] Quo plures erant quàm Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quàm Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U. c. 278. a. C. 474. deinde otioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. [1] Eum oppressere: quum & Patres haud minùs quàm pro Coriolano annixi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In mulcta temperarunt tribuni: [2] quum capitis anquisissent, [3] duo millia æris damnato [4] mulctam edixerunt. [5] ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum esse.

U. c. 279. a. C. 473. C. Nautio, P. Valerio Coss. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ, non ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ [6] gratiæque tribunitios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed

1 *Eum oppressere*] Lege potiùs: *ea*, nempe invidia, *oppressit*.

2 *Quum capitis anquisissent*] Quum litem ei capitalem intendissent, sive judicium de capite ejus instituissent.

3 *Duo millia æris*] Asses 2000. æstimari possunt tribus argenti marcis Parisiensibus cum una uncia.

4 *Mulctam edixerunt*] Magis placeret, *dixerunt*: sic enim solet Livius.

5 *Ea in caput vertit*] Ea mulcta capitalis illi fuit; mortis causa illi fuit.

6 *Gratiæque*] Intempestiva hîc videtur gratiæ mentio. Ecquam enim gratiam apud populum habere poterat vir in pace adversus agrariæ legi, in bello temeritatis manifestus? Veniebat in mentem *causæque*, quam scilicet ille optimam & justissimam esse defenderet.

plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet, periculum audaciâ discussit. juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (7 adeo mutaverant animum) profuit judicium. U.c.279. a.C.473.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quàm prælium esse. Tumultus è castris & in urbem penetrat. tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utróque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque horâ duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos

Bellum Veiens & Sabinum.

Bellum cum Volscis & Æquis.

7 *Adeo mutaverant animum*] Valde Livianum esse: *Adeo mutaverant animi*. Sic l. XXXIX. c. 51. *Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.*

U.c. 280. a.C. 472. credo non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

L. Furio, A. Manlio Coss.

LIV. L. Furius inde & A. Manlius, consules. Manlio Veientes provincia evenit, non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim [1] continuatur discordia domi. agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi resistunt. [2] abeuntes magistratu consules Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis quàm juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant: consulares verò fasces, prætextam curulemque sellam, nihil aliud quàm pompam funeris putent. claris insignibus, [3] velut infulis, velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatûs tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse: consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud quàm*

Romæ discordia.

U.c. 281. a.C. 471. L. Æmilio III. Opit. Virginio Coss.

Furius & Manlius ad populum rei.

1 *Continuatur.*] Statim & sine ullo intervallo succedit.

2 *Abeuntes magistratu consules*] Vox *consules* præfigitur præcedenti periodo. Itaque hîc supervacua videtur, & delenda.

3 *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta à victimis, quæ infulis ac vittis velatæ mactabantur.

plebem esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos. His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in privato, [4] seductaque à plurium conscientia, habere. ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò quòd non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribunitiam potestatem.

U.c.281. à.C.471.

Tribunus occisus.

LV. [1] Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla, consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum: cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribuni-*

Discordia.

4 *Seducta ... à plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sinerent.

1 *Sub hac ... victoria*] Post hanc victoriam. Sic & l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipso hostis recessu.*

U.c.281. a.C.471. *tiam potestatem. aliud agendum ac cogitandum; quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores* [2] *apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominum, quia, quòd [3] ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto sua à vobis trucidari.* Quo ferociùs clamitabat, eo infestiùs circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus [4] advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est quòd exspectetis tribunos: quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt: apparebatque [5] omne discrimen adesse, nihil cuiquam san-

Voleronis audacia.

2 *Apparere consulibus*] Ministros esse & apparitores consulum.

3 *Ordines duxisset*] Centurio fuisset. Vid. not. 2. ad c. 23. suprà.

4 *Advocatis*] Iis qui causæ ejus favere se profitebantur, & ei apud populum ad quem provocabat, adfuturos.

5 *Omne discrimen adesse*] Omnia in discrimen & periculum vocari; nec quemquam reveriturum, aut ea quæ publico jure sancta sunt, puta, leges, potestates; aut ea quæ privatâ necessitudine cara sunt, amicitiam, cognationem.

ctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus irâ Patrum adversùs temeritatem plebis certari non placuit.

U.c.281: a.C.471.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebei creat in eum annum qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus [1] permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. [2] Haud parva res, sub titulo

Fit trib. plebis. U.c.282: a.C.470. L. Pinario, P. Furio Coss.

Lex Publilia.

1 *Permissurum tribunatum*] Metaphora sumpta ab illis qui *permittere equum* dicuntur, hoc est, incitare, & ei frenos immittere ad liberum cursum. Est igitur *permissurum tribunatum vexandis consulibus*, tribunatui frena laxaturum, potestate impotenter usurum ad vexandos consules. Gronovius.

2 *Haud parva res*] Hæc non facilè conciliari posse videntur cum iis quæ infrà de hac eadem re habet Livius in fine c. 60. ubi *plus dignitatis comitiis* per hanc actionem *detractum* ait, *quàm virium aut plebi additum, aut ademtum Patribus*. Nec verò mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primò enim Patres ex comitiis tributis submovebantur, quod docet noster in illo c. 60. loco quem jam attulimus. Inde est, quòd comitia hæc habebantur plebis propria, & leges in iis latæ *plebiscita* nuncupabantur. 2°. Dionysius hac ipsa de lege agens l. IX. docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. ni-

U.c.282. a.C.470.

primâ specie minimè atroci, ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni gratissimæ plebi quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset; [3] res tamen suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni, nihil prius quàm de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, [4] auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quòd ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, [5] ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non sup-

U.c.283. a.C.469. Ap. Claudio, T. Quintio Coss.

Lætorii Tr. pl. certamina cum Appio cos.

hil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minùs valerent Patres tributis comitiis, quàm curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

3 *Res . . . suo ipsa molimine gravis*] Res per se gravis, & quæ ad exitum perduci sine magno & proinde lento molimine non posset.

4 *Auctor*] Approbator, firmator, & qui auctoritatem legi præstaret.

5 *Ipse in accusationem . . . exorsus*] Delenda videtur præpositio: nisi malis ex uno è nostris codd. *ipse incusationem*.

petebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facilè loquor,* inquit, *Quirites, quàm quod locutus sum præsto; crastino die adeste. Ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni [6] templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. [7] Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes [8] viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare *jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium.* [9] *Non enim populi, sed plebis eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum: quia ita dicatur,* U.c.283. a.C.469.

6 *Templum*] *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Hîc intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterùm Comitium quoque ipsum, eo sensu quem modò finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspicatò agi cum populo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comitia autem curiata, in quibus auspicia necessaria erant, in Comitio habita esse constat. Suggestum quidem certè, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocitatur & à Livio, VIII. 14. & passim à Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infrà l. III. c. 17.

7 *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent.

8 *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quòd, quum assiduè Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quòd ex agris homines plerumque vocabantur à magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribunis viatores, non lictores apparebant.

9 *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, & Patres plebemque complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

U.c.283. a.C.469. » Si vobis videtur, discedite, Quirites. » Facilè & contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus, viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, [10] privatum esse clamitans, [11] sine imperio, sine magistratu. violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum. & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs; multo ægriùs consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira invicem sententias

10 *Privatum*] Hunc locum mirè illustrat allatus à Sigonio Plutarchi locus è Quæst. Rom. c. 81. *Cur*, inquit, *quum prætextâ alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribuni jus dicunt: neque in principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potiùs est magistratui, quàm magistratus.*

11 *Sine imperio*] Imperium duplex: civile, quod & *potestas* dicitur, quo auspiciorum jus, & juris dicundi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competebat tribuno.

variassent; quo magis, spatio interposito, [1] ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, [2] *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio.* [3] *distractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæri.* Appius contrà testari deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deseri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit: lex silentio perfertur. U.c.283. a.C.469.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antè fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volscum Æquicumque, inter seditionem Romanam, est bellum coortum. vastaverant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, *Tribuni tributis comitiis creati.*

1 *Ab impetu ad consultandum advocabantur*] Fervido irarum æstu paulatim residente, ad rem tranquillo & sedato animo inspiciendam invitati transibant.

2 *Ut tantam*] Ne majorem consularem majestatem esse vellet, quàm quanta esse posset salvâ civitatis concordiâ.

3 *Distractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu sit, ... quæri*] Hîc agnoscenda est Græca loquendi forma & casuum inversio: prorsus quasi scriptum esset: quæri magis, quorum in manu & potestate sit etiam distracta & lacerata respublica, quàm ut incolumis sit. Sic Terent. Adelph. Act. V. sc. 4. *illum ut vivat optant:* & Hec. III. 5. *Omnem rem scio ut sit gesta.*

U.c. 283. a.C. 469. castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quòd sine tribunitiis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: *se victum ab ea: se* [1] *unico consule objecto adversùs tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ullâ vi domari [2] poterat: tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte [3] motam remittere industriam. [4] præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebei cavillans interdum, & Volerones vocare.

Appio cos. infensus exercitus.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversùs Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversùs Fabium con-

1 *Unico consule*] Quem senatus consulem fecisset, tanquam unum maximè idoneum ad retundendos tribunitios impetus.

2 *Poterat*] Magis placeret *poterant*, quomodo in proximè sequentibus *imbiberant*.

3 *Motam*] Quum milites suâ sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consultò segniùs agere.

4 *Præsenti vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum & oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

sulem habuisset. Ceterùm multo Appio, quàm Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ùt Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fugâ petit castra, nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. [1] Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantùm castra militem Romanum noluisse. [2] alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique; monentes, *ne utique [3] experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulò antè prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos.* Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus [4] noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in sequentem diem pronunciari quum jussisset, primâ luce classico signum pro-

U.c.285. a.C.469.

Vinci vult.

1 *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exerere ad arcendum munimentis hostem.

2 *Alii gaudere suâ clade*] Vide an legi possit *aliâ* ... *suâ clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantùm castra noluisse; ceterùm, quod attinuerit ad reliquam cladem suam & ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimorum, eâ gavisum fuisse.

3 *Experiri ... imperium*] Periclitari & tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

4 *Noxæ*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Sic & *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operariis* dicuntur.

U.c.283. a. C.469. *Fugit.* fectionis dedit. Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine [5] per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans; inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, [6] duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & naturâ Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitûsque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latiùs inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem,

Quintii cos. Comitas.

5 *Per stragem corporum armorumque*] Per corpora armaque strata passim in agris.

6 *Duplicarios*] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt: [1] res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus. U.c. 284. a.C. 468.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, [1] tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius [2] diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est; [3] plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque [4] non temere pro ullo æquè annixi sunt: *propugnatorem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios plebeiosque oppositum tumultus,*

L. Valerio II. Ti. Æmilio Coss.

Accusatur Appius.

1 *Res major*] Vid. not. 2. ad c. 56.

1 *Tanquam tertio consuli*] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet Dionysius, & Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quòd consulum ipse partes obiret.

2 *Diem dixere*] Capitis anquisierunt: crimini dantes, quòd iniquas adversùs plebem in senatu sententias diceret; quòd seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quòd denique, exercitui præpositus, cum magna clade atque ignominia reversus esset.

3 *Plenus suarum ... irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui & per se, & ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem haberet.

4 *Non temere*] Raro.

U.C.284. A.C.468. *modum duntaxat in certamine egressunt, objici iratæ plebi.* Unus è Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem; & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere unquam potuere, non modò ut [5] vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, [6] idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantiâ suâ & tribunos obstupefecit & plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent; [7] trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit, antè tamen quàm prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem quum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quàm vivi accusationem audierat: & exsequias frequens celebravit.

Ante judicium morbo moritur.

LXII. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum

5 *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

6 *Idem ... spiritus*] Eadem ferocia.

7 *Trahi*] Velut languescere: non, in longum extrahi. Nullus enim hîc moræ locus, quum Appius, antequam prodicta dies veniat, moriatur.

grandine ac tonitribus coelo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bellò. U.c.284. a.C.468.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultrà videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugâque agrestium, cognitum est. ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem, repressit. Consules coacti extemplo ab senatu, ad bellum eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversùs Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magnâ acceptâ clade, virtus militum rem prolapsam negligentiâ consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus

U.c.285. a.C.467. T. Numicio, A. Virginio Coss.

Bellum cum Æquis, & Volscis.

U.c.286. a.C. 466. tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessêre. deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per Patres clientesque Patrum 1 consules creati, T. Quintius, Q. Servilius. (T. Quintio II. Q. Servilio Coss.) similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. (Bellum Sabinum.) Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, 2 multiplicique (Volscum.) captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, tum ducis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, 3 ingenti cæde utrimque plurimo sanguine: & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto,

1 *Consules creati... consules habent*] Odiosa repetitio. Legamus: *consules creati, T. Quintius, Q. Servilius, similem annum priori habent.*

2 *Multiplici... prædâ*] Multis partibus majore prædâ, quàm quantam priùs ceperant Sabini.

3 *Ingenti cæde... plurimo sanguine*] Alterutrum ex his vacat. *Ingenti cæde* potiùs delendum videtur, ut glossema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus.

dum

tum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumptâ, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque [4] tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquillâ omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. U.c.288. a.C.466.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit; quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos [1] post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri; clamare &

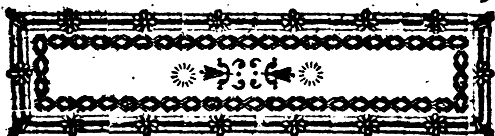
4 *Tertiâ ... vigiliâ*] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigilias, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia à media nocte incipiebat, nonâ noctis horâ finiebatur. Singulis autem vigiliis signo bucciná dato, vigiles mutabantur.

1 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitûs turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri & salvi tutum in clivos receptum habuere.

U.C.284. poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs
A.C.466. agunt equites, circumfusi duci: vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò, obstinatis animis: deinde, [2] ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem: tum rursus impetu capto, enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedêre: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidêre. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, [3] nullâ oppugnantium novâ vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

2 *Ut in obtinentes locum*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

3 *Nullâ oppugnantium novâ vi*] Non quòd vires Romanorum majores tunc essent quam priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME
LIBRI TERTII LIVIANI.

SEditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exsulibus & servis occupatum, cæsis receptum est. Census bis actus. priore lustro censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque : sequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem. Quum adversùs Æquos res malè gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quàm Roma condita erat : & ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt : donec [1] invicto eorum imperio finem at-

1 *Invicto eorum imperio*] Gronovius legit, *injusto.*

tulit libido Ap. Claudii. qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ [2] luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani judicium, qui judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

2 *Luxuriæ*] Magis placeret, *injuriæ*.

LIBER III.

U.c. 287. a.C. 465. Ti. Æmilio II. Q. Fabio Coss.

ANTIO capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. [1] Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus, & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt: & consul mane-

1 *Hic erat Fabius Quintus*] Qui quidem pugnæ Cremerensis tempore dictus est *prope puberem ætatem fuisse*. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto ferè & vicesimo ætatis anno consulem factum esse: quod & Valerio Corvo contigisse memorabitur infrà VII. 26.

bat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, [2] tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. *T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse. Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.* Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando [3] creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

U.c. 287. a.C. 465.

Antium colonia deducitur.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessario morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare juss-

U.c. 288. a.C. 464. Q. Servilio II. Sp. Postumio Coss.

U.c. 289. a.C. 463. Q. Fabio II. T. Quintio III. Coss.

2 *Tribunitiis se jactare actionibus*] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem & gloriam aucupari ex iis quæ apud populum tribuni agerent, vel agendo eadem quæ tribuni.

3 *Creat*] Creandos curat consul.

U.c.289. a.C. 463. *Æquicum bellum.*

fit, Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidiâ & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis quàm hostibus gesturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi: ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; [1] longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies: tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens, quòd & Romanus irâ odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem

1 *Longam venire noctem ratus*] Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret, quia moram certamini esset factura.

Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos U.c.289.
se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem a.C.463.
animis ferox multitudo increpare duces, *quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitûs, rectius bella gerere.*

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi [1] audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma, haud multùm à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit. tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum [2] justitio in-

1 *Audita incerta, eoque vaniora*] Incerta, quia audierant tantùm, non viderant; adeoque mendaciis auctiora.

2 *Justitio indicto*] Fusiùs explicat noster quid sit *justitium*, infrà c. 27. his verbis: *justitium edicit: claudi tabernas totâ urbe jubet: vetat quemquam privatæ quicquam rei agere.* Dicebatur *justitium* ex eo quòd *jus sisteretur*, sive jurisdictio intermitteretur. Hoc in tumultuosis ac turbulentis temporibus solebat indici, quum aut propinquum muris bellum, aut violenta intra urbem seditio, cives omnes à privatarum rerum cura ad publicam avocabat.

U.c. 289. a.C. 463. dicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est. qui, quâ venturum hostem sciebat, gravem prædâ, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. [3] Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum. censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim dicuntur, [4] præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua populariquæ passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U.c. 290. a.C. 462. A. Postumio, Sp. Furio Coss. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. [1] Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum

3 *Census... actus*] Census à Ser. Tullio rege, ut vidimus I. 42. institutus, & quater actus. Regnante deinde Superbo intermissus, secundo post exactos reges anno revocatus fuerat. Ter deinde ante hunc annum actus est. Igitur hic census de quo nunc agit Livius, nonus est ab urbe condita.

4 *Præter orbos orbasque*] Atque etiam feminas omnes, pueros, servitia, negotiatores, opifices inquilinos: quorum quidem inquilinorum magna Romæ copia erat, propterea quòd Romani ferè agris vacabant, nec vulgò tum aut institores erant mercium, aut ullâ sellulariâ arte victum quærebant. Horum omnium, quos modò recensuimus, numerus, Dionysio auctore, l. IX. his temporibus civium censorum numerum triplo excedebat.

1 *Furios Fusios scripsere quidam*] Quos *Furios* dicimus, quidam scripsere *Fusios*.

ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupidè oblato (adeo civitates hæ [a] perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui quum haud gravatè venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proximâ nocte, & postero die tantâ vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus,

U.c. 290 a.C. 462

Antium colonia suspecta.

Furius Cos. malâ rem gerit.

Obsidetur in castris.

a. *Perpetuo in Romanos*] Æmulationem inter se quam-dam perpetui in Romanos odii gesserunt.

U.c. 290. a.C. 462. ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, [3] *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: [4] proconsule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitûs ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem [1] Decumanâ portâ erupit: &, quum persequi

3 *Videret ne quid*] Eo senatusconsulto summa rerum omnium potestas consulibus permittebatur.

4 *Proconsule*] Hæc prima proconsulis mentio occurrit apud Livium.

1 *Decumanâ portâ*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, & quatuor habuere portas. Harum ea quæ aversissima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur à decimis cohortibus juxta eam tendentibus. Unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem cujusque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in

possset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, [2] nullâ deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus oppor-

U.c.290. a.C.462.

A T. Quintio liberatur.

fronte castrorum fuit: ceteræ deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, quæ in postrema castrorum parte, adeòque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquæ castrorum portæ fuere *Prætoria*, quæ Prætorio proxima, & versa in hostem; in lateribus *Principales* duæ, sic dictæ quòd in eo loco esset, ubi tendebant *principes* ordines, id est, primi ordines, capita & apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum.

2 *Nullâ deinde vi sustineri potuere*] Nullâ vi hostibus resisti potuit, aut prohiberi quominus compulsi in castra Romani rursus obsiderentur.

U.c.290. a.C.462. tuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidêre. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen 3 Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadringentos cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, cc, ait & xxx. Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra 4 pacem deûm exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita, creati consules

1 and other phenomena

3 *Antias Valerius*] Historiarum scriptor, qui vixit Syllanis temporibus. Suspecta ejus fides est Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperantissimum fuisse, l. XXXVI. c. 38. atque etiam mendacii planè arcessit, XXVI. 49.

4 *Pacem deûm*] Vid. not. 3. ad I. 16. suprà.

L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium [1] anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus, & fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quàm pecori: & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac [2] contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades, repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscósque conjunctis copiis castra posuisse: inde ingenti exercitu fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentiâ esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subitâ deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus con-

U.c. 291. a.C. 461. L. Æbutio, P. Servilio Coss.

Pestis Romæ

Æqui & Volsci prædantur.

1 *Anni*] Consularis; non civilis, cujus initium semper à Januario. Tempus autem solenne ineundis magistratibus multùm variavit usque ad annum urbis 599. quo statutum, ut Kal. Januariis consules inirent.

2 *Contagio ipsa*] Contactus.

U.c. 291. a.C. 461. sul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per seipsi obibant: 3 circuitio ac cura 4 ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat. devolved

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potiùs mentem quàm hostium dedit. 1 adeo enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertêre mentes eorum, ut totis passim castris 2 fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus, per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem

Administration of affairs

3 *Circuitio ac cura.*] Circuibant vigilias & eas rectè obeundas curabant ædiles plebei.

4 *Ædilium plebei*] Hoc primùm loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

1 *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnavere, si Dionysio fides. Sed urbs naturâ loci & validis munimentis defensa, facilè vim hostium arcuit.

2 *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, quid . . .

ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, [3] curio maximus; & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deûm. Ad id quod sua quémque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

U.c.291. a.C.461.

Latinos vincunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace deûm impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot [1] interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die quàm inter-

3. *Curio maximus*] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus suprà l. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus: qui quidem comitiis curiatis creabatur.

1. *Interregna*] Interregni origo suprà memorata est à Livio, l. I. c. 18. post Romuli mortem. Et res, & nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, & prodebant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, & sic deinceps, donec creati consules forent.

U.c.291. a.C.460. L. Lucretio, T. Veturio Coss. regnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus popula- *Volsci prædones.* tionibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrà quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, [2] magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ, in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Vol- *Cæs.* scum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie

2. *Magis in re subita*] Magis quia subita res fuit.

ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos U.c.292.
captos, signa viginti septem militaria relata, a.C.460.
in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tunc consules castra conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantùm minùs invidiosum, re ipsâ prope atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno dominos acceptos; immoderatâ, infinitâ potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit,* [1] *legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidi-*

Lex Terentilla.

1 *Legem se promulgaturum*] Huc usque, perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regeretur. Sanè regias leges collegerat Sex. Papirius, quod *jus Papirianum* dicitur. Sed illud pauca, & ea tantummodo quæ maximi momenti visa fuerant, complectebatur. De cetero ad regum arbitrium lites dirimebantur: &, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem ferè modo penes consules juris arbitria fuere. Terentillus igitur aliquod juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

U.c. 292. a.C. 460. *nem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, [a] ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere; accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribunitium potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quominus pergat ut cœperit. Vos,* inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque*

[a] *Ut nihil*] Ut nihil superesset minarum ac terroris, quod intentarent consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

mibus bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni, dilatâque in speciem actione, [3] re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti. U.c.292. a.C.460.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ; ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut [1] ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti, lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium

Lucretius triumphat.

U.c.293. a.C.459. P. Volumnio, Ser. Sulpicio Coss.

3 *Re ipsâ sublatâ*] In præsentem annum. Anno enim sequenti relata à toto collegio est.

1 *Ovans*] Ovatio, minor triumphus. *Ovationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quæ tum mactabatur, quum in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminatâ O litterâ. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plurium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non togâ pictâ neque trabeâ, sed prætextâ tantùm indutum; coronatum myrto, non lauro; & ingenti agmine tibicinum cinctum. Primùs ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo.

U.c. 293. a.C. 459. intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. [2] Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce ([3] ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli; Hernicos* [4] *ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi li-*

Volsci & Æqui bellum instaurant.

Contentiones domesticæ.

2 *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse à muliere quadam externa, quam plurimi Sybillam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, & tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primò petierat: regem admiratum ac religione tactum emisse. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, & in gravibus periculis, aut ob fœda & insolita prodigia, jussu senatûs inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, & exsequenda curare deberent.

3 *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eædem vices in singulos annos redirent.

4 *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos

bertatem populi Romani ; sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos & Æquos movere suâ sponte arma posse, [5] *id fides abierit ; novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana : quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic,* [6] *ne quid aliud actum putent, victam legem esse ; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset.* Hæc tribuni. U.c.293 a.C.459

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causâ, & statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe [1] & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes [2] comitiales dies fereba-

paratos esse & edoctos à Patribus ad agendas suas velut in fabula partes, *à jouer leur rôle dans la pièce.*

5 *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id* : hoc est, *id*, nempe Volscos & Æquos suâ sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo locutus est Livius, V. 34. *quod quidem continens memoria fuit.*

6 *Ne quid aliud actum putent*] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus & consulibus putent.

1 *Et manu*] Antiqua lectio, *sed manu*. Vim quandam habet repetitio τῦ *sed.*

2 *Comitiales dies*] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius

U.C. 293. a.C. 459. tur, impedienda, gerebant. Initium erat iræ, quum [3] discedere populum jussissent tribuni, quòd Patres [4] se summoveri haud sinebant. nec ferè seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. [5] Multùm & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera data à diis & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non linguâ, non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis quàm conterruerat: eo acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam [6] cri-

Cæso Quintius.

Ei dies dicitur.

l. I. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

3. *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quodquam, quod *ovile* dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

4 *Se summoveri haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset.

5 *Multùm ... se abstinebant*] Magnâ curâ se abstinebant ab his turbis.

6 *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

minibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid*, inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. U.C. 295. a.C. 419.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* [1] *Suum primùm militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis operâ putet* [2] *rempublicam restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recen-

1 *Suum primùm militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute & factis tenuisse.

2 *Rempublicam restitutam*] Hîc scripti ferè respuunt *publicam*. Enimverò satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Cæsonis operâ.

U.c. 293. ti gloriâ nitens, suas laudes participare cum
a.C. 459. Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* [3] *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum quàm alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, [4] sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii [5] aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in* [1] *Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo*

3 *Maximum momentum.*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

4 *Sibi .... ut condonarent filium*] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

5 *Aversabantur preces*] Precanti autem non præbebant: aut verecundiâ, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acriùs offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

1 *Subura*] Vel *Suburra*, aliàs *Succusa*, fuit regio urbis, à qua prima tribu urbana *Suburrana* dicta.

satis

satis validum, pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. U.c. 293. a.C. 459.
Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum* [2] *indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni [3] medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit: [4] unum vadem tribus millibus æris obli-

2 *Indemnatum ... non debere violari*] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non antè conjici solitum esse, quàm convictus foret. Vid. & c. 56. infrà.

3 *Medio decreto jus auxilii sui expediunt*] *Expediunt*, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum & sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi & augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod & plebi aliquid, & Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

4 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris, (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum unciis quatuor & semuncia) po-

U.C. 293. A.C. 459. garunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. 5 tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus 6 vades publicos dedit. dimissus è foro, nocte proximâ in Tuscos in exsilium abit. Judicii die quum excusaretur 7 solum vertisse exsilii causâ, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia 8 à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit.

Cæso in exsilium abit.

XIV. Quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, &, 1 quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primùm summoventes præbuere causam, adorti sunt, 2 ut nemo unus inde præ-

Sodalium Cæsonis temperata comitate ferocia.

pulo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

5 *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

6 *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

7 *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur qui locum ac sedem mutabant.

8 *A patre exacta*] Exacta à vadibus est: à patre data vadibus.

1 *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem & conatum administrandæ, ex voluntate & utilitate sua, & ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

2 *Ut nemo unus*] Ut, ne-

cipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, [3] adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publicè, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modò tribuni tranquillè peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret. Paulatim permulcendo tractandoque [4] mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. U.c.293. a.C.459.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantùm juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam: Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunitiam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope U.c.294. a.C.458. C. Claudio, P. Valerio II. Coss.

mine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem & gloriæ apud suos & apud plebem invidiæ & odii modum.

3 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certè auctoritate & gratiâ, tanquam advocati, juvare.

4 *Mansuefecerant plebem*] Juniores patricii.

U.C. 294. a.C. 458. solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinatò exortum. Exsules servique ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

Herdonius Capitolium occupat.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, ve-

mirent. Multi & varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere; nec non credendo, ne infestior fieret, [1] fidem abrogare satis erat tutum. [2] Vixque concordiâ sisti videbatur posse: tantùm, superantibus aliis [3] ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maximè inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quàm venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat. U.c.294. a.C.458

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

XVII. Postquam arma poni & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit: inde in [1] templum ad tribunos ve-

Valerius cos. invehitur in tribunos.

1 *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Recidendum ergo hîc videtur inane glossema, *non credendo*.

2 *Vixque concordiâ sisti*] Vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 5. ad II. 29.

3 *Ac emergentibus*] Raró admodum, & fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, & alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura quorumdam codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam.

1 *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, in-

U.c. 293. a.C. 459. intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. [2] Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce ([3] ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli; Hernicos* [4] *ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi li-*

Volsci & Æqui bellum instaurant.

Contentiones domesticæ.

2 *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse à muliere quadam externa, quam plurimi Sybillam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, & tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primò petierat: regem admiratum ac religione tactum emisse. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, & in gravibus periculis, aut ob fœda & insolita prodigia, jussu senatûs inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, & exsequenda curare deberent.

3 *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eadem vices in singulos annos redirent.

4 *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos

bertatem populi Romani, sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos & Æquos movere sua sponte arma posse, 5 id fides abierit; novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, 6 ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset. Hæc tribuni. U.C. 293. a.C. 459.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causâ, & statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe 1 & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes 2 comitiales dies fereba-

paratos esse & edoctos à Patribus ad agendas suas velut in fabula partes, *à jouer leur rôle dans la pièce.*

5 *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id*: hoc est, *id*, nempe Volscos & Æquos suâ sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo locutus est Livius, V. 34. *quod quidem continens memoria sit.*

6 *Ne quid aliud actum putent*] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus & consulibus putent.

1 *Et manu*] Antiqua lectio, *sed manu*. Vim quandam habet repetitio τῦ *sed.*

2 *Comitiales dies*] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius

U.C. 293. A.C. 419. tur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum [3] discedere populum jussissent tribuni, quòd Patres [4] se summoveri haud sinebant. nec ferè seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. [5] Multùm & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera data à diis & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non linguâ, non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis quàm conterruerat: eo acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam [6] cri-

Cæso Quintius.

Ei dies dicitur.

l. I. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

3. *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quodquam, quod *ovile* dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

4 *Se summoveri haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset.

5 *Multùm ... se abstinebant*] Magnâ curâ se abstinebant ab his turbis.

6 *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

minibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid*, inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. U.C. 293. a.C. 459.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* [1] *Suum primùm militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis operâ putet* [2] *rempublicam restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recen-

1 *Suum primùm militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute & factis tenuisse.

2 *Rempublicam restitutam*] Hic scripti ferè respuunt *publicam*. Enimverò satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Cæsonis operâ.

U.C. 293. A.C. 459. ti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* [3] *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum quàm alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, [4] sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii [5] aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in* [1] *Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo*

3 *Maximum momentum*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

4 *Sibi ... ut condonarent filium*] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

5 *Aversabantur preces*] Precanti autem non præbebant: aut verecundiâ, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acriùs offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

1 *Subura*] Vel *Suburra*, aliàs *Succusa*, fuit regio urbis, à qua prima tribus urbana *Suburrana* dicta fuit.

satis validum, pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. U.C. 293. a.C. 459.
Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum* [2] *indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni [3] medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit: [4] unum vadem tribus millibus æris obli-

2 *Indemnatum ... non debere violari*] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non antè conjici solitum esse, quàm convictus foret. Vid. & c. 56. infrà.

3 *Medio decreto jus auxilii sui expediunt*] *Expediunt*, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum & sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi & augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod & plebi aliquid, & Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

4 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris, (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum unciis quatuor & semuncia) po-

U.c.293. a.C.459. garunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. [5] tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus [6] vades publicos dedit. dimissus è foro, nocte proximâ in Tuscos in exsilium abit. Judicii die quum excusaretur [7] solum vertisse exsilii causâ, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia [8] à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit.

Cæso in exsilium abit.

XIV. Quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, &, [1] quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primùm summoventes præbuere causam, adorti sunt, [2] ut nemo unus inde præ-

Sodalium Cæsonis temperata comitate ferocia.

pulo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

5 *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

6 *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

7 *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur qui locum ac sedem mutabant.

8 *A patre exacta*] Exacta à vadibus est: à patre data vadibus.

1 *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem & conatum administrandæ, ex voluntate & utilitate sua, & ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

2 *Ut nemo unus*] Ut, ne-

cipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, [3] adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publicè, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modò tribuni tranquillè peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret. Paulatim permulcendo tractandoque [4] mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. U.c. 293. a.C. 459.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantùm juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam: Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunitiam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope U.c. 294. a.C. 458. C. Claudio, P. Valerio II. Coss.

mine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem & gloriæ apud suos & apud plebem invidiæ & odii modum.

3 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certè auctoritate & gratiâ, tanquam advocati, juvare.

4 *Mansuefecerant plebem*] Juniores patricii.

U.C. 294. a.C. 458. solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinatò exortum. Exsules servique ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

Herdonius Capitolium occupat.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, ve-

nirent. Multi & varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere; nec non credendo, ne infestior fieret, [1] fidem abrogare satis erat tutum. [2] Vixque concordiâ sisti videbatur posse: tantùm, superantibus aliis [3] ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maximè inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quàm venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat. U.c. 294. a.C. 458. *Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.*

XVII. Postquam arma poni & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit: inde in [1] templum ad tribunos ve- *Valerius cos. invehitur in tribunos.*

1 *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Recidendum ergo hîc videtur inane glossema, *non credendo*.

2 *Vixque concordiâ sisti*] Vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 5. ad II. 29.

3 *Ac emergentibus*] Rarò admodum, & fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, & alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura quorumdam codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam.

1 *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, in-

U.c. 294. a.C. 458. nit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versâ: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solùm intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos,* [2] *deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantùm mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si*

quit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hîc agitur, vel Comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Vid. not. 6. ad c. 56. l. II.

2 *Deos... armatos... currere*] Vox *deos* suspecta est Gronovio, qui reponendum censet *cives*. Sicque non inconcinna est gradatio: *Consules, tribunos, cives, hominesque omnes*. Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat & servorum, & opificum inquilinorum. Vid. not. 4. ad c. 3. hujus libri.

quis impediat, [3] *jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod* [4] *princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant. U.c. 294. a.C. 458.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ip-*

Tusculani Romanis auxilium ferunt.

3 *Jam se consularis imperii .... oblitum*] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur; & eodem agentem modo, quo, si consul infinitâ esset potestate, & imperium sine provocatione haberet.

4 *Princeps familiæ suæ*] Publicola auctor sui cognominis. Illum Dion. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse.

U.c. 294. a.C. 458. *sum discrimenque, ac* [1] *sociales deos, fidemque fœderum, id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium: juventus conscribitur: arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt: deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacatâ,* [2] *si edoceri se sissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura sibi* [3] *à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.*

Pugna adversùs Herdonium. Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. *Valerius cos. occiditur.* P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad mi-

1 *Sociales deos*] Deos arbitros & testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

2 *Si edoceri se sissent*] Si se sivissent edoceri, quænam in lege quam ferebant tribuni occulta fraus lateret.

3 *A majoribus*] Imo à patre, qui primus cognomen Publicolæ tulit.

Item: priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum; multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, 4 suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes 5 quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

U.c. 294. a.C. 458.

Recuperatur Capitolium.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, 1 *ut collegæ deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtu-*

Suffectus Valerio L. Quintius.

4 *Suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

5 *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

1 *Ut collegæ deos Manes*] Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

U.c.294. a.C.458. tem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana & fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertiùm tribunos, pessimis artibus, regiâ licentiâ vivere. Aulus, inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? 2 Pudet deorum hominumque, quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent; & qui antè Latinos ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam à cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis; si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter opti-

Invehitur in tribunos.

2 *Pudet deorum hominumque*] Pudore perfundor, quum cogito deos homines que tanti flagitii nobis conscios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II. sc. 2. v. 18. *mea patri... cujus nunc pudet me*, id est, de quo cogitare non possum, quin me pudor vitæ meæ capiat.

mus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii [3] *neque sacri, neque sancti sunt! At enim, divinis humanisque obruti sceleribus,* [4] *legem vos hoc anno perlaturos dictitatis. Tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, malè gesta respublica est, pejùs multo quàm quum Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primùm omnium,* inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato, magis bellantes, quàm pacati propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ experiri est melius.* U.c. 294. a.C. 458.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, [1] in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, [2] persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis verò,* inquit Quintius, *nihil delectu opus est,* *Religiosa jurisjurandi reverentia.*

3 *Neque sacri, neque sancti sunt*] *Sacrum* est id quod religio consecravit: *sanctum*, quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque *sanctus* minùs valet, quàm *sacer*.

4 *Legem vos . . . perlaturos . . . . . si tuleritis*] *Ferre legem* & *perferre* hoc differunt, quòd is *fert* legem, qui eam proponit populo sciscendam; *perfert* is qui hoc assequitur ut illa à populo accipiatur, jubeatur.

1 *In peragendis*] In iis quæ peragenda erant: ubi peragere opus foret ea, quorum auctor Quintius erat, consilem agebat, consulis partes implebat.

2 *Persequi quærendo*] Instare, ulteriùs progredi, quærendo. Sic planè infrà VI. 14. *Exsequebantur quærendo.*

U.c.294. a.C.458. *quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba jurastis, crastinâ die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, [3] de proferendo exercitu agere: eo magis quòd & *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi posset, ut quidquid Romæ vi tribunitiâ rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longiùs ab urbe mille passuum: & tribunos, si eò adveniant, in alia turba Quiritium, subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quòd sæpius Quintius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo cla-

3 *De proferendo exercitu*] Horum verborum sensus admodum obscurus est. Deletâ voce *exercitu*, legatur *de proferenda* nempe *re agere. Proferre* rem est differre, protrahere.

more ingenti, nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant. nec antè moverunt de sententia consulem, quàm tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate; tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Miror*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est?* [1] *Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentiâ arceas; & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed* [2] *gloriam spreti honoris auctam, invidiamque quæ ex continuato eo impenderet,*

U. c. 294. a. C. 458.

Quintius senatum castigat.

1 *Vos elevatis eam*] Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis.

2 *Gloriam spreti*] Auctum me gloriâ spreti honoris, id est, consulatûs.

U.c.295. a. C.457. *levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Q. Fabio III. L. Cornelio Coss.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi, religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant: *jam Antii Volscorum legiones esse.* Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum à tribunis, ut [1] bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites

Bellum cum Volscis.

1 *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri quàm legis.

item [2] suæ cuique parti [3] post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam, castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, ni fugientes sylvæ texissent. U.C.291. a.C.417.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur: adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exerci-

Arx Tusculana ab Æquis capta.

2. *Suæ cuique parti*] Videmur emendare debere vel *suæ quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Similia duo apud nostrum loca, XXV. 17. XXVI. 29. simili modo curamus.

3. *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota ex peditibus erat. Eamdem locutionem notavimus suprà II. 65.

U.c. 295. a.C. 457. tûs consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit. Fames postremò inde detraxit hostem. [1] Quò postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) [2] exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, [3] ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio Romanorum recepta.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant *fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: [1] frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motûs. A. Cornelius, &

Tribunitiæ contentiones.

Oliscepliori

1 *Quò postquam ventum ad extremum est*] Postquam eò tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

2 *Exercitu relicto*] Legendum videtur *reducto*. Vox *relicto* procul dubio vitiosa est.

3 *Ingenti certamine*] Acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

1 *Frustrationem eam legis tollendæ esse*] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendæ legis causâ.

Q. Servilius [2] quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubiè testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum, affirmantibus qui unà meruerant, secum eum tum [3] frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. [4] ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Cæsonis [5] Volscio U.c.295. a.C.457.

2 *Quæstores*] Vid. not. 8. ad c. 41. l. II.

3 *Frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse*] Assiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

4 *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publicè & vi magistratûs sui Volscium accusabant, multi privatim & suo nomine eum in jus vocabant, & coram judice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quamdam pecuniæ summam daturos, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor & reus se mutuò sponsione provocabant; & utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quamdam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Porrò quum actor *ferre judicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem è judicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum judex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites judicem, vel judices dari oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictio, nempe primis temporibus à consule, postea à prætore; actor & reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi judex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *judicem diceret*, i. e. eum è judicibus, quem ipsi videretur, eligeret & à magistratu postularet.

5 *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

U.c.295. a.C.457. teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. & quum consules nihilo minùs adversùs continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, retendissent; victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno, Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque [6] lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta duo millia quadringenta novem. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quòd & foris pacem peperere; & domi, etsi non concors, [7] minùs tamen quàm aliàs infesta civitas fuit.

Lustrum decimum.

U.c.296. a.C.456. L. Minucio, C. Nautio II. Coss.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant; sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. cum M. Valerio [1] Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus,

6 *Lustrum . . . decimum*] Vid. not. 3. ad c. 3. hujus libri.

7 *Minùs . . . infesta*] Minùs vexata discordiis.

1 *Valerii filio*] Lege *Manii filio*. Neque enim, quum quis nominabatur, à patris nomine gentilitio, sed à prænomine designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem; ut, quum edocuissent populum, [2] quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædâ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum injurias, & ex foedere res repetitum. eos Æquorum imperator, *qua mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quidquid deorum est, audiant foedus à vobis ruptum; nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delec-

U.c.296. a.C.456.

Bellum cum Æquis.

Legati Rom. spreti.

2 *Quid fraudis occultæ ferretur*] Vid. not. 2. ad c. 18. suprà.

U.c.296. a.C.456. tum. & forsitan ad ultimum impedissent: sed novus subitò additus terror est.

Sabini bellum inferunt. XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infestâ populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. *Minucius malè rem gerit adversùs Æquos.* Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam *L. Quintius dictator.* restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. [1] Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes

1 *Operæ pretium est*] Digna res est, quam audiant & attendant ii, qui omnia...

unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt; quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret, operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute datâ invicem redditâque, rogatus *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret*; admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit, transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt: inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum [2] in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

U.c. 296. a. C. 456.

Ex opere rustico sumitur.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui [1] quum stipendia pedibus propter paupertatem

2 *In ipso imperio*] Non malè videtur Dujatius recidere particulam *in*. Plebes rebatur Quintium esse *&* *nimium imperii*, id est, nimiùm imperioso magistratu, dictaturâ nempe, metuendum; *&* *virum imperio ipso vehementiorem*, id est, eum cujus vehementius & imperiosius esset, quàm ipsius dictaturæ, ingenium. Suprà II. 30. dictaturam Livius vocavit *imperium suo ingenio vehemens*.

1 *Quum stipendia pedibus ... fecisset*] Quum in peditum numero militasset,

U.C.296. A.C.456. fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cùm magistro equitum in concionem venit; justitium edicit; claudi tabernas totâ urbe jubet; vetat quemquam privatæ quicquam rei agere: tum quicunque ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, [2] vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apto, quàm prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum: maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse. quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse. puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles*, inter se quoque gratificantes ducibus clamabant. mediâ nocte in Algidum perveniunt: &, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma

2 *Vallisque duodenis*] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis & inter se implicitis fit vallum. Leves eos, & bifurcos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII. 5.

esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur. clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur.* Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet. [1] Nocte initum prælium est: legionibus dictatoris clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se [2] ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversùs unum exercitum pugnam su-

U. c. 296. a. C. 456.

Circumvallat Æquos.

1 *Nocte initum prælium est*] A legionibus consulis. *Legionibus dictatoris clamore significant* consulis legiones, *ab ea*, id est, à sua *quoque parte rem in discrimine esse*, sive pugnari.

2 *Ad prohibenda circumdari opera*] Ad prohibendum ne opera sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur à Romanis fossa, vallumque jaceretur.

U.C. 296. a. C. 456. stinebant. tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hîc instabat nova pugna; nihil remiserat prior. Tum ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesque alios, vinctos ad se adduci jubet; oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire. sed ut exprimatur tandem confessio subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit; humi fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ. [3] sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit: consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope præda fuisti. & tu* L. *Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum

3 *Sub hoc jugo misit*] Rectiùs fortasse *emisit*. Infrà: *nudos enim emiserat.*

hostium

hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque [1] cum carmine triumphali, & [2] solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintius sextodecimo die dictaturâ in sex menses acceptâ se abdicavit. Per eos dies, consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum Patres tenuere. plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

U.c. 296. a. C. 456.

Volscius falsus testis damnatus.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriúsque ventum foret, (adeo exarserant animi) ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione

U.c. 297. a. C. 455. Q. Minucio, C. Horatio Coss.

1 *Cum carmine triumphali*] Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive sæpius accinentibus *Io triumphe!*

2 *Solennibus jocis*] Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba, tum gestiens & gaudio lasciviens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, & ipsum nonnunquam imperatorem. Vide infrà IV. 53.

U.C. 297. A.C. 455.

Bella cum Æquis & Sabinis.

amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant: jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. [1] vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos; inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus, id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. [2] Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, [3] bini ex singulis classibus: [4] itáque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed

1 *Vincebatur ... consulare imperium tribunitio auxilio*] Vincebantur consules à tribunis. Observa hoc loco proprietatem verborum. Consulum *imperium* erat. Tribuni nec imperium, nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversus consules. Vid. suprà II. 33. & not. 10 & 11. ad II. 56.

2 *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum à Livio, de quo monuimus ad c. 39. l. II. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens.

3 *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distributus erat populus universus à Ser. Tullio. Vid. I. 43. suprà.

4 *Itáque*] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium. U.c. 298. a.C. 454.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annonâ, propter aquarum intemperiem, laboratum est. [1] De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, [2] legem omnibus concionibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio

M. Valerio, Sp. Virginio Coss.

U.c. 299. a.C. 453. T. Romilio, C. Veturio Coss.

U.c. 300. a.C. 452. Sp. Tarpeio, A. Aterio Coss.

1 *De Aventino publicando*] Vidimus l. I. c. 33. Aventinum montem novis civibus è Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed nimirum illi aut eum non totum occupaverunt, aut iis alia deinde loca commigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obsitum memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunus plebis legem tulit, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupassent, ea, restitutis ex arbitrorum sententia impensis, populo addicerentur, & cum ceteris, quæ publica mansissent, sine pretio plebi ad ædificandum dividerentur.

2 *Legem omnibus concionibus suis celebrant.*] Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus.

U.c. 300. a.C. 452. consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius [3] x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules: & se damnari posse aiebant; & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem nisi ex Patribus aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus: jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

Legati Athenas missi, legum causâ.

U.c. 301. a.C. 451. P. Curiatio, Sex. Quintilio Coss. XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio & Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ [1] lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus; in cujus locum

3 *X millibus æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15. cum unciis 5. *XV. millibus*, marcis 23. unciis tribus cum dimidia.

1 *Lugubres*] In luctu, ob suorum mortes.

C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus à plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari Decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremò concessum Patribus, modò ne [2] lex Icilia de Aventino, [3] aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U.c. 301. a.C. 450.

C. Menenio, P. Sestio Coss.

XXXIII. [1] Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad Decemviros, [2] quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit. læta enim principia

Decemviri creati.

2 *Lex Icilia de Aventino*] De qua suprà ad c. 31.

3 *Aliæque sacratæ leges*] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus rempublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

1 *Anno trecentesimo altero*] *Trecentesimum alterum* credimus ex vi verborum esse *trecentesimum primum*. Hic quidem numerus non convenit ad rationes annorum exactorum, quales in ora libri à nobis notantur, nec fortasse ad annos ab ipso Livio alibi notatos. Sed hunc eloquentissimum scriptorum in subtilibus ætatum ac temporum computationibus diligentem ac religiosum fuisse, non facilè nobis persuademus. Vid. not. ad II. 16. & 39.

2 *Quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat*] Ultimum verbum redundat. Quid enim desideres in hac oratione? *Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules, translato imperio.* Facile est in penultimo membro supplere *translatum fuerat.*

U.c. 302. a.C. 450. magistratûs ejus [3] nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiùmque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat, favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die [4] penes præfectum juris fasces duodecim erant: [5] collegis novem singuli accensi apparebant: [6] & in unica concor-

U.c. 303. a.C. 449. *Decemvirorum annus I.*

3 *Nimis luxuriavere*] Vertêre se in illam quæ prospera comitari solet lasciviam, insolentiam, fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros, qui à bonis & faustis initiis citò degeneravere.

4 *Penes præfectum juris*] Penes eum Decemvirum qui juri dicundo præfectus erat.

5 *Collegis novem singuli accensi apparebant*] Unusquisque ceterorum Decemvirorum unum accensum habebat, qui ad sua jussa præstò esset. *Accensum* Gallicè possumus interpretari *huissier*.

6 *Et in unica*] Et quum Decemviri mirâ inter se concordiâ agerent, quæ magistratuum concordia interdum privatis exitiosa esse posset, summam adversus alios æquitatem retinebant.

dia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxtà manifesta atque atroci, C. Julius Decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret. U. c. 301. a. C. 449. *Initio moderati Decemviri.*

XXXIV. [1] Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione, propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum,* [2] *quas con-* *Decem tabulas legum ferunt.*

1 *Quum promptum*] Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hoc jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, velut ex oraculo prolatum, sive depromptum: tum præterea legibus condendis operam dabant Decemviri. De particulis *quum*, *tum* vid. not. 2. ad c. 21. l. I.

2 *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quàm tulisse*] Ferre leges, magistratuum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solùm à populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere

U.C. 303. a.C. 449. *sensus omnium, non jussisse latas magis, quàm tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium Decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen haud secus quàm regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, 3 cedentibus invicem appellatione Decemviris, quærebat.

Iterum creantur Decemviri. XXXV. Postquam verò comitia Decemviris creandis in 1 trinum nundinum indicta sunt, 2 tanta exarsit ambitio, ut primores quoque

populum, utrùm accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidere: sed & earum sensum ac verba dirigi ac finiri volunt ex consensu omnium.

3 *Cedentibus invicem.*] Cedentibus sibi mutuò Decemviris *in* appellatione, i. e. si quis civis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

1 *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causâ commearent. Igitur comitia, sive legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino antè indici solebant, ut rustici, qui non ferè in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis & expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

2 *Tanta exarsit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulò distingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* crimen est, & designat præ-

civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem summâ ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. U.C. 303. a.C. 449.

3 Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrùm inter Decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunitios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sinceri esse; *Profectò haud gratuitam, in tanta superbia, comitatem fore. nimiùm* 4 *in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviàm ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semetipse *Ap. Claudii ambitio.*

vas legibusque vetitas vias affectandi alicujus magistratûs vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat sed innoxium ac legitimum.

3 *Demissa*] Ap. Claudium cura quædam & sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, eâ ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam.

4 *In ordinem seipsum cogere*] Se parem quodammodo cæteris è vulgo facere. Potestate suâ supra ceteros eminebat, & extra ordinem reliquorum positus erat Appius. Vulgando se cum privatis, sese redigit quodammodo in ordinem, è quo suus eum magistratus eximebat.

U.c.303. a.C.449. creare posset; quod praeter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit: dejectisque honore, [5] per coitionem, duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares Decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, [6] Q. Poetilius, T. Antonius Merenda, Caeso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo jam inde vivere ingenio coepit, novosque collegas, jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quae secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, [1] rari U.c.304. a.C.448. *Decemvirorum annus II.* aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiae solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores Decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem suam

[5] *Per coitionem.*] Coeundo cum ceteris candidatis adversùs ingratos sibi competitores.

[6] *Q. Poetilius . . . Caeso Duilius, Sp. Oppius Cornicen*] Hos plebeios fuisse tradit Dionysius.

[1] *Rari aditûs*] Hae voces accipiendae sunt in patrio casu. Vult Livius novos Decemviros fuisse *rari aditûs*.

cujusque vicem per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. [2] nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione, [3] intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores Decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores [4] libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non

U.c. 304. a.C. 448. *Decemvirorum insolentia & tyrannis.*

2 *Nec attinuisse demi securim .... interpretabantur*] Consuetudo erat jam inde à Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus illigatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quòd à consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, statuebant eâ se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent è fascibus secures.

3 *Intercessionem ... consensu sustulerant*] Quum inter se consentirent, &, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet & obsisteret, nemo erat. Imo, ut infrà habetur, *si quis collegam appellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse.*

4 *Libidinosè*] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nullâ juris aut æquitatis habitâ ratione.

U.c. 304. a.C. 448. causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque Decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: & [1] inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse Decemviros, odisse plebem; nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutem lapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. [2] Exspectabant quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem; munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comi-

Duæ tabulæ prioribus X. additæ.

[1] *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timent plebeii, statum reipublicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab iisdem afflari sibi dulcem restituendæ libertatis spem intenti exspectant.

[2] *Exspectabant quàm mox*] Propediem futurum credebant ut .... Diceremus Galli, *ils n'attendoient que le moment*.

tiorum nulla fieri; & Decemviri, qui primò tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi [3] ferre, agere plebem, plebisque res; [4] quum fortuna, quâ quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem. U.c. 304. a.C. 448.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro Decemviris, neque animis [1] ad imperium inhibendum imminutis, neque [2] ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: [3] imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latéque populati, U.c. 305. a.C. 447. *Decemvirorum annus III.* *Sabini agrum Rom. populantur.*

3 *Ferre, agere*] Diripere. Vid. not. 1. ad XXII. 3. infrà.

4 *Quum fortuna, quâ*] Locus corruptus, quem varii variè tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: *Hi ferre, agere plebem, plebisque res fortunasque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.*

1 *Ad imperium inhibendum*] Exercendum; ad utendum imperio in eos, qui resisterent. Sic infrà: *imperioque inhibendo in paucos præferocis animi:* & alibi sæpiùs.

2 *Ad speciem*] Ad pompam & ostentationem.

3 *Imperiumque*] Legit Perizonius, *imperium qui.* Vid. not. 3. ad IV. 17. infrà.

U.c. 305. a.C. 447.

quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; spem in discordia Romana ponentes: eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant quid opus facto sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pavor perculit Decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis Patres in curiam ad Decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ civitatis fieret*. Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raróque usquam noscitare. curiam inde, ac solitudinem circa Decemviros intueri; 4 quum & ipsi con-

Æqui Tusculanum.

Senatum vocant Decemviri.

4. *Quum & ipsi*] Quum & ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quòd imperium suum omnibus omnino invisum esset: & plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia....

sensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur: [5] *jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatuì det; & , quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; [6] suarumque rerum erant, amissâ publicâ, tantùm ab injuria se abesse rati, quantùm è coetu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul [7] ad pignora capienda, sciscitandumque num consultò detrectarent, referunt senatum in agris esse. Lætius id Decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quòd iis qui jam magistratu abissent, privatis-

5 *Jam caput fieri*] Jam, si dum detrectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Jam observavimus ad II. 9. suprà, sæpe fieri ut ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oporteat aliquod orationis membrum ex sensu & mente scribentis.

6 *Suarum... rerum erant, amissâ publicâ*] Amissâ reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

7 *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratûs convenire. Quod si facere neglexissent, mulcta iis dicebatur. Eam ut solvere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: quæ, si mulcta soluta non esset, cædebantur, id est, vendebantur. Hujus moris insigne exemplum vid. apud Cic. Phil. I. n. 11. & n. 12.

U.c. 305. a.C. 447. que, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

Aspera sententia in Decemviros.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quàm [1] obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, [2] post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter Decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *decem Tarquinios* appellantem, admonentemque *Valeriis & [3] Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit; quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si [4] in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines*

1 *Obnoxiè*] Timidè, tanquam ab humiliter servientibus.

2 *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

3 *Horatiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum à Superbo: & eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinios in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infectâ discedere.

4 *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modò mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed τὸ *eodem* hoc modo intellectum, & supervacuum omnino est, & fortasse parum Latinè dictum. Quid si legamus? *in rege tum eodem & filio regis*: id est, in eo qui simul & rex esset, & regis (Tarquinii Prisci) filius.

loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre quî sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere liceat. Ubi vellent experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis, patricios magistratus: creatos postea post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant. Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quàm quæ metuant. U.c.305. a.C.447.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum Decemviri [1] nec iræ, nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii Decemviri erat, oratio fuit precibus quàm jurgio similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset, quàm fœderis nefariè icti cum collegis meminisset. multo id magis se illius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras: earum eventum se horrere.* Quum aliud, præ-

1 *Nec iræ, nec ignoscendi modum.*] Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientiâ uti deberent.

U.c. 305. a.C. 447. terquam de quo retulissent, Decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. [2] censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ Decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii Decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut Decemviros, qui Decemviratum petissent,* [3] *aut socii, aut hi maximè oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controver-*

L. Cornelius Decemviros tuetur.

2 *Censendo enim*] Quum enim hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; judicabant eos, qui senatum haberent, esse quoscunque, seu qualescunque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sanè nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet.

3 *Aut socii, aut hi maximè*] Legendum videtur, *aut soli, aut hi maximè*. Miratur M. Cornelius, quòd ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissimè præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperrimæ sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum & Capitolinum, quos suprà dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hîc insectantur & impugnant.

siam fecerit, nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterùm neminem, majore curâ occupatis animis, 4 verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo quòd Valerius Horatiusque ante Idus Maias Decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ Decemviris creandis Decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an, donec leges quæ deessent perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; Decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti. U.c. 304. a.C. 447.

XLI. 1 In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum

4 *Verum*] Æquum. Non æquum esse, dum majore curâ occuparentur animi, quemquam de re tanta præjudicare. *Præjudicium* est id quod priùs judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

1 *In hanc sententiam ut discederetur*] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum *discedere* hac in re proprium ac solenne est. Nimirum in hunc modum senatusconsulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis è republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem." Tum igitur fiebat *discessio*: & senatores in hanc illamve partem *disce-*

U.c. 305. a.C. 447. coorti Valerius Horatiusque, vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset, [2] *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium negantem [3] se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, [4] non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet. *Vincunt in senatu Decemviri.* Quum libertas non ultra vocem excessisset, Decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos Decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem. *Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis*

debant, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat.

2 *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem prorsus valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicunque vocem emiserit alio de negotio, quàm de quo consulimus. Sic ferè infrà, c. 48. *Quiesse erit melius.*

3 *Se privato reticere*] Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

4 *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cornelius se consulere Valerio, & impendentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsâ consulebat Appio, & cupiebat prohibere, ne, si implacabilem se præberet Appius, inde aliquod nasceretur seditionis incendium, quo & ipse & ceteri Decemviri conflagrarent.

exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, [5] inter se Decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter Decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: [6] in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, Decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quàm sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, [7] æquo omnium Decemvirorum imperio, decernunt. U.c. 305. a.C. 447. *Delectum habent.*

XLII. Nihilo militiæ, quàm domi meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio Decemvirorum *Decemviri malè rem gerunt.*

5 *Inter se... comparabant*] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio locutio.

6 *In Fabio minùs*] *Minus* hîc resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. IV. sc. 4. *Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quàm mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quàm gnavum in malitia.

7 *Æquo omnium*] Ita ut par imperium Appii & Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

U.C. 305. a.C. 447. prospere usquam gereretur, vinci se per suam atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi propiùs urbem inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito, castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se fide misericordiâque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, ut posito jam Decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; [1] arma Tusculum ad supplementum decernerent, Decemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris militem habere, castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora Decemviri belli domique adjiciunt. [1] L. Siccium in Sabinis, [2] per invidiam Decemviralem, tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum

L. Siccii mors.

1 *Arma Tusculum ad supplementum*] Multùm placet Gronovii conjectura: *Arma... ac supplementum*.

1 *L. Siccium*] Virum stupendæ in bello fortitudinis, & qui multis quoque jam antea civilibus adversùs Patres certaminibus inclaruerat: de quo operæ pretium est consulere Dionys. L. X. Valer. Max. III. 2. Plin. VII. 28.

2 *Per invidiam Decemviralem*] Captandâ occasione ex publico in Decemviros odio, & simul illud quoque fovendo.

ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse: Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, Decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant; & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni Decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ Decemvirorum in vulgus famâ est. U.c. 304. a.C. 447.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solùm idem Decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, [1] honestum *Appii libido.*

[1] *Honestum ordinem . . . ducebat.*] Ordo hic sumi debet, quemadmodum & sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cujus ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

U.c. 305. a.C. 447. ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti, domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, [2] liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, [3] Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, [4] ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundùm libertatem postulantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. *Virginia in servitutem asseritur.* Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister Decemviri libidinis manum injecit; [5] *servâ suâ natam* (servamque appellans) *esse, sequique se* jubebat; *cunctantem vi abstracturum.* Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum [6] assertor, *nihil opus esse multitudine*

2 *Liberique*] Vox *liberi* de unico filio unicave filia dicebatur. Itaque nihil vetat hîc intelligi solam Virginiam.

3 *Appius amore ardens*] Meliùs *amens*, quod habent complures scripti.

4 *Ut virginem*] Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur: Gallicè, *la provision*.

5 *Servâ suâ natam*] Placet id quod è vetustioribus editis affert Gronovius: *servâ suâ natam servamque appellans sequi se jubebat.*

6 *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

sine concitatâ ait: *se jure grassari, non vi.* Vocat puellam in jus. [7] Auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; *puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse. Id se indicio compertum afferre: probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* [8] Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit, iniquum esse absentem de liberis dimicare, postulant ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundùm libertatem; neu patiatur virginem adultam famæ priùs quàm libertatis periculum adire. U.C. 305. a.C. 447.

XLV. Appius decreto præfatus, *quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant.* [1] *Ceterùm ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim quæ*

7 *Auctoribus qui aderant*] Iis qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infrà appellantur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, suprà c. 14. & apud Hor. Sat. 9. l. I. *Si me amas ... paulùm hìc ades.*

8 *Advocati puellæ*] Ii qui aderant Virginiæ, & ejus causam auctoritate, gratiâ, consilio tuebantur. *Advocatus* est, qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat amico.

1 *Ceterùm ita*] Ceterùm non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quàm si illa lex non detorqueatur ad causas & personas diversas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim* personis, *quæ* quum in servitute sint, *asserantur in libertatem, id juris esse*, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundùm libertatem, *quia quivis possit lege agere*, i. e. actionem in judicio intendere, & negotium in se suscipere. *In ea* persona, *quæ in patris manu*

U.C. 305. a.C. 447. *asserantur in libertatem*, [2] *quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversùs injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius, interveniunt. datâque inter turbam viâ, quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi*, inquit, [3] *ut tacitum feras quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit.*

Icilii contentio cum Appio.

sit, qualis erat Virginia, *neminem esse alium, cui dominus*, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, *possessione cedat*, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi & vindicandi Jus habeat.

2 *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Cuivis autem è populo illa actio dabatur.

3 *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. 5. ad c. 50. l. I.

Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: U.c.305. a.C.447.
4 neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantùm sciat, sibi, 5 si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, 1 locum seditionis quærere* diceret: *non præbiturum se illi eo die materiam. sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilii, 2 neque legi suæ latorem, ne-*

4 *Neque tu istud... decretum... referes*] Verbum *efferes* hîc videtur eodem ferè sensu usurpatum, quo superiùs dictum est, *ut tacitum feras*. Neque tu id assequêre quod hoc decreto jubes: non efficies ut id decretum valeat & ratum habeat effectum.

5 *Si hujus vindiciis*] *Hujus*, M. Claudii assertoris. *Vindiciis*. Hîc *vindiciæ* sumi videntur pro actione quâ petitur possessio, non pro possessione ipsa.

1 *Locum seditionis quærere*] Magis Livianum videretur, *seditioni*.

2 *Neque legi suæ latorem... defore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam postulationi suæ advocati Virginiæ prætendebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ quo illam interpretatus fuerat.

U.C. 305. a. C. 447. *que Decemviro constantiam defore. nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primùm fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam; &, quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. *In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præstò esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. 3 Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra; manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est,* inquit; *crastinâ die vestrâ operâ utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die manè de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur.

Virginius pro filia cum Appio contendit.

XLVII. At in urbe, primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virgi-

3 *Quum instaret assertor puellæ*] Quum is qui asserebat Virginiam in servitutem, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellæ in jure profiteretur, & daret qui sponderent fore ut ea postero die sisteretur coram Decemviro.

nius sordidatus, filiam suam obsoletâ veste, U.c.305.
comitantibus aliquot matronis, cum [1] ingenti a.C.447.
advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere. *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ captâ ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* [2] Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox movebat. Adversùs quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs quàm amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, *quòd jus sibi pridie* [3] *per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundùm servitutem. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum*

1 *Ingenti advocatione*] Magnâ advocatorum multitudine.

2 *Hæc prope concionabundus*] Hæc prope in concionis modum jactans.

3 *Per ambitionem*] Captandæ in vulgus gratiæ causâ.

U.c. 305. a.C. 447. *educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantùm convicio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiesse erit melius. I,* inquit, *lictor, summove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs in te sum invectus: deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit; ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem prope [1] Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc* [2] *consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium

Virginius filiam occidit.

1 *Cloacinæ*] *Cloacina* dea nomen invenerat ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset.

2 *Consecro.*] Diris devoveo.

jubet. ille ferro, quâcunque ibat, viam facere: donec multitudine etiam prosequentium juvenum tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maximè Icilii vox tota, tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat. U.c.305. a.C.447.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se à privato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor Decemviri invadit. Franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit, Decemviro obstrepitur. Jam [1] pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera *Orta inde certamina.* *Appius pulsus foro.*

1 *Pro imperio*] Vid. not. 1. ad I. 51.

U.C. 305. a.C. 447. parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque [2] ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta Decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motûs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum [1] in monte Vecilio erant, nunciant Decemviris, *ut omni ope à seditione milites contineant*. Ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. *Motus in castris.* Nam præterquam quòd agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, [2] conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberûm aversarentur. Sibi vitam filiæ suæ*

2 *Ex omni parte assentiendis multis auctoribus trepidus*] Trepidus & incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggerentibus, modò huic, modò illi assentiretur.

1 *In monte Vecilio*] Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

2 *Conspectus est*] Conspicuus fuit, incurritque in oculos.

cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miserâ, sed honestâ morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quàm audita indigniora potuerint videri; simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; 3 insecutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, 4 vellerentque signa, & Romam

U.c.305. a.C.447.

3 *Insecutique*] Duo hîc hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virginio venerant, nec aliud nunciare poterant, nisi Romæ omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui paulo seriùs profecti ab urbe hos in castra secuti fuerant, &, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exilium abiisse jactabant. Particulas *quum.... simul* eo sensu accipimus, quo vulgò dicitur *quum.... tum.*

4 *Vellerent.. signa*] Vid. not. 2. ad 54. infrà.

U.c. 305. a.C. 447. proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant, simul his quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, & viros & armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi. quippe ab ipsis [5] datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, Ser. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus jussu castra deseruissent; aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur, deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modò à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent: his se daturos responsum.

Exercitus Aventinum insidit.

LI. Dimissis legatis admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia*

5 *Datum locum seditionis esse*] Lege *seditioni*, ut suprà c. 46.

multa honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab Decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de Virginia adeo fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium [1] prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse, priusquam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres sollicitì de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes Decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm

U. C. 305. a. C. 447.

Motus in alteris castris.

1 *Prærogativam*] *Prærogativa* ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribûs, sive centuriæ sententia. Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38. *semper omen valuerit prærogativum*, i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Metuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitiorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U.c. 305. a.C. 447. si Decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri querentes [2] se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus quarum causâ creati essent, depositurus imperium se aiebant.

Plebs in Sacrum montem abit. LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis.* [1] *sciturus quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* [2] Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres Conscripti? Si Decemviri finem pertinaciæ non fa-*

2 *Se in ordinem cogi*]. Vid. not. 4. ad c. 35. hujus libri.

1 *Sciturus quòd*] Hanc quidem loquendi formam tuentur, & immeritò plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, Auctor novæ Methodi linguæ Lat. & Perizonius in notis ad Minervam Sanctii l. III. c. 14. At hîc notandum, τὸ *quòd* nullâ MSS. auctoritate niti. Igitur quum MSS. plerique habeant *sciturosque*, videndum an debeat legi *sciturus quàm*.

2 *Viâ Nomentanâ*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio.

tiunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, Decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorum? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, [3] *ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium:* [4] *quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu Decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant. U.c.305. a.C.447.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, Decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubiè, & motûs initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ *Valerius & Horatius plebem revocant.*

3 *Ne*] Nedum. Sic planè Cic. l. IX. ad Fam. ep. 26. *Me verò nihil istorum ne juvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.*

4 *Quum præsertim nec nos*] Quum præsertim nos quoque non demus operam, exercendo moderatè imperia, ut illi minùs egeant auxilio tribunorum.

U.c. 305. postulata plebis essent, composito jam ante ad-
a.C. 447. ventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante Decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De Decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: [1] *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &, priùs penè quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio opus est.* [2] *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

1 *Quæ consilii fuerunt . . . Iræ vestræ*]. Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. n. 9. *est inimica consilio*. Igitur hîc opponuntur *consilium* & *ira*. Quæ judicio & maturâ deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ irâ incitante petitis.

2 *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multò minus humilis ultrà quàm satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hîc opis aut ab interpretibus, aut à MSS.

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii Decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio, & invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversùs nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quominus Decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut Decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent, Q. Furius* [1] *pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu Decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed quâ hîc modestiâ fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præstò erit pontifex maximus, qui comitia* U.c.304. a.C.447.

1 *Pontifex maximus.*] Pontifex maximus tributis comitiis deligebatur. Ideo videtur idoneus auctor judicatus tribunis creandis, qui & ipsi tributis comitiis creabantur.

U.c.305. a.C.447. *habeat*. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. [2] Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium; inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante Decemviros creatos gesserat, nec in Decemviralibus certaminibus plebi defuerat. [3] Spe deinde magis quàm meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab Decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione, M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

Tribuni Pl. creantur in Aventino.

U.c. 306. a.C. 446. L. Valerio, M. Horatio Coss.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primùm, quum veluti in controver-

Leges in gratiam plebis.

2 *Convellunt .... signa*] Quum exercitus proficisceretur, necesse erat convelli signa, quæ in castris fixa in terram statuebantur. Vid. insigne hujus moris exemplum infrà XXII. 3.

3 *Spe .... magis quàm meritis*] Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quàm in mercedem præcedentium meritorum.

ſo jure eſſet, tenerenturne Patres [1] plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* quâ lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, Decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modò, ſed etiam in poſterum muniunt; [2] ſanciendo novam legem, *Ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. qui creaſſet, eum jus faſque eſſet occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt. & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus, [3] judicibus, [4] Decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi*

U.c. 304. a. C. 446.

1 *Plebiſcitis*] Iis legibus, quas plebs, plebeio magiſtratu rogante, tributis comitiis juſſiſſet. Vid. not. 2. ad II. 56.

2 *Sanciendo novam legem*] Meliùs, *novâ lege.*

3 *Judicibus*] Hac appellatione negat infrà Livius deſignari hoc loco conſules, nec docet quinam intelligi debeant; itaque hæremus. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magiſtratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim & commodum plebis ſolius lata eſt. Deinde, ſi fuere judices qui in conſilio eſſent tribunis & ædilibus lites dijudicantibus, de iis hunc locum interpretandum eſſe putaverimus.

4 *Decemviris*] Haud facilè videtur aſſignari poſſe, quinam ſint hi *Decemviri.* Neque enim profectò cavit plebs Decemviris legum ferendarum causâ creatis, à quorum crudelitate ſeſe armis vindicaverat. Fuere quidem Romæ Decemviri *ſtlitibus*, ſive litibus *judicandis*: ſed ii longo poſt hanc ætatem tempore creati. Forſan hæc vox malè addita eſt, & reſecanda.

U.C. 306. a.C. 446. *sacrum esset: [5] familia ad ædem Cereris, [6] Liberi, Liberaque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos [7] vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatiâ lege [8] consulibus quoque, & prætoribus, quia iisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus [9] nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ antè arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

5 *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ ercisc undæ*, i. e. dividendæ hæreditatis.

6 *Liberi*] Non ejus, qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, & cum Libera, quam & Venerem esse volunt.

7 *Vetere jurejurando*] Vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

8 *Consulibus quoque*] Consulibus, tanquam designatis *judicum* vocabulo: Prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur.

9 *Nondum consulem*] Nondum consul judicis nomen, sed prætoris gerebat.

XVI. Fundatâ deinde & potestate tribunitiâ, U.c. 306.
& plebis libertate; tum tribuni aggredi singu- a.C. 446.
los tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque* Appius
neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, accusatur.
à cujus crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impiè nefarièque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantùm criminis [1] *ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen & tribunos appellavit; & nullo morante, arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*; ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum

1 *Ni judicem dices*] Nisi judicem, quem libuerit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate.... Vid. not. 4. ad c. 24. supra.

U.c. 306. a.C. 446. merita in rempublicam domi militiæque com- memorabat. *Suam infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum* 2 *consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterùm* 3 *sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quòd si indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere ne imitentur quos oderint. Quòd si tribuni* 4 *eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ, in quam conspirasse Decemviros criminati sint;* 5 ait *se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap-*

2 *Consulatu abisset*] Consul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primùm creati sunt. (supra c. 33.) Eo consulatu abiit, id est, eum consulatum non gessit, obsecutus populo, qui Decemviros malebat.

3 *Sua propria bona malaque*] Quid sibi propriè in causa aut prodesse, aut nocere posset; quanam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit *propria sua bona malaque* communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

4 *Eodem fœdere... tollendæ appellationis causâ, in quam*] Posses referre *in quam* ad nomen *appellationis*. Sed id vetat vox *eodem*, quæ manifestè respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus quin legendum sit *in quod*.

5 *Ait*] Lege *at*. Sic l. I. c. 41. *Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere*. Vid. & c. 31. hujus libri, & IX. 1.

Claudio non sit? Se documento futurum, utrùm U.C. 306.
novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; a.C. 446.
& [6] appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantùm inanibus litteris, an verè data sit.

LVII. Contrà Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem & civilis & humani fœderis esse aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi Decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quàm cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic [1] se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei [2] diem prodixit. Inter hæc ab

In carcerem ducitur.

6 *Appellatio*] Jus appellandi tribunos. *Provocatio* ad populum.

1 *Se judicem illi ferre, ni*] Vid. not. 4. ad c. 24. hujus libri.

2 *Diem prodixit*] Diem longiorem judicio dixit, judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic suprà II. 61. *ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent.*

U.C.306. Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præstò fuere: eoque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges Decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

A.C.446.

Tabulæ XII.

LVIII. C. Claudius, qui perosus Decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in*

gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementiâ concordiam ordinum stabiliri posse. Erant quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus pro quo agebat causâ. sed Virginius *sui potiùs ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ* [1] *regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent, qui ad auxilium plebis creati ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur. itaque spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius [2] sibi mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quòd in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria, Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies [3] extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissâ veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihidum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii causâ solum verterunt: bona publi-

U. c. 304. a. C. 448.

Appius sibi necem consciscit.

Oppius accusatur.

In vincula ductus ibi moritur.

1 *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum & tyrannicam dominationem in plebem exerceret.

2 *Sibi mortem conscivit*] Dionys. tradit homines vulgò existimasse eum jussu tribunorum necatum.

3 *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus & extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendore eminebant ea dona, quæ unus quis miles aut centurio extra ceterorum ordinem referret.

U.c.306. a.C.446. cata sunt. Et M. Claudius assertor Virginiæ, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit. Manesque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui Decemvirorum fuerant: quum M. Duilius tribunus plebis, [1] inhibito salubriter modo nimiæ potestati, *Et libertatis*, inquit, *nostræ, & pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint Decemvirorum suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam: quòd adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio cura fuisset, & antè inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant qui molliùs consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. [2] neque erat dubium,

Duilii Tr. plebis æquitas.

1. *Inhibito ... modo nimiæ potestati*] Apposito & adhibito modo nimiùm jam ferocienti potestati tribunitiæ. Quemadmodum hîc *inhibere modum potestati*, sic infrà IV. 53. *Damnum aliamve coercitionem detrectantibus militiam inhibenti.* Et eodem lib. c. 56. *consulibus quoque .. vim super tali re inhibitam.*

2. *Neque erat dubium, quin*] Et constabat Patres, turbato reipublicæ statu, quum in totum senatorium ordinem partem invidiæ Decemviralis, quasi contagione quin

quia turbato reipublicæ statu tempori succubuissent. U.c. 308. a.C. 446.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversùs conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque [1] sustinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, [2] haud scio an (qui tum animi, ab Decemvirorum infelicibus auspiciis, Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructâ complebant: provocantibusque ad prælium, responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem: instructâque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientiâ quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum in-

Bellum cum Æquis & Volscis.

quadam, manasse intelligerent, cessisse tempori.

1 *Sustinuit .... bellum*] Traxit, nec se statim pugnæ commisit.

2 *Haud scio an*] Supple, *non*. Hæc loquendi forma idem valet, ac *fortasse*.

U.c. 306. vasurus, ni copia pugnæ fieret: &, postquam
a.C. 446. multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs quàm virtus & arma tegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: [3] adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent; restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipsis victuros, non ut Decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes; & domi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis. at si fortuna belli inclinet, om-*

3 *Adortusque nec omnes dum eductos.*] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii qui erant educti satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

niam liberis ab tot millibus hostium periculum fore. [1] *Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* [2] *iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini, Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent: ostenderentque eamdem indolem militibus Romanis post exactos Decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite, juvenes,* inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos immissis equis exigite è campo. Non sustinebant impetum, & nunc cunctantur magis quàm resistunt.* Concitant equos permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque, cùm ingenti cæde, majore prædâ, potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitiâ modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius [3] eos excursionibus sufficiendo, præliis-

U.c.306. a.C.446.

Bellum cum Sabinis.

[1] *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Ideo hîc consul abstinet ab enumerandis sigillatim malis, quæ victis timenda forent, sed ea intelligi vult potiùs, quàm à se nominari.

[2] *Iis auspiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

[3] *Eos excursionibus sufficiendo*] Si vox *excursionibus* in dandi càsu accipietur,

U.C. 306. a.C. 446. que levibus experiundo, assuefecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ Decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque, tererent tempus, & in multa prælia parvaque carperent summam [illegible] belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum: sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum,* [1] *quod vos, milites, mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. si trahendum est, ego ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem quâ institui disciplinâ efficiam. si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi*

sensus erit; eos subministrando quodammodo, eorum operâ utendo ad excursiones: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, & quasi imbuendo: quo sensu Cicero in Hortens. dixit, *Sufficiunt lanam medicamentis*; & Virg. l. II. Æn. v. 210. *Ardentesque oculos suffecti sanguine & igni.*

1 *Quod vos, milites, mihi effeceritis*] *Effeceritis* hîc parum propriè dictum videtur. Legendum suadent scripti: *Quod vos mihi feceritis*.

estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque U.c. 306.
vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est a.C. 446.
sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus; veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti ferè ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, &, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantúmque hos pudor, quantùm

U.c. 306. a.C. 446. alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam præliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum: & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (1 circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. *Contentiones de triumpho Coss.* Multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquam antè de triumpho per populum actum. semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent,*

1 *Circum jam tum*] Vox *circum* abest à plerisque MSS. & veteribus editis. Unde eâ deleta legendum suspicatur Gronovius: *jam tum Apollinar* .... quam vocem finxit ad exemplum usitatarum illarum, *Lupercal*, *Bacchanal*, *Latiar*, *Palatuar* apud Festum in voce *Septimontio*.

ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. In eamdem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

U.c. 306. a.C. 446.

Jussu plebis triumphant.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem [1] luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potiùs comitia quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione Duilius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, [2] auctores

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

1 *Luxuriam*] Lætitiam insolentem, & nova atque illicita tentandi avidam.

2 *Auctores popularis sententiæ haud populares nacti*] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retractâ particulâ *haud* legeremus: *auctores haud popularis sententiæ populares*

U.c.306. a.C.446. popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles Decemvirorum esse, comitia habuit; & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati [3] tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur sanciret; & ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quos minùs hodie decem tribunos plebei* [4] *fecerint; hi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis

nactus, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non reficiendis tribunis plebei, quod populus optabat. Auctores populares sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

3 *Tribus non explerent*] Non possent legitimum & necessarium suffragiorum numerum ferre, sive à majore tribuum parte creari.

4 *Fecerint*] Videtur scriptum fuisse, *feceritis*; quemadmodum infrà: *ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis*.

collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios [1] consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*: insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum adversùs nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, [2] sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset. jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio

U.c. 307. a.C. 445. Lar. Herminio, T. Virginio Coss.

U.c. 308. a.C. 444. M. Geganio, C. Julio Coss.

Juniorum è Patribus in plebem injuria.

[1] *Consulares*] Vid. sup. c. 31.

[2] *Sustinendo rem*] Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum. Sic c. 60. suprà: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

U.c. 308. a. C. 444. tribunos haberet: nomine tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quàm adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

U.c. 309. a.C. 443. T. Quintio IV. Agr. Furio Coss. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartùm, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. [1] Ad quarum primum strepitum, *Æqui & Volsci bellum Rom. inferunt.* velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum, [2] *biennio antè delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: eo adversùs se non esse missos exercitus. dissolvi licentiâ militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum populati sunt: deinde, postquam *Ad mœnia ipsa Romæ accedunt.* ibi nemo vindex occurrebat, tum verò exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Ro-

1 *Ad quarum*] Melius videretur *ad quorum*, ut referatur ad τὸ *certaminum*.

2 *Biennio antè*] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit.

mæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit. U.c. 309. a.C. 443.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modò pares, T. Quintio quartùm consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse! Hanc ego ignominiam (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? Satis honorum, satis superque vitæ erat. mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos, Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. Dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis: concordiæ causâ concessimus. De-*

T. Quintii oratio ad populum.

U. c. 309. a. C. 443. *cemviros desideraſtis; creari paſſi ſumus. Decemvirorum vos pertæſum eſt: coëgimus abire magiſtratu. Manente in eoſdem privatos irâ veſtrâ, mori atque exſulare nobiliſſimos viros honoratiſſimoſque paſſi ſumus. Tribunos plebis creare iterum voluiſtis: creaſtis. Conſules facere veſtrarum partium, etſi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunitium, provocationem ad populum, ſcita plebis injuncta Patribus, ſub titulo æquandarum legum noſtra jura oppreſſa tulimus & ferimus. Qui finis erit diſcordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos æquiore animo quieſcimus, quàm vos victores. Satiſne eſt, nobis vos metuendos eſſe? Adversùs nos Aventinum capitur, adversùs nos Sacer occupatur mons.* [1] *Eſquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in* [2] *aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmovit. in nos viri, in nos armati eſtis.*

LXVIII. *Agite dum, ubi hîc curiam circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam: aut, ſi ne hoc quidem audetis, ex muris viſite agros veſtros ferro ignique vaſtatos, prædam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. At enim communis res per hæc loco eſt pejore: ager uri-*

1 *Eſquilias... prope captas, &... hoſtem nemo ſubmovit*] Verbum *ſubmovit* in utrumque non convenit. Sed ſæpe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum ſenſum aliud ſupplendum ſit. Sic Cic. X. ad Att. 4. *Fortunam, quâ illi florentiſſimâ, nos duriore conflictati videmur.* Hîc igitur in priore orationis membro ſupplendum eſt *nemo defendit*, aut aliud quid ſimile.

2 *Aggerem*] Eſquilinus collis illâ parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

tur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. U.c. 309.
Quid tandem? privatæ res vestræ quo statu sunt? a.C. 443.
Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? Vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestrâ virtute innocentiâque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum [1] *stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus; & in castris, non in foro faciebatis; & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite. Sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur.* [2] *Biennio antè senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio:*

1 *Stipendia ... faciebatis*] Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hîc Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo *stipendia facere* & *militare* promiscuè usurpabantur.

2 *Biennio antè*] Vid. not. 2. ad c. 66.

U.c. 309. a.C. 443. *sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

LXIX. Raró aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversùs Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis quæ subjiciebantur oculis nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni plenâ honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut*

Congesta in T. Quintium laudes.

acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum inprimis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: 1 appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnatâ. Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse 2 caussas cognoscendi; omnes juniores postero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscendis caussis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam;* omnis juventus affuit postero die. 3 Cohortes sibi quæque cen-

U.c. 306. a.C. 443.

Delectus habetur.

1 *Appellare*] Nimirum communis patria appellat tribunos.

2 *Caussas cognoscendi*] Disceptandi & dijudicandi caussas quibus quisque fretus sibi immunitatem à militia concedendam esse contenderet. Nimirum omnes juniores Romani nomina militiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset quæ consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

3 *Cohortes*] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios: è singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti triginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum & Principum, ex Livio VIII. 8. centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, & quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones à cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militiæ morem est, ex quo centuriones à consulibus, &, permissu eorum, à tribunis constitui solebant.

U.C.309. turiones legerunt: bini senatores singulis co-
A.C.443. hortibus præpositi. Hæc omnia adeo maturè perfecta accepimus, ut signa eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in Campum, quartâ diei horâ mota ex Campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit: castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret: mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eâdem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prælium connisi omni vi perficerent*. Nec fugare

Volsci & Æqui vincuntur.

equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta: impressione unâ totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodêre. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, quâ permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs rem geri, quàm apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiàm in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, *victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus prædâ potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: [1] prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec

U.c.309. a.C.443.

[1] *Prædâ ... ingenti compotem*] Sic Sallustius, *neque animo, neque linguâ satis compotem.* Hujus loquendi formæ rarissima sunt exempla.

U.C. 309. a.C. 443. ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio, quàm meritorum habita videretur.

Turpe judicium P. R. de sociorum finibus.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magnâ contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit. P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar*. Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam caussam summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur à multitudine magis quàm regunt, dedêre cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratam, ceterùm suæ memoriæ infixam, afferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis jure belli publicum populi Roma-*

ni factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret. U.C.309. a.C.443.

LXXII. Consules quum Scaptium, non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire [1] tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem [2] litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? [3] Scaptione hoc [4] concionali seni*

1 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus*. Nam & ipsum verbum *circumire* meliùs quadrat in tribus, quàm in tribunos: & sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

2 *Litem*] Id de quo lis erat. Sic infrà *interceptoris litis alienæ*.

3 *Scaptione*] Putarentne finitimos populos hujus judicii infamiam & turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potiùs in universum populum Romanum eam rejecturos?

4 *Concionali seni*] Forum terere solito, & totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, & propterea probro dabatur apud Romanos. Cic. l. I.

U.C. 309. A.C. 443. *assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine* 5 *Scaptium nomen. populum Romanum* 6 *quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum, quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi* 7 *controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non factarum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam [8] bono causæ elevatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

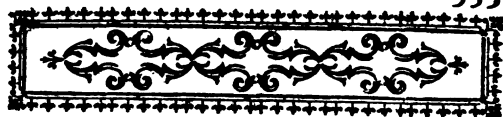
ad Att. ep. 16. *Concionalis hirudo ærarii, misera ac jejuna plebecula.*

5 *Scaptium nomen*] Posterior vox redundat. *Clarum hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem & celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriæ, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ nomen sibi quærat. Ita exponit hunc locum Gronovius.

6 *Quadruplatoris*] *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem ex damnatorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ &c.

7 *Controversiosam*] Vox rarissima, nec fortasse mendi expers. Certè Sigonius affirmat veteres suos libros habere *controversam*.

8 *Bono causæ elevatur*] Bonitate causæ imminuitur.

EPITOME

LIBRI QUARTI LIVIANI.

LEX de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ. Item censores tunc primùm creati. [1] *Ager Ardeatinus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove auratâ donatus est. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio, finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eóque coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates quum defecissent à populo Romano, à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ.*

1 *Ager Ardeatinus*] Rescribit Gronovius, *Ardeatibus*:

Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum. Res præterea gestas adversùm Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos, continet.

LIBER IV.

U.C. 310. a.C. 442. M. Genucio, C. Curtio Coss.

Lex de connubio Patrum & plebis.

De communicando cum plebe consulatu.

I. HOS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio & [1] de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique [2] jura gentium rebantur: & mentio primò sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari

[1] *De connubio Patrum & plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia: non aliam ob caussam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quàm ne per affinitates & connubia concordia inter ordines coalesceret.

[2] *Jura gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ è multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt & nomine & cognomine. Jam verò ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servitutem servivisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis, n. 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, (vid. Liv. X. 8.) quòd tales à Romulo electi essent, quales modò ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere.*

modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, ob communitam [3] Verruginem, fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci [4] præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent, si quo intentiùs possit, quàm T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *Nequicquam territando consules avertere plebem à cura novarum legum: nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset,* confestim ad concionem advocavit. U. c. 310. a. C. 442.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *jam ultrà ferri posse furores tribunitios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeo non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum culpâ accidere. Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quam majestatem senatûs ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent;* [1] *ut, quemadmodum plebs gloriari posset,* *Adversùs utramque legem oratio Coss.*

[3] *Verruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla hactenus à Livio facta mentio est.

[4] *Præferebant*] Volsci & Æqui.

[1] *Ut, quemadmodum*] Locus corruptus, cujus ta-

U.c.310. A.C.442. *auctiorem ampliorem que esse. Finem ergo non fuiri, nec futuram, donec quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium,* [2] *perturbationem* [3] *auspiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque: ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis,* [4] *quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors? Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi. & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & crea-*

Adversùs legem de connubio.

Adversùs legem de Coss. plebeiis.

men sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quòd Patres tradituri non essent liberis majestatem senatûs auctiorem ampliorem que, quemadmodum plebs gloriari posset futurum, ut majestatem plebis ampliorem posteris traderet, quàm à patribus accepisset. Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulæ *ut* legas *an*, & in fine resecces *esse*.

2 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: (vid. infrà c. 6. & l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeiine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum & plebis nascituri essent.

3 *Auspiciorum... privatorum*] *Auspicia privata* videntur fuisse ea, quæ super privatorum negotiis captabantur. *Apud antiquos*, inquit Val. Max. l. II. c. 1. *non solùm publicè, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio priùs sumpto.* Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspicari omnino non posse. Vide infrà c. 6.

4 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide l. V. c. 46.

turos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. Ne id Jupiter optimus maximus sineret, [5] regiæ majestatis imperium eò recidere : & se millies morituros potiùs, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potiùs, quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, [6] iterum concessum esse. [7] Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis, & Patres esse : aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiúsque serò, quàm nunquam obviàm eundum audaciæ temeritatique. [8] Illine ut impune primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversùs ea quæ concitaverint, armari civitátem defendique prohibeant? &, quum hostes [9] tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adversùs hostes non patiantur; sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum ha- U.C. 310. a.C. 442.

5 *Regiæ majestatis imperium*] Imperium consulare, in quo inest regia majestas. Suprà II. 1. *Omnia jura regiæ potestatis, omnia insignia primi consules habuere.* Unde & infrà VIII. 32. *Consules, regia potestas.*

6 *Iterum concessum esse*] De tribunis creandis, qui per triennium, quò rempublicam rexerunt Decemviri, nulli fuerant.

7 *Finem non fieri posse. in eadem*] Gronovius rectè videtur emendare : *Finem non fieri. Non posse in eadem....*

8 *Illine ut*] Ellipsis ad exprimendam indignationem appositissima. Quam si explere volueris, intellige : Quis hoc illis concedat, ut.... Particula autem *ut* cadit in omnia verba quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, *concitent*.... *prohibeant*... *non patiantur*... *audeat.*

9 *Tantùm non*] Ferè, propemodum.

U.c. 310. a.C. 442. *beri prohibiturum? Quid esse aliud, quàm minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturam? Nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces priùs adversùs scelus civium, quàm adversùs hostium arma.*

Canuleii oratio pro legibus suis.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversùs consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus cives nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus, sed id quod populi est repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? &* [1] *per-*

Pro lege de Coss. plebeiis.

1 *Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat*] Et quum hoc quæritur, liceatne plebeium consulem fieri, per-

inde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (2 si diis placet) 3 nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad 4 fastos, non ad 5 commentarios pontificum admittimur, nè ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse, nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? 6 En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. dein- U.c. 310. a.C. 442.

inde hoc accipiendum est, tanquam...

2 *Si diis placet*] Usitata in indignatione loquendi formula.

3 *Nefas aiunt esse*] Adversùm religiones esse dicunt. Vid. not. 5. ad I. 32. de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

4 *Fastos*] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus & Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum &c. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 46. Alii, in quibus nomina magistratuum cujusque anni, & res gestæ maximè ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi &c. Utrumque fastorum genus à pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque à vulgi notitia removebatur. De posteriore maximè videtur hîc sermo esse.

5 *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

6 *En unquam*] Nunquamne? Vid. l. X. c. 8. XXIV. 14. XXX. 21.

U.C. 310. a.C. 442. de Tarquinium, 7 non modò Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, 8 incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captivâ Corniculanâ natum, patre nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe sit, Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an, ne si sit quidem, ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiúsque 9 Decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum, 10 novis hominibus, similes consules sumus habituri?

7 *Non modò Romanæ*] Non modò non. Vid. l. I. c. 40.

8 *Incolam ab Tarquiniis*] Qui ab urbe Tarquiniis domicilium suum contulerat Romam. *Incola* opponitur *civi*, & is est qui in aliquam regionem, sive urbem aliunde immigravit.

9 *Decemviris... qui tum omnes ex Patribus erant*] Annotavimus suprà III. 35. ex posterioribus Decemviris tres, si Dionys. credimus, plebeios fuisse.

10 *Novis hominibus*] *Novi homines* apud Romanos opponuntur *nobilibus*, & ii sunt qui quum nullum ex majoribus insignitum curulibus magistratibus habeant, primi suæ stirpis ad honores sese evexere.

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? &* [1] *quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices,* [2] *augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. Census in civitate, & descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat:* [3] *apud patres esse cœpit. Tribuni plebis,* [4] *ædiles,* [5] *quæstores nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe conditâ, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemviri tulerunt paucis his annis,* [6] *pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quàm*

U.C. 310. a.C. 442.

Pro lege de connubio Patrum & plebis.

1 *Quod nondum ... ea*] Nota formam loquendi, quæ Grammaticas leges aspernatur. Vox *multa*, ut propior, attraxit *ea*. Sic l. XXIII. c. 3. *Quod sæpe optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc ... habetis.*

2 *Augures .... nulli*] Nullum augurum collegium. Jam ante Numam periti auguriorum viri in negotiis consulebantur. Ille eos in collegium redegit, publicosque populi Romani Sacerdotes esse jussit.

3 *Apud patres*] Patrum memoriâ: ante annos nimirum 57.

4 *Ædiles*] De ædilitatis origine vid. not. 2. ad c. 33. l. II.

5 *Quæstores*] Vid. not. 8. ad c. 41. l. II.

6 *Pessimo exemplo publico*] Aliquid hîc redundat. Vel resectâ voce *exemplo*, lege, *pessimo publico*, ut l. II. c. 1. *Neque ambigitur quin Brutus .... pessimo publico id facturus fuerit:* vel dele *publico*, ut remaneat solummodo *pessimo exemplo*.

U.c. 310. *partem civitatis, velut contaminatam, indignam* A.C. 442. *connubio haberi? Quid est aliud, quàm* [7] *exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enimverò lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non* [8] *confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique femina convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret: id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis? Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe* [9] *patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam*

7 *Exsilium . . . relegationem*] Relegatio minor est pœna, quàm exsilium. Exsilio civitas amittitur, non relegatione.

8 *Confertis*] Simul fertis legem: id quoque lege lata sciscendum curatis.

9 *Patrem sequuntur liberi*] Ex justo matrimonio nati. Partus extra nuptias conceptus uterum sequitur.

est, præterquam, ut hominum, ut civium numero simus: nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est. U.C. 316. a.C. 442.

V. Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes, & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non [1] *quantùm istæ minæ adversùs plebis consensum valerent,* [2] *bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quòd quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est,* [3] *invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate famâ bella: nemo est nomen da-*

1 *Quantùm*] Quàm parum.

2 *Bis jam experti essetis*] Secessionibus plebis 1°. in Sacrum montem, 2°. in Aventinum.

3 *Invicem annuis magistratibus*] Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricios velut in orbem eant, parere & imperitare vicissim.

U.C. 310. a.C. 442. *turus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret*, ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen, [1] respondit, *quòd nemo plebeius auspicia haberet: ideoque Decemviros connubium diremisse, ne incertâ prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summâ vi pugnant, &, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum Cincinnatique & Capitolini sententiæ ab-

Perfertur lex de connubio.

1 *Respondit*] Consulum alter; nisi malis ex Victorino codice legere *responderunt*.

horrebant à cæde, violandisque quos fœdere U.c. 310.
icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per a.C. 442.
hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos *Tr. militum consulari potestate.*
militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, [2] quàm maximè tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primò irritatâ plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremò coacti tamen à primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundùm deposita certamina incorrupto judicio esse. tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo [3] quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

VII. [1] Anno trecentesimo decimo, quàm U.c. 311.
urbs Roma condita erat, primùm tribuni mi- a.C. 441.
litum pro consulibus magistratum ineunt, A.

2 *Quàm maximè*] Complures scripti adjiciunt *hunc* ante vocem *quam*. Fortasse dederat Livius: *quicunque aliquid seditiosè dixerat aut fecerat unquam, maximè tribunitii.*

3 *Quòd ratio habita plebeiorum esset*] Quòd plebeii admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati.

1 *Anno trecentesimo decimo*] Hîc rursùm dissident numeri nostri à Livianis. Sed in his interdum Livius haud facilè secum ipse conciliatur. Vid. not. 1. ad c. 33. l. III.

U.c. 311. a.C. 441. A. Sempronio, &c. Tribb. Mil.

Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clœlius: quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus: quia tertio mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè [2] tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si Ardeates* [3] *sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore ut postmodum gaudeant se iræ moderatos, sciantque Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati quum [4] se rem integram re-

2 *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causâ exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitûs, extra pomœrium capiebat. In eo autem capiendo quædam observari oportebat, quæ si minùs rite acta essent, quidquid comitiis illis jussum erat, pro irrito habebatur.

3 *Sua tempora*] Opportuna senatui Romano tempora.

4 *Se rem integram relaturos*] Se negotium hoc de integro & novâ deliberatione perpendendum civibus suis permissuros.

laturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, U.c. 311. a.C. 441.
quum sine [5] curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebis [6] certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, [7] suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. [8] Licinius Macer auctor est, & in foe-

5 *Curuli magistratu*] Curules magistratus ii fuere qui sellâ curuli utebantur: quales tum dictatores, consules, tribuni militares; postea censores, praetores, aediles curules. De sella curuli vid. not. 5. ad c. 8. l. I.

6 *Certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere*] Voluerunt beneficii loco haberi à primoribus Patrum quòd certamen sine effectu reliquissent, nec rem tentatam urgere perseverassent.

7 *Suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum*] Totum hoc additamentum *suffectis his consulibus* à mala manu esse nobis videtur. Sine eo constat optimè sua orationi perspicuitas; & ingrata est repetitio, *his consulibus . . . consulum horum*.

8 *Licinius Macer*] Scriptor & alibi saepe Livio me-

U.c. 312. a.C. 440. dere Ardeatino, & in 9 linteis libris 10 ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

M. Geganio II. T. Quintio V. Coss. VIII. Hunc annum, (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio 1 Capitolino quintùm consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ; quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, 2 publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo 3 per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque con-

Censuræ initium.

moratus. Eum Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspicatur fuisse patrem insignis oratoris, Licinii Calvi: ipsum non spernendum oratorem, Cicerone judice in Bruto, n. 238. Certè hunc de quo Livius agit historiarum scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII, infrà, c. 9.

9 *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13. & 20. infrà. Unde mirum videtur quonam modo Livius paulo antè scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparebant.

10 *Ad Monetæ*] De æde Monetæ vid. l. VII. c. 28.

1 *Capitolino quintùm consulibus*] Vacat ultima vox.

2 *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, & occupata repetere ac vindicare.

3 *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe à consulatu Q. Fabii & L. Cornelii.

fulibus, quum tot populorum bella imminerent, 4 operæ erat id negotium agere. 5 Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, 6 custodiæque & tabularum cura, cui 7 arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres quanquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere; id quod evenit futurum, credo etiam, rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent: & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt. U.C. 311. a.C. 440.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro vetertima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes. frui namque pace, *Ardeatium intestina discordia.*

4 *Operæ erat*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. I. 24.

5 *Mentio illata ab senatu est*] Lege cum Pighio: *mentio illata ab consulibus*, sive potiùs *ab iis*, nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est*. Certè vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio illata ab senatu est*, quonam modo paulo infrà *Patres* dici possint eam rem *læti accepisse*?

6 *Custodiæque & tabularum cura*] Hîc subest aliquid mendi. Vel dele voculam *&*; vel scribe *custodiaque tabularum & cura*.

7 *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi quâ formulâ, i. e. quâ ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo æstimandus cujusque census, &c.

U.c. 312. a.C. 440. optimo consilio cum populo Romano servatæ, per intestina arma non licuit, quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames, morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis maximè formâ notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundùm parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt. adversùs quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriâ juvenem. fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. [1] urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere pa-

1 *Urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis*] Nulla nimirum pars damni adhuc pervenerat ad urbem, id est, ad muros & ædificia. Ceterùm particulæ *quoque*, *etiam*, hîc inculcatæ meritò displicere possunt. Libenter deleremus *etiam*.

rat. nec ulla species cladesque belli abest, [2] velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs, ad expugnandam secum Ardeam, Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent. & aliâ parte consul muro Ardeæ [3] brachium injunxerat, quâ ex oppido sui commeare possent.

U.c. 312. a.C. 440.

Ardeam obsident Volsci.

A Romanis obsidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversùs ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse.* Dedi imperatorem, arma poni jubet: *fatentes victos se esse, imperio parere. aliter tam abeuntibus, quàm manentibus*

2 *Velut contactâ civitate rabie*] Velut si duorum juvenum rabies toti se civitati per contagionem infudisset.

3 *Brachium*] Vallum pertingens à castris Romanis ad urbem.

U.C. 312. a.C. 440. *se hostem infensum, victoriam potiùs ex Volscis, quàm pacem infidam Romam relaturum.* [1] Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscisâ, quum tentassent; præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis, ignominiæ cladisque pleni dimittuntur: & quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. Et adversùs tribunos [2] auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. Quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem faciebant. eo tribunorum

Victi, dedito duce, sub jugum mittuntur.

Ardeæ res composita.

1 *Volsci*] *Volsci exiguam spem* quæ sibi reliqua erat *in armis, aliâ spe undique abscisâ, quum tentassent.*

2 *Auctoritate*] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat. Vid. not. 1. ad l. 7.

militarium nulla mentio his consulibus fuit. U. c. 315. a. C. 439.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eo impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversùs Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte [1] Rutulorum colonorum, quàm Romanorum scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua. qui per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti, remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

M. Fabio, Post. Æbutio Coss.

Ardeatibus ager redditus, qui judicio infami interceptus erat.

XII. Pax domi forisque fuit, & hoc, & in-

1. *Rutulorum*] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum erat: quod nemo planè est qui ignoret.

U.c. 314. a.C. 438. C. Furio, M. Papirio Coss. sequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab Decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Petilio quæsita: qui tribunus plebis iterum [1] ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt: ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc

U.c. 315. a.C. 437. Proc. Geganio, L. Menenio Coss. tranquillitatem rerum annus, Proculo Gegánio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium sisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quanquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Quin [2] quum multis

Fames.

1 *Ea ipsa*] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione & de tribunorum militarium comitiis acturum.

2 *Quum .... nullum momentum annonæ fecisset*] Quum nihil profecisset ad

circa finitimos populos legationibus terrâ mari- que nequicquam missis (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset, & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia; criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis quàm levaret inopiam; multi ex plebe spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt. U.c. 315. a.C. 437.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ credo ipsa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit; plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet, [1] conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; &, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: *id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore.* Jam *Periculosa largitiones Sp. Mælii.*

levandam annonam: *& revolutus ad dispensationem inopiæ*, & eò redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret.

1 *Conspectus*] Insignis, & in se oculos hominum convertens. Vid. not. 5. ad I. 47.

U.c. 316. a.C. 436.

T. Quintio VI. Agr. Menenio Coss.

comitia consularia instabant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextùm creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir [2] novanti res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: & L. Minucius præfectus annonæ seu [3] refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eamdem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare, cetera jam convenisse; & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se penè, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* [4] Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri; & novos consules, quòd exspectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non [5] auctorem solùm desidera-

2 *Novanti res*] Vid. not. 1. ad I. 52.

3 *Refectus*] Iterum creatus, si potestas ejus cum anno finem acceperat.

4 *Quæ postquam sunt audita, & ... increparent*] Hæc orationis structura parum videtur accurata. Sed non absimili modo Cic. in Verr. l. IV. n. 36. *Si ... scriptum nihil est; horum autem temporum ..., nullas tabulas proferas.*

5 *Auctorem*] *Auctor* est hîc is qui princeps rem capessit, & se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

ret, sed etiam vindicem; tum T. Quintius, U.c. 316.
consules immeritò increpari ait, *qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent. opus esse non forti solùm viro, sed etiam* [6] *libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere, &, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exactâ tantæ dimicationi objicerent. Dein quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

a.C. 436.

Creatur dictator Cincinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius

6 *Libero exsolutoque legum vinculis*] Ex his Quintii verbis colligi posse videtur, à dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius latam esse legem memoravit, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Verùm fortasse lege illâ sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc potuerat antiquitus assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

U.c. 316. A.C. 436. *Mælius occiditur.* magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque caussam dicendam esse proponeret, crimenque à Minucio delatum ad senatum diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum; & primùm circumspectans tergiversari; postremò quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari finerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem, [1] incertâ existimatione facti, ad concionem *Factum defendit dictator.* vocari jussit; & *Mælium jure cæsum* pronunciavit, *etiamsi regni crimine insons fuerit, qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad caussam cognoscendam consedisse; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem caussæ fortunam. Vim parantem ne judicio se committeret, vi coërcitum esse. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno* [2] *sororis filios re-*

1 *Incertâ existimatione facti*] Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

2 *Sororis filios regis*] Hæc verba non immeritò scrupulum movere doctissimis viris, Glareano & Sigonio.

gis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem, nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper Decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam: in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, Decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit. Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divitem, 3 *bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse,* 4 *ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret; Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissipa-* U.C.316. a.C.436.

Possunt fortasse utcumque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquinii Superbi non quidem filii, sed nepotes. Sed potiùs credimus hîc aliquod ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: *eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, & alterius* (Collatini) *sororis filios.* Vid. not. 1. ad II. 4.

3 *Bilibris farris*] Binas singulis civibus libras farris largiendo.

4 *Ciboque objiciendo*] Tanquam feris, quæ escâ objectâ alliciuntur in fraudem & laqueum. *Cibus* vox est hac in re propria. Horat. Epod. 6. *Projectum odoraris cibum.*

U.c.316. *rentur;* [5] *bonaque contacta pretiis regni mercan-*
a.C.436. *di publicarentur. jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id [1] Æquimælium appellatum est. L. Minucius [2] bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. Ceterùm vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos: idque potissimùm exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentasse. sed ante omnia [3] refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem, & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum

5 *Bona... contacta*] Bona velut contagione quadam vitiata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

1 *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

2 *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba *extra portam Trigeminam*. In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuam positam extra portam Trigeminam memorat l. XVIII. c. 3. Hîc ergo scribe *bove aurato, & statuâ extra portam Trigeminam.*

3 *Refellit falsum imaginis titulum... lege cautum*] Id probat falsò adscriptum esse imagini Minucii titulum tribunatûs, quòd lege cautum fuerat, ne &c. Legem autem intellige Treboniam, de qua l. III. c. 65.

militum, potiùs quàm consulum, comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. 4 Prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant. U.c. 316. a.C. 436.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusûs animum; nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiâ tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque 1 ad curam summæ rerum quietâ plebe, U.c. 317. a.C. 435. Mam. Æmilio, &c. Tribb. Mil. *Legati Rom. à Fidenatibus cæsi.*

4 *Prælatus suffragiis Quintio*] Prior quàm Quintius nominatus est.

1 *Ad curam*] Quiescente à seditionibus plebe ob curam de summa rerum.

U. c. 318. a. C. 434. M. Geganio III. L. Sergio Coss.

tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas, à bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus fuit: & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum, ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. [2] Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovêre, [3] collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec antè in campos degressi sunt, quàm [4] legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita: & dictator Romanus haud procul inde ad

Dictator Mam. Æmilius.

2 *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, & virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel solâ famâ valuere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, & referentes castra, ceperint colles inter Fidenas atque Anienem.

3 *Collesque*] Doctissimus Perizonius legendum putat *colles qui*; τὸ *qui* refert ad *hostes*, *qui ceperunt colles*: ita ut idem sensus remaneat quem modò exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Id enim non insolitum Livio.

4 *Legiones*] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

confluentes consedit in utriusque ripis amnis, [5] quâ sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit. U.c. 318. a.C. 434.

XVIII. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam agre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversùs Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, [1] simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi

Veientes cum sociis pugnant adversùs Romanos.

5 *Quâ sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo & castra metando; quo ripæ utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundùm eas castra pretendere.

1 *Simul aves rite admisissent*] Simul auspicia secunda contigissent. Eadem locutio reperitur suprà I. 36. Aves *admittere* vel *addicere* dicuntur, quum ex eorum vel volatu, vel cantu, felix aliquod augurium obtigit.

U.c. 318. a.C. 434. conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Cossus regem eorum occidit.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulcritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infestâ cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hastâ innixus, se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia: caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi, locorum notitiâ effugêre in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversùs partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit.

Vincuntur.

intentos deinde hostes in vallum, egressus [1] dextrâ principali cum triariis, repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie fuit. U.c. 543. a.C. 434.

XX. Omnibus locis re bene gestâ, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse exposui. Ceterùm, præterquam quòd [1] ea rite opima spolia habentur quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur: titulus ipse spoliis inscriptus, [2] illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. [3] Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium con-

Cossi spolia Opima.

1 *Dextrâ principali*] Vid. not. 1. ad c. 5. l. III.

1 *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit*], Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium.*

2 *Illos meque arguit*] Adversùs illos meque ipsum probat.

3 *Hoc ego quum Augustum... seipsum legisse... audissem*] Post *Augustum* suppleri necesse est *dicentem.* Quum audissem ego Augu-

U.c. 318. a.C. 434. ditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, seipsum in [4] thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. [5] qui si ea in re sit error, quòd [6] tam veteres annales, quódque magistratuum libri, quos linteos in æde repo-

stum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 4. ad c. 23. l. I.

4 *Thorace linteo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio dextraxerat.

5 *Qui si*] Huic loco magna obscuritas inest, & fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti & attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Hæc ergo videtur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint necesse est: & vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in nonum post annum rejicienda spolia. Utrùm retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in nonum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. *Si*, inquit, i. e. an *ea in re*, sive in eo *sit* ille *error*, (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quòd Cossi consulatus in nonum post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. cuilibet de eo suam existimationem, sive suum judicium interponere licet. Sed in nonum post annum rejici spolia non possunt. *Nam*, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc in quo nunc versamur annum ea contulerunt, *etiam illud accedit*, *ne tam clara pugna in eum annum*, i. e. nonum post annum, *transferri posset*, *quòd imbelle triennium circa* illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratuum, *fuit*. Particulam *si* pro *an* non rarò usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI. 9.

6 *Tam veteres*] Valdè veteres. Nisi fortè magis placebit resecare *tam*.

fitos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelle triennium ferme pestilentiâ inopiâque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales 7 velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. 8 ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romu- U.c.318. a.C.434.

7 *Velut funesti*] Quasi ob crebra funera mœstitiam præferentes.

8 *Ea libera conjectura est*] In his quæ proximè præcedunt novam attulit conjecturam: nimirum, ut Cossus magister equitum tertio ab consulatu anno spolia opima cepisse dicatur. *Ea*, inquit, *libera conjectura est*: i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quòd illam probabilem ducat, quippe quam mox refellet; sed ut significet se non esse in mora, quominus eâ utatur, si cui libuerit. Mox transit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana versare in omnes opiniones licet*: quasi diceret, hoc nempe usu venit, simul atque à veritate recessum est, ut, tanquam sine duce, in quælibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Versari sanè & quasi circumagi in quascunque opiniones, meo quidem judicio, possunt res vanæ, ac nullo veritatis fundamento subnixæ, qualia sunt ea quæcunque de spoliis opimis à Cosso non consule detractis jactabuntur; quæ quidem certissimè *vana* sunt, *quum* is qui pugnam edidit, *recentibus spoliis in sacra sede positis*... *sese consulem scripserit*. De toto hoc loco consule Perizonium, Animadv. Hist. c. 7.

U.c. 318. a.C. 434. lumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

U.c. 319. a.C. 433. M. Cornelio, L. Papirio Coss. XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia populum invasit. *Pestilentia.* Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis: qui favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens; Servilio cædem civis indemnati objiciens: 1 quæ vaniora ad populum ipso auctore fuère. Ceterùm magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo 2 duumviris 3 præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio consulibus, 4 tantum metum vastitatis

U.c. 320. a.C. 432. C. Julio II. L. Virginio Coss.

1 *Quæ vaniora*] Quanquam hîc irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium & Valerius Max. l. V. c. 3. *custoditæ libertatis civium pœnas exsilio suo pependisse* tradit; & Cicero pro domo, n. 86. pulsum urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

2 *Duumviris*] Librorum Sibyllinorum custodibus.

3 *Præeuntibus*] Certam verborum, in quæ obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quæ totidem verbis vel à populo, vel à magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus, in fœderibus sanciendis, & aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis aut sacerdos prior pronunciaret solennia verba, ne per inscitiam laberetur is qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

4 *Tantum metum*] Videtur expungenda esse vox *metum*.

in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi causâ quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, [5] aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collinâ portâ signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis, quàm in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias: à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

U. c. 320. a. C. 432.

Bellum cum Fidenatibus & Veientibus.

Servilius dictator.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat; quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiæ quoque abunde ex antè convecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis propter propinquitatem notis,

Fidenas oppugnat.

5 *Aut muris.*] Castellorum.

U.c. 320. a. C. 432. ab aversa parte urbis, maximè neglecta, quia suâpte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad moenia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso à castris monte, erecta in arcem via est, [1] intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus, censores, [2] villam publicam in campo Martio [3] probaverunt: ibique primùm census populi est actus.

Cuniculo capit.

U.c. 321. a. C. 431. C. Julio III. L. Virginio II. Coss.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, & [1] Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterùm in tam discrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet:

1 *Intentis . . . ad vanas à certo periculo minas*] Intentis ad vanas minas, de periculo certo non cogitantibus.

2 *Villam publicam*] Villam in campo Martio ad publicos usus, purà excipiendos legatos, censum agendum &c. ædificatam.

3 *Probaverunt*] Eam ædificandam locaverant: ædificatam *probaverunt*, rectè & ex ordine factam esse pronunciaverunt.

1 *Q. Tubero*] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versùs finem libri primi, tanquam acris ingenii virum, & in historia diligentem. Quæ laudes optimè quadrant in Tuberonem illum, quem Cic. in Or. pro Ligario n. 10. prædicat *hominem quum ingenio, tum doctrinâ excellentem*; à quo & historiæ scribendæ datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

[2] & Tubero incertus veri est. sed inter cetera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solùm exterritis metu similis exscidii, sed etiam Faliscis, memoriâ initi primò cum iis belli, quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent, ut ad [3] Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorum iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore quàm proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat. U.c. 321. a.C. 431. *Dictator Mamercus Æmilius.*

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus [4] spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate offensus. Concione itaque

2 *Et Tubero... sed inter*] Particulam & delet Muretus: τὸ *sed* mutat in *sit*. Eleganter & verè.

3 *Voltumnæ*] Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos coleretur. Ad ejus fanum convenire solebant Etrusci populi, quemadmodum Latini ad lucum Ferentinæ:

4 *Spem integram*] Spem belli incipientis nullâ adhuc clade imminutam.

U.c.321. a.C.431. advocatâ, *rempublicam foris gerendam* ait, *tutaque omnia præstanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos* [2] *magnâ parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quàm annua ac semestris censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut reipsâ*, inquit, *sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, [3] fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, [4] tribu moverunt, [5] octuplicatoque censu [6] ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominiæ

Censura tempus imminutum.

2 *Magnâ parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ . . . vacare officio potest.*

3 *Fine alteri*] Rectè videtur Sigonius delere hæc verba, tanquam otiosa.

4 *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominiæ causâ, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex quidquid esset libertini generis.

5 *Octuplicatoque censu*] Octies pluris æstimato ejus censu, quàm quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

6 *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ delebatur, & ad hoc erat civis tantùm, ut pro capite suo tributi nomine æra penderet.

intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quanquam 7 deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quàm 8 censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus, nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit. U.c.321. a.C.431.

XXV. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ deûm iræ avertendæque à populo pestis causâ, fecere: magna tamen clades, in urbe agrisque 1 promiscuè hominum pecorumque pernicie accepta. 2 famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas; postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla

U.c.322. a.C.430. M. Fabio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

7 *Deminutum censuræ jus*] Quoad diuturnitatem potestatis.

8 *Censuram gesturum*] Exemplum nempe acerbitatis censoriæ formidolosum cuique erat, quamdiu censoribus subjectus foret. Deminutio censorii juris eo tantùm tempore ad quemque pertinere poterat, quo censor futurus esset.

1 *Promiscuè*] Mallemus *promiscuâ.*

2 *Famem cultoribus agrorum*] Non satis apparet cur fames potiùs timeatur cultoribus agrorum, quàm urbi. Gronovius legendum suspicatur: *incultu agrorum.* Fortasse deperdita est una aut altera vox: *absumptis eâ clade cultoribus agrorum.*

U.c. 323. a.C. 429. L. Pinario, &c. Tr. Mil.

mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno, vis morbi levata; neque à penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad Fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eamdem, quâ [3] Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, *se à plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multùm providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; [4] aut patricios habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec à plebe minùs, quam à Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & [5] parto auxilio impe-*

3 *Fidenæ deletæ sint*] Expugnatas Fidenas suprà vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatium fuit. Ideo Fidenas hîc deletas Veientes oratoriè dicunt.

4 *Aut patricios*] *Aut*, i. e. alioquin. Porro duos l. III. c. 65. memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

5 *Parto auxilio*] Parto jam tribunitio auxilio adsciturам quoque imperium;

rium quoque adscituram. Placet tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui [6] album in vestimentum addere, petitionis causâ, liceret. Parva nunc res & vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

U.c. 323. a.C. 429. *Lex de albo in vestimentum non addendo.*

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, consules facti: nec ultrà terror belli est dilatus. [1] Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere: ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quàm unquam antè, muniendi, exercendique militem cura, ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quàm aliàs un-

U.c. 324. a.C. 428. T. Quintio, C. Julio Coss.

Bellum cum Æquis & Volscis.

quod proprium erat patriciorum magistratuum, consulatûs nempe, & militaris tribunatûs consulari potestate. Vid. suprà not. 1. ad III. 30.

6 *Album in vestimentum addere*] Intendendæ albedinis causâ cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui petebant aliquem magistratum, ii togam cretâ additâ candentem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati.*

1 *Lege sacratâ*] Vid. not. 2. ad c. 33. l. II. & adde X. 38. infrà, ubi delectus per omne Samnium habetur novâ lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset;*

U.C. 324. a. C. 428. quam rebellarent; & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversùs Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregiè usus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: [2] proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse; si adversùs consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu vinci maluerunt: *proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum*, memorantes: *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur & justitium: neque

Tribuni pl. minantur vincula consulibus.

Postumius dictator.

2 *Pro... collegio*] Tanquam sententiam & jussum totius collegii tribunitii, congregati & præsentis. Eodem ferè modo & sensu *pro collegii sententia*, infrà c. 44.

aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati. utrimque enixè obeditum dictatori est. U.c.324. a. C.428.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur; dictator, [1] præeunte A. Cornelio pontifice maximo, [2] ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul [3] Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modò excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus præliis est: facilè patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nullâ [4] in prælio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor *Oppugnata consulis castra.*

1 *Præeunte*] Vid. not. 3. ad c. 21. suprà.

2 *Ludos Magnos*] Memoravit Livius l. I. c. 35. ludos Magnos à Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hîc intelligendi videntur ludi Magnis similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent.

3 *Lanuvio*] Optimi codices *Lavinio*. Lege *Lavico*.

4 *In prælio justo*] In prælio quo explicatæ utrimque acies æquo campo apertâ vi congrederentur. Vid. not. 5. ad l. 4.

U.c. 324. a.C. 418. subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant, pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. 5 misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum, parvo circuitu, locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinatò aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

Vincuntur hostes. XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impe-

5 *Misso extemplo ad castra*] Consulis. Quam vocem hic expressam cuperemus, ut sine qua, etsi non obscura, minùs integra tamen & rotunda procedit oratio.

tum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte alterâ, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio, ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis quàm genere, jam [1] orbem volventes suos increpans clarâ voce, *Hîc præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hîc stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, quâ me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum, exsequentemque dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem, quâ Postumius Albus cohortes objecerat; & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus suis advenit: eóque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit. U.c. 324. a.C. 428.

1 *Orbem volventes*] In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi ab hostibus in medio ad unum omnes cæderentur.

U.c. 324. a.C. 428. XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eódem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eódem & dictator aliâ parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt; quo milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. [1] Nec libet credere; & licet in variis opinionibus: & argumento est, quòd *imperia Manliana*, [2] non *Postumiana* appellata sint; quum qui prior auctor tam sævi exempli foret, [3] occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. [4] *Imperioso* quoque Manlio

Postumius an filium securi percusserit.

1 *Nec libet credere, & licet*] Nec libet credere, & licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

2 *Non Postumiana*] Postumiana tamen imperia memorat A. Gell. l. I. c. 13.

3 *Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere & sibi quodammodò asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur & notaretur ad posteros.

4 *Imperioso*] L. Manlius, Torquati, qui filium occidit, pater, Imperiosus co-

cognomen inditum: Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem rediisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur; nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd [5] Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere. U.c. 324. a.C. 428. *Carthaginienses in Siciliam trajiciunt.*

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu quum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. [1] Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo U.c. 325. a.C. 427. L. Papirio, L. Julio Coss.

gnominabatur, ipso Livio teste, l. VII. 3. & 4. Torquatus ergo hæreditarium *Imperiosi* cognomen habuit à patre.

5 *Carthaginienses .... tum primùm*] Aliquanto antiquiora esse bella Carthaginiensium in Sicilia constat ex Herodoto, l. VII.

1 *Legem de mulctarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de mulctis egerunt, illas primò dictas fuisse certi numeri ovium & boum. Constat quoque lege cautum postea, ut boves ovesque pecuniâ æstimarentur: boves quidem centenis assibus, id est, unâ unciâ argenti Parisiensi, cum duobus, ut vocant, *grossis*; oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, & à quibus latæ sint de mulctis leges, magna dissensio est. Lata hoc anno lex quum ad mulctarum æstimationem pertinuisse dicatur, videtur egisse de æstimandis pecuniâ bubus & ovibus, quorum mulcta dicebatur.

U.c.326. a.C.426. quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquae, sed terra quoque ingenito humore egens vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum, circa torridos fontes rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgarique contactu in homines morbi. Et primò in agrestes ingruerant, servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; ² novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: ³ donec publi-

L. Sergio II. Hosto Lucretio Coss.

U.c.327. a.C.425. A. Cornelio, T. Quinctio II. Coss.

Siccitas.

Externa superstitio.

2 *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos*] Circumeuntibus domos, & in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monitâ, novos sacrificandi ritus.

3 *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. pudor de hac fœditate superstitionis, cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modò, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re planè simili, XXV. 1. *Deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniam excessit res.*

cus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversùs Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

U.c. 317. a.C. 425.

U.c. 328. a.C. 424. C. Servilio, L. Papirio II. Coss.

Veientibus bellum indictum.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, [1] T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi. tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello

U.c. 329. a.C. 423. T. Quintio, &c. Tr. Mil.

1 *T. Quintius Pennus ex consulatu*] T. Quintius, non anno superiore, sed biennio antè consul fuisse memoratus est. Itaque vel hæ voces *ex consulatu* delendæ sunt, vel intelligendum est T. Quintium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, suffectum consulem tertiùm fuisse.

U.C. 329. A.C. 423.

inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, [2] aliis cani jubentibus, invasere opportunè Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ quàm cladis est acceptum. Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis. &, quum ibi quoque religio obstaret, [3] ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit, & ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio [4] effecit, quominus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Veientes re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, [5] quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas

Mamercus Æmilius dictator.

Fidenates rebellant.

2 *Aliis cani*] Videtur excidisse vox *bellicum*.

3 *Ne non posset*] Libenter deleremus *non*. *Obstaret ne posset dici* idem est ac *vetaret dici*.

4 *Effecit*] Melius videretur *officit*.

5 *Quum ... nullam publici consilii societatem movissent*] Quum ab nulla civitate impetrassent, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

denas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam; & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quàm urbi similiora. U.C. 329. a.C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed discordiâ imperatorum accepta sit, Veientem hostem* [1] *sexies victum pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quàm oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antea Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliscis* [2] *ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul* Dictatoris oratio.

1 *Sexies victum*] Intellige non prælio tantùm & acie *victum*, sed bello. Hinc infrà in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem*: & l. V. c. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellarunt*.

2 *Ad Nomentum*] Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17. & 18.

U.C. 329. *castra castris conjunxissent, satis confidere, nec*
a.C. 423. *sceleratissimis hostibus diuturnam ex ignominia exercitûs Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto* [3] *meliùs de republica meriti sint, qui se dictatorem tertiùm dixerint, quàm eos qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextrâ montibus, levâ Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultùmque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum [4] ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert, peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne injussu pugnam incipiat: se, quùm opus sit equestri auxilio, signum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu

3 *Meliùs.... meriti sint,.... quàm eos qui*] Dele vocem *eos*, ne solœca sit oratio.

4 *Ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna*] Ab pristini diei successu, qui potiùs bona occasio, quàm prospera pugna, dici debebat. Vid. n. 1. ad V. 54.

hostem: quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies; inaudita ante id tempus inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, [1] quod incendio similius quàm prælio territum cesserat flammis, accurrit: claràque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum

U.c. 329. a. C. 423. *Fidenates erumpunt facibus armati.*

1 *Quod incendio similius quàm prælio*] Quod quum videretur potius aliquod incendium, quàm præliantum acies.

U.C. 319. a.C. 423. utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, [2] & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem: eódem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

Vincuntur Veientes & Fidenates.

Capta Fidena.

XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, [1] singulis captivis ab equite ad centurio-

2 *Et equitem*] Et equitatum Romanum liberi frenis equi per totum passim campum diffudissent, ita ut undique objiceretur fugientibus hostibus.

1 *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes,

nem forte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis; exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit; jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. 2 Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hóc amne, & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore. nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

U.c. 329. a.C. 423.

Classibus pugnatum ad Fidenas.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, &

U.c. 330. a.C. 422. A. Sempronio, &c. Tr. Mil.

sed tantùm ab equite ad centurionem, forte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

2 *Classibus*] *Vetustius fuit*, inquit in voce *Procincta* Festus, *multitudinem hominum, quàm navium, classem appellari*. Itaque & *classis procincta* dicebatur veteribus pro *acie instructa*: & *classes* quoque usurpavit Virgilius l. VII. v. 716. pro equestribus copiis. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugnâ dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quàm exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

U.c. 331. a.C. 421. Ap. Claudio, &c. Tr. Mil.

finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus. [1] Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quòd admiratione eorum quos odisset stupens, in æterno seipsa teneret servitio: & non modò ad spem consulatûs in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret. Eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina, periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat Patres, adversùs quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. [2] neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius se-*

Queruntur Tr. Pl. quòd in tribunis militum creandis plebeii præterirentur.

1 *Spectaculum*] Spectaculum, ad quod finitimi publico consensu venerant, advenis illis gratius fuit, propter comitatem etiam Romanorum qui eos hospitio excipiebant. Ceterùm multo elegantius id videtur, quod Gronovius à Rhenano monstratum subjicit: *Spectaculum comitate etiam hospitii, in quam publicè consenserant* (Romani,) *advenis gratius fuit.*

2 *Neminem*] Neminem plebeium abjectè de se ipso sensurum, & pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi.

rendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremò praebere ad contumeliam os. Nec se videre cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum praetereantur. U.C.331. a.C.421.

XXXVI. Hujus generis orationes cum assensu auditae incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatae spes, &, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, praefectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebis nec cum absentibus iis qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit. U.C.332. a.C.410.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: C. Sempronio, Q. Fabio Coss.

U.c. 332. a. C. 410. Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. [1] His rebus actis, consules ii quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occœpere. Jam non solùm qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, *Non antè unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse. Vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissimâ re, fortunâ fretus, [2] quòd victoris populi exercitum adversùm victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. [3] Primo prælio, quod ab Sempronio

Capua occupata à Samnitibus.

Bellum cum Volscis.

1 *His rebus actis*] Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immeritò fortasse.

2 *Quòd victoris*] Scripti suadent legendum: *Quod victoris populi adversùs victos dux esset.*

3 *Primo prælio*] Hoc primum ultimumque prælium est à Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est*, omnino supervacaneum videtur. Si illud resecemus, vocemque *primo*, accurata & rotunda fluet oratio: *Prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non*

incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus: ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, 4 incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ. U.c.332. a.C.420. *Premuntur Romani.*

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante: nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, 1 decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui quum magnâ voce exclamasset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium, motis, 2 *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de* *Equites pugnam restituunt.*

equite aptè locato, clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset.

4 *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor . . prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro iis legendum *incertus. Clamor . . . dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incertus, prodidit pavorem animorum.*

1 *Decurio equitum*] Turmæ in decurias dividebantur. Decuriæ præfectus vocabatur decurio.

2 *Nisi hæc . . . . armata cohors*] Ingeniosè Gronovius *parmata.* Sic c. seq. *Ut parmatis, novæ cohortis hostium.* Equites non scuta sed

U.C. 332. a.C. 420. *imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eâdem, quâ transierant, posse, ibi maximè confertis hostibus quâ viam fecerant; & consul, legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus, qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus

Uterque exercitus castra deserit.

clypeos, sed parmas gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

ultra mediam noctem est. quò quum circumsedentibus nunciatum esset castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, quà quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit. [1] digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eamdem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, [2] quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. U.C. 332. a.C. 420.

XL. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat; & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quàm publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet, gratulantium salvos victoresque rediisse equites; & ex mœstis paulo antè domibus, quæ [1] conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviàm agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis

1 *Digressus*] Magis placeret *degressus*.

2 *Quibus poterat*] Vid. not. 2. ad c. 29. l. I.

1 *Conclamaverant*] Pro deploratis ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro conderent, ter eorum nomina magnâ voce inclamare. Virgil. VI. Æn. v. 506. *Et magnâ Manes ter voce vocavi*. Inde *conclamari* dicuntur ii, qui mortui creduntur.

U.c.332. a.C.420. plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, [2] quòd ad Veios eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis, renovandæ in eos invidiæ. Itaque advocatâ concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra, vociferati essent: C. Junius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? &, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueri sque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestrâ virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Tr. Pl. Tempanium interrogat de Sempronio Cos.

Respondet Tempanius.

XLI. Adversùs hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterùm militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore* [1] *æstimationem esse*,

2 *Quòd ad Veios*] Quinto antè anno. Vid. suprà c. 31.

1 *Æstimationem*] Judicium. Complures scripti habent, *existimationem*: cujus vocis crebrior usus est in eo, qui hîc requiritur sensu.

sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, [2] *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem. Postea ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse* [3] *tenuerat, præ multitudine hostium, credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse.* precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac viâ nocturnâ excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus [4] æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, U.C. 332. a.C. 420.

2 *Quæ pensitanda*] Quæ vel magni animi magnaque ingenia maturè etiam expendere opus haberent.

3 *Tenuerat*] Magis placeret *tenuerit*.

4 *Æris gravis*] Assium librałium, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis*,

U.c. 332. a.C. 410. quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium, fecit: [1] quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum,

U.c. 333. a.C. 419. L. Manlio, &c. Tr. Mil.

Sempronius accusatur ab Hortensio.

quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine æs non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinque unciis.

1 *Quos & pro centurionibus sibi præfecerant .... equites*] In illa nimirum nocte, quam interclusi à cetero exercitu in tumulo ab hostibus circumsessi sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant & voluerant, atque ideo sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat. *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse.* modò ad collegas: *Vos autem*, [2] *si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem?* Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

U.c.333. a.C.419.

Donatur precibus Tempanii.

XLIII. Proximo anno, Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterùm, ob Semproniana cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timue-

U.c.334. a.C.418. Num. Fabio, T. Quintio Coss.

2 *Si reum perago*] Si ad ultimum persto in accusando Sempronio; si reum perseveranter insequor, nec absisto ab accusatione. Particula *per* in compositione indicat absolutionem quamdam perfectionemque rei ad ultimum provectæ.

U.C. 334. a. C. 418. rant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præstò essent, à consulibus relatam, quum & Patres summâ ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversùs quam actionem primò & consules & Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum [1] tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent; totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules quàm tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam*,

Duplicatus quæstorum numerus.

1 *Tribunis . . . creandis usi sunt*] Hæ postremæ voces *usi sunt*, & supervacaneæ sunt, nec sapere videntur Livianam elegantiam.

deorum providentiâ curâque exceptam, memorabat, *Veientibus induciis & cunctatione Æquorum stare.* [2] *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos? Quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi remittendo de summa quisque juris,* [3] *mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quominus quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

U.c.334. a.C.418.

Quæstura promiscua plebi ac Patribus.

XLIV. Tributia primùm comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertiùm, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. [1] Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi: *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique* [2] *usurpandi libidine, quum liceat quod an-*

U.c.335. a.C.417. L. Quintio III. &c. Tr. Mil.

Quæstores patricii omnes creati.

2 *Unde si quid increpet terroris*] Unde si fragor armorum, si belli minæ insonuerint. Sic planè Cic. pro Mur. n. 22. *Simul atque increpuit suspicio tumultûs.*

3 *Mediis*] Per mediam aliquam consilii viam, quâ utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris aliquid concederent.

1 *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes*] Prius illud *omnes* delendum videtur.

2 *Usurpandi libidine*] Ut expleant naturale desiderium fruendi eo jure quod novum concessum sit.

U.C.335. a.C.417. *tea non licuarit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non. valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei.* Ejus injuriâ queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum & innocentiâ tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est: (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quàm publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, 3 quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quàm virginem decet, 4 parum abhorrens famam. Ampliatam,

C. Sempronius accusatus & damnatus.

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

3 *Quindecim millibus æris*] Marcis argenti Paris. 23. unciis tribus cum dimidia.

4 *Parum abhorrens famam*] Unus Ms. teste Gronovio, habet *eam* pro *famam*. Quum

deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, abstinere jocis, colique sanctè potiùs quàm scitè, jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. U.c. 335. a.C. 417.

XLV. [1] Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium: annus, [2] felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus [3] dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diu-

U.c. 336. a.C. 416. Agr. Menenio, &c. Tr. Mil.

Servorum conjuratio.

autem in iis quæ præcedunt nescio quid pingue & redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspicione, propter cultum amæniorem... parum abhorrens. Eam ampliatam...*: Porro *ampliari* dicitur reus, cujus causa nondum satis liquet, ideoque in alium diem rursum disceptanda remittitur.

1 *Insequens annus tribunos militum c. p. habuit .... annus*] Cuivis patet posterius hoc *annus* supervacuum esse.

2 *Felicitate*] Qui annus ut insignis esset periculo potiùs ingenti, quàm clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

3 *Dena millia gravis æris*] Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque unciis.

U.c. 337. a.C. 415. turnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultûs Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum: se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratiùs concordiúsque, quàm cupiunt, gerant.*

L. Sergio, III. &c. Tr. Mil.

Bellum cum Lavicanis & Æquis.

Discordia Tr. Mil.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensiùs in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discor-

dia tribunorum damnosior Reipublicæ esset, quàm ad Veios fuisset; &, velut haud dubiâ clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum [1] per supinam vallem fusi sunt, multique [2] in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur. duces, legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quàm accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat, magistro equitum creato, à

U.c. 337. a.C. 415.

Prælio vincuntur.

Q. Servilius dictator.

1 *Per supinam vallem*] *Supina vallis* est quibus est à tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directâ, ac proinde supino corpore.

2 *In ruina majore quàm fuga*] Quum potiùs alii super alios ruerent, quàm fugerent.

U.c. 337. a.C. 415. quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. *Vincit hostes.* Itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent 1 omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illatâ de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. U.c. 338. a.C. 414. Agr. Menenio II. &c. Tr. Mil. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L.

1 *Omnes Lavicanos victos*] Nobis suspecta est ultima vox, tanquam malè nata ex postremis syllabis nominis præcedentis. Certè nihil eâ est opus: & eâ suppressâ liberius fluit oratio.

Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

U.c. 339. a.C. 413.

A. Sempronio III. &c. Tr. Mil.

Discordia ex agrariis legg.

XLVIII. Turbatores vulgi erant [1] Spurii Mæcilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati. & quum rogationem promulgassent, ut [2] ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ, (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum nunc in senatu, [3] nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant: quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui Decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum consilio dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre.* [4] *proavum enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis, per collegarum intercessionem. Facilè homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potiùs quàm majestatis memor*

Appii consilium de parandis intercessoribus.

1 *Spurii Mæcilius ... & Metilius*] Ambobus nimirum cognomen erat *Spurius.*

2 *Ager ex hostibus captus*] Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, assignatumve publicè erat, ut patet ex sequentibus.

3 *Nunc in conciliis ... cogendis*] Videtur delenda præpositio. *Cogendis conciliis* idem est ac *cogendo concilia.*

4 *Proavum*] Propriè abavum. De re ipsa vid. II. 44. suprà.

U.c. 339. a.C. 413. *adhibeatur oratio.* [5] *Pro fortuna illis animos esse, ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad caussam senatus,* [6] *per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quòd non degeneraffet ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu prensantur à principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque *jam nec consilium sibi suppetere* diceret, *nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur. tum silentio facto, ii qui præparati erant gratiâ principum, *quam rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se*

5 *Pro fortuna illis animos esse*] Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

6 *Per quam universo*] Melius videretur: *Per quam cum universo ordini, tum primoribus....*

intercessuros

intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione advocatâ, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere. U.c. 339. a.C. 413.

XLIX. [1] Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio [2] principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent; deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam, & oppidum & fines amisere. [3] Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum nisi ex auctoritate senatûs passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis Æqui, coloniâque eò deductâ, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potes- U.c. 340. a.C. 412. P. Cornelio, &c. Tr. Mil.

1 *Duo assidua bella*] Dele vocem *assidua*, quæ abest à plerisque codicibus.

2 *Principum.*] Intellige Veientes principes.

3 *Tentatum ab L. Sextio .... discussum est*] Quod tentaverat L. Sextius ... discussum est. Hujus loquendi formæ exempla jam observavimus & explicavimus, not. 1. ad I. 52. & not. 3. ad IV. 16.

U.c. 341. a.C. 411. Cn. Cornelio, &c. Tr. Mil.

tate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterùm, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversùs Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: &, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac prope vecors: quâ Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti; simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti, 4 *dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse;* 5 *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint.* quod auditum, non concionem magis, quàm mox Patres offendit: & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio

M. Postumii vox stolida & vecors.

4 *Dignos enim esse . . . eorum urbem . . . esse*] Vitiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum *enim esse* . . . .

5 *Malum quidem militibus meis*] Malum quidem habebunt milites mei, & gravi pœnâ coercebuntur. Sermo minax, & in servos sæpius, quàm in liberos, usurpatus. Unde infrà: *Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?*

tribunorum militum sæpius quàm Postumium in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? Tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversùs tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores? quos adversariis vestris potiùs quàm populi Romani propugnatoribus datis. Ingemuistis modò, voce hujus auditâ. quid id refert? Jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

U.c.341. a.C.411.

Sextius T. P. in eum invehitur.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus?* Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eâdem violentiâ coërceri putaret seditionem posse, quâ mota erat, misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turbâ excedit: insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit, acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremò, quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos [1] necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali de-

[1] *Necari sub crate*] Hoc supplicii genus clariùs describitur L. I. c. 51.

U.c. 341. a.C. 411. currit. Ibi quum summoventes passim lictores, centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irâque, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summâ ope ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit.

Ab exercitu lapidibus obruitur Posthumius.

U.c. 342. a.C. 410. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni quem vellet. [1] A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summâ moderatione ac lenitate, per paucorum supplicium, quos sibimetipsos conscisse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, &*

M. Cornelio, L. Furio Coss.

Quæstio de Postumii cæde.

[1] *A plebe consensu populi*] Posset utcunque exponi: plebiscito tributis comitiis lato, quod subsecuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deletâ voce *populi*, legere: *A plebe consensu*, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolutè ponitur suprà l. III. c. 38. *Consensu invisum imperium.*

tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc ipsa indignitas angebat animos: non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversùs Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ quàm speraverant fuit, quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. U.c. 344. a.C. 410.

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum, curamque corporum [1] nutriendorum avertit: minúsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. [2] Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeri- U.c. 345. a.C. 409. Q. Fabio, C. Furio Coss. *Pestilentia.*

1 *Nutriendorum*] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII. c. 4. *nutriendum vitium*, i. e. clementibus remediis curandum.

2 *Defunctâ civitate*] Quum civitas à pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quàm plurimorum morbi, perpauca funera.

U.c. 344. a. C. 408. M. Papirio, C. Nautio Coss. *Inopia frugum.*

bus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames quàm pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt, quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At [3] ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

U.c. 345. a.C. 407. Man. Æmilio, C. Valerio Coss. *Bellum cum Æquis.*

LIII. Manio Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nunciatur arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit jus-

3 *Ubi hæ sollicitudines discessere*]. Legi jubet Gronovius *decessere*.

tiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum tes diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contrà vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen, pronunciaveruntque ex collegii sententia, C. *Valerio consuli se*, [1] *damnum aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectûs causâ, detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse*. Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum [2] collum torsisset; metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit, tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati, quibus consul increpitus, Mænii U.c. 345. a.C. 407.

1 *Damnum*] *Damnum* propriè videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infrà VII. 4. *Damnum inhibenti*, i. e. inferenti: quomodo suprà III. 38. *ad imperium inhibendum*.

2 *Collum torsisset*] Manus injici à lictoribus jussisset. Familiaris locutio, *collo obtorto rapere*, id est, per vim injectis in caput & collum manibus.

U.c. 345. a.C. 407. celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm [3] prope solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit. & [4] tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

U.c. 346. a.C. 406. Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterùm. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & ulta est, tunc primùm plebeiis quæstoribus creatis: ita ut in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. *Quæstores plebeii, indeque discordia.* Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem [1] avidissimo adeo populo ostentantes: quum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam [2] non honoris ipsius

3 *Prope solennis*] Quæ prope in consuetudinem abierat.

4 *Tanquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud dubium inter Tribunos militum honorem Mænii, si peteret, id est, Mænium haud dubiè perventurum esse ad Tribunatum militum, si peteret, spem honoris ei ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

1 *Avidissimo adeo.*] Avidissimo proinde; nempe quia multæ & magnæ res ostentabantur.

2 *Non honoris ipsius fine*] Non honore ipso tenus;

sine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. [3] Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque*, [4] *nusquam aliò quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. U. c. 346. a. C. 406.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum mirâ opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, [1] generosique jam, ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi *Volsci & Æqui bellum inferunt.* *Discordia domestica.*

non tanti modò, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

3 *Patres..., non pro communicatis*] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia è quatuor quæstoriis locis tria plebeii tenebant, Patres queruntur non tantùm communicatos esse tum plebeiis honores, sed planè amissos sibi.

4 *Nusquam aliò*] Ad nihil aliud adhibiti.

1 *Generosique jam*] Qui jam inciperent aliquâ generis claritudine nobilitari, *ut inter plebeios* tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat.

U.C. 346. a.C. 406. consules asservandos assiduâ operâ desumunt & uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant tribuni expediebant. inclinante deinde fortunâ ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum demique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs [2] petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: [3] illa pro certo ha-

2 *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeiis, proindeque Icilii, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatûs. Præterea eo senatusconsulto, quo denotati haud dubiè Icilii suprà dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non à consulatu sed à tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse in voce *consulatum*, & ejus loco legi posse *consularem*. *Quos mercedem*, id est, pro mercede *seditiosi tribunatûs petere consularem* nempe tribunatum *insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quàm *tribuni consulares*: quo nomine illi magistratus appellantur infrà, V. 25. & VI. 39.

3 *Illa pro certo habenda*] Sic suprà I. 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmet?*

benda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum; Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas. U.c. 346. a.C. 406.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta, in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, fama affertur, summâ vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, *Quòd abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua* [1] *divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in

U.c. 347. a.C. 405. C. Julio, &c. Tr. Mil.

Bellum à Volscis & Æquis illatum.

1 *Divisa habere*] Elegantius videretur *divisui*. Vid. not. 4. ad. I. 54.

U.c. 347. a.C. 405. rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei læti discordiâ Patrum, *nihil esse in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique hominum numero essent. si quando promiscui honores*, [2] *communicata respublica esset; tum se animadversuros, ne quâ superbiâ magistratuum irrita senatusconsulta essent. Interim patricii soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.*

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, disseruere, tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribunitiam potestatem adversùs se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libentet se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore:*

2 *Communicata respublica*] In societatem reipublicæ gerendæ admissi plebeii.

& , si maneat in sententia senatus , dictatorem nocte proximâ dicturum ; ac , si quis intercedat senatusconsulto , [1] *auctoritate se fore contentum.* Quo facto , quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes [2] tulisset , dictatore P. Cornelio dicto , ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus , quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum , atque in eo tria millia hominum capta , ceteris Volscis intra mœnia compulsis , nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto , ut tantùm non defuisse fortunæ videretur , felicitate quàm gloriâ major in urbem rediit , magistratuque se abdicavit. Tribuni militum , mentione nullâ comitiorum consularium habitâ , (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior [3] cura Patribus incessit ; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam

U.c. 347. a.C. 405.

P. Cornelius dictator.

victi Volsci.

1 *Auctoritate*] *Auctoritas senatûs* est judicium senatûs perscriptum , cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesset , aut non loco dieve idoneo , aut edicto non legitimo convocatus esset senatus , aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu , cujus id jus esset ; tum senatusconsultum fieri non poterat : judicium tamen senatûs perscribebatur , eaque *auctoritas* vocabatur.

2 *Tulisset*] Consecutus esset.

3 *Cura Patribus incessit*] Observa verbum *incessit* , etiam pro *invasit* positum , ut hoc loco , cum dandi casu jungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam sæpe duobus Regibus incessit magno discordia motu.*

U. c. 348. a. C. 404. dignorum tædium fecerant; sic tum primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore; quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

L. Furio, &c. Tr. Mil.

LVIII. Eo anno, quia [1] tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus [2] ad finem legatio Veientium obviàm fuit. Petiere ne, priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur: tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit quàm in tribunis. [3] qui, quia summâ vi restare nunciabantur, pa-

Amissum Verrugine præsidium.

1 *Tempus induciarum .... exierat*] Suprà c. 35. anno ante hunc undevicesimo *Veientibus annorum viginti induciæ datæ* dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi fortè placuerat harum initium sumi à fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur anno 328. suprà c. 30.

2 *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infrà IX. 6. *ad finem Campanum*.

3 *Qui, quia*] Non immeritò videtur Gronovius delere voculam *qui*, tanquam nocentem sensui, & malè natam ex repetitione τῆ *quia*. Sensus est: *Quia*

rum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites, non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatûs, qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse*: 4 *modò duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri. nullum annum esse, quo non acie dimicetur. &*, 5 *tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus*. Hæc suâ sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militiâ, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut*

U.C. 349. a.C. 403.

P. & Cn. Corneliis, &c. Tr. Mil.

Decretum senatûs de indicendo Veientibus bello.

. *summâ vi restare* i.e. resistere *nunciabantur* præsidiarii milites, *parum cogitaverunt* Patres nullam virtutem posse plus efficere, quàm pateretur humanarum virium modus.

4 *Modò duo præsidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, & apud arcem Carventanam tribus antè annis. Quod autem additur *& cum periculò retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hîc accipitur primò pro præsidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

5 *Tanquam pœniteat laboris*] Tanquam non satis laboris à plebe tolerari putent.

U.c.349. A.C.403. *suffragii libere ferendi consilia agitet* : [6] prensantesque veteranos, stipendia cujusque & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus, concionibusque interdum, agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ [7] legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

Bellum cum Volscis. LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacunque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt, urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, quâ nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversùs Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium, fuit. Cogebantur itaque victi, quia ce-

6 *Prensantesque veteranos*] Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.

7 *Legis*] De indicendo Veientibus bello: quam, si hoc tempore ferretur quum ingrata populo erat, rejici apparebat.

dentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum U.c.349.
[1] pronunciatum repentè, ne quis præter arma- a.C.403.
tos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuere: eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, [2] ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

Decretum militibus stipendium.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. [1] Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo

1 *Pronunciatum repentè... exuit*] Diditum repentè pronunciatumque per præcones ducum Romanorum imperium, ne quis præter armatos violaretur, impulit reliquam omnem hostium multitudinem, ut volens & suâ sponte arma poneret.

2 *Ut stipendium miles*] Hîc miles sumitur pro pedite. Equiti enim non assignatum est stipendium, nisi quarto post hunc anno. Vid. l. V. c. 7.

1 *Quum commoditas juvaret*] Quum illa commoditas multùm placebat, quòd res familiaris acquiesceret... tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo majus gaudium, quòd munus hoc ultro sibi oblatum esset. De particulis *quum tum* vid. not. 2. ad c. 21. l. I.

U.C. 349. A.C. 403. corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quòd ultro sibi oblatum esset, 2 non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, 3 *Tam id lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie primâ melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quàm ipsi militassent, 4 & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremò indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: &, quia nondum argentum signatum erat, 5 æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, 6 speciosam etiam collationem faciebant.

Calumnia tribunorum.

Tributum indictum.

Patres conferunt primi.

2 *Non à tribunis plebis unquam agitatum*] Mentio jam aliqua facta erat stipendii militibus constituendi. Vid. suprà c. 36. Sed leviter ac semel tantùm jactata res in oblivionem abierat.

3 *Tam id lætum Patribus universis*] Supervacanea hîc est vox *universis*. Meliùs fortasse transferretur post particulam *nec*. *Tam id lætum Patribus, nec universis*, i. e. universæ civitati *prosperum fore*.

4 *Et eosdem*] Et simul in sua stipendia impensas fecisse, quum nihil è publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur.

5 *Æs grave*] Vid. suprà not. 4. ad c. 41.

6 *Speciosam etiam collationem faciebant*] Efficiebant ut collatio tributi etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

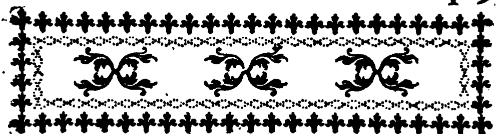
Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. & lege perlatâ de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere. U.c. 349. a.C. 403. *Plebs sequitur.*

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterùm, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterùm, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veii sunt. sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertiùm, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterùm. Cum Volscis, inter Ferentinum atque Ecetram, signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, [1] præterque arcem cetera capta. in arcem munitam naturâ globus armatorum con- U.c. 350. a.C. 402. T. Quintio, &c. Tr. Mil. *Obsessi Veii.* U.c. 351. a.C. 401. C. Valerio III. &c. Tr. Mil. *Victi Volsci.*

1 *Præterque arcem*] Sexies intra paucos versus *arcem* vel *arx* repetitâ observabit lector.

U.c. 351. A.C. 401. cessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

EPITOME
LIBRI QUINTI LIVIANI.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem, militiæ requiem. Equites tum primùm equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id posteà factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum

insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt. [1] *coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat,* Sta miles, hîc optimè manebimus.

1 *Coactis .... Romanis descendere, ut*] Rectè videtur Gronovius adjicere voculam *eò* ante verbum *descendere. Eò descendere ut,* idem est ac, durissimam hanc conditionem subire, ut...

LIBER V.

U.c. 352. a.C. 400. I. PACE alibi partâ, Romani Veiique in armis erant, tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. [1] octo, quot nunquam antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterùm, L,

Man. Æmilio II. &c. Tr. Mil.

1 *Octo*] Probabilius est, sex tantùm hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum & M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contrà tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quàm ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, [2] artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non [3] vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: [4] aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur. U.c.352. a.C.400. *Veientes regem creant.*

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quàm in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando *Hibernacula ad Veios.*

2 *Artifices*] Scenicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, putà histriones, tibicines, &c.

3 *Vani*] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

4 *Aliis*] Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversùs auxilia.

U.c. 352. a.C. 400. continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quòd æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore.* [1] *Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? Nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multo acriùs, quàm Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris, situque naturali urbem tutantes. militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos Decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent: quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam, qui, si ni-*

Tribunorum pl. querela de hibernaculis.

1 *Venisse*] Venundatam esse.

hil

nil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare; quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

U.c. 352.
a.C. 400.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis, vestrâ, an suâ causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo: & quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quòd secundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribunitiæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit ad cujus curàtionem à vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi fortè hoc dicitis,* Quicquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe,

Respondet Ap. Claudius.

U.c. 352. sive contra plebem est: *&, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent, sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, &, quantum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?*

a.C. 400.

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infectâ re à Veiis exercitum noluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia nunquam data essent.* [1] *Quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolu-*

1 *Quonam modo igitur*] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. Novitatem rei tum exagitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet, & ipsis in præsenti causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

mentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat? annua æra habes, annuam operam ede. an tu æquum censes militiâ semestri solidum te stipendium accipere? *Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus; agique tanquam cum patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si non antè abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est, ob unam mulierem, ab universa Græcia, quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet.* [2] *Septies rebellarunt: in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores* U.C. 352. a.C. 400.

2 *Septies rebellarunt*] Vid. suprà IV. 32.

U.C. 352. *fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum*
a.C. 400. *nostrorum: Etruriam omnem adversùs nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet?*

V. *Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale est? Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid* [1] *vineas,* [2] *testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem*

1 *Vineas*] Vid. not. 1. ad c. 17. l. II.

2 *Testudines*] Hîc intelligе machinas vineis & usu & formâ non absimiles.

spem nostram facimus. Loquor de opere & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros, quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res, [3] quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra: non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, [4] cibi gratiâ præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

U.C. 351.
a.C. 400.

VI. *Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimùm intererat, insuescere militem nostrum, non solùm [1] partâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim*

3 *Quàm inutiles*] Quàm damnosæ. Sic sæpe utitur illâ voce Cicero.

4 *Cibi gratiâ*] Cibi præsentis voluptate impertiendâ.

1 *Partâ*] Editio Clar. Drakenborkii præfert *paratâ*: optimo sensu. *Paratâ victoriâ frui* est tam facilè vincere, ut potiùs devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quàm illam tuis viribus reportare videare.

U.C. 352. a.C. 400. autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sylvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse, [2] hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis, utrùm tandem finitimi populi Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quàm victoriam noverit, nec impetu potiùs bella quàm perseverantiâ gerat? Quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles,

2 *Hanc ipsam potestatem*] Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte.

fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut [3] *non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur.* [4] *Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire; & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut quæ hìc vociferantur, eadem in castris & apud milites agant; & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non*

U.c. 341. a.C. 400.

3 *Non obsidionis tædio, non denique regni*] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantùm habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam *denique*. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: *multi nuntii, fama denique... ipsa*: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco *non denique regni* erit, non ipsius quoque regni.

4 *Fustuarium*] Militaris pœna est, quæ sic à Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, quà fustibus, quà saxis inibi intra castra fontem, ut plurimum, necant. Sed & si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis

U.c. 352. a.C. 400. *leges, non mores majorum, non instituta patrum; non disciplinam vereri militiæ.*

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subitò, [1] unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent; dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repentè, [2] quibus census equester erat, equi publici non erant

Opera Rom. ad Veios incendio absumpta.

Equites equis suis merentes.

redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissimè pereunt.

1 *Unde minime quis crederet*] Lege, *quod minimè quis crederet.* Infrà, XXII. 24. *Ipse autem, quod minimè quis crederet, quum hostis propiùs esset . . .*

2 *Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati*] Qui eum habebant censum, ea bona, ut in equestrem ordinem referri possent; sed quibus nondum equi publici assignati erant à censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus à censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia & à magistratibus populi Romani dabatur, & de publico emebatur, & alebatur, ut memoravit Livius suprà I. 43.

assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. [3] *Pedestris ordinis se* aiunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quò aliò ducere velint. si Veios ducti sint*, negant, *se inde priùs, quàm captâ urbe hostium, redituros esse*. Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur; aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam* [4] *æra procedere*. Et equi-

U.c.352. a.C.400.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem profitetur.

3 *Pedestris ordinis*] Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendare possis: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. polliceri*. Nisi fortè quis malit: *Pedestris ordinis vices aiunt nunc esse*.

4 *Æra procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si à tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere*.

U.c. 352. a. C. 400. Stipendium equiti assignatum.

ti certus numerus æris est assignatus. tum primùm [5] equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quàm antea subvehi curâ, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

U.c. 353. a.C. 399. C. Servilio III. &c. Tr. Mil.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterùm, Manium Sergium iterùm. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, [1] proditis repentè portarum custodibus oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversùs hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec-

5 *Equis merere*] Videtur hic interjiciendum *suis*, quemadmodum & in Epitome hujus libri, & suprà hoc ipso capite legitur. Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quàm quibus equi publicè assignati essent.

1 *Proditis repentè portarum custodibus oppressum est*] Junge sibi invicem *repentè oppressum est*.

opinatò ad Veios accessere. Fortè eâ regione, quâ Manius Sergius tribunus militum præerát, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra oppugnabantur: concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. Una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversùs Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremò desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. [a] pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

U.c. 351.
a.C. 399.

[a] *Pauci reipublicæ*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

U.C. 353. a.C. 399. *Tr. Mil. ante tempus abdicare coguntur.*

IX. Primores Patrum, sive culpâ, sive infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent.* In quam sententiam quum [1] pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer quàm non plus [2] in his juris, quàm in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversùs auctoritatem senatûs. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribuno-

1 *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 1. ad III. 41.

2 *In his*] In minis vestris.

rum militum habuere, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere. U.c. 354. a.C. 398.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterùm, Manio Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterùm, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis ut Anxur ab hostibus recuperaretur. & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè [1] consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantùm autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent.* *Unum bellum* [2] *annum jam tertium*

L. Valerio IV. &c. Tr. Mil.

Tributum ægre collatum.

1 *Consulari potestate*] Ante hæc verba vel adde, vel supple *tribuni militum.*

2 *Annum jam tertium*] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verùm hîc numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hiberna cula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potiùs dicendo rem, quàm minuere debuerint. Libenter legeremus *annum jam quintum.*

U.c.354. a.C.398. *trahi, & consultò malè geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis, nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant, æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.* Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ 3 legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans; *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis, non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eò devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. 1 Quum arderent invidiâ, non

3 *Legis Treboniæ*] Vid. l. III. c. 65.

1 *Quum arderent invidiâ*] Quum invisi & infames apud populum essent. *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse. nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos; qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam.* [2] *Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni,* [3] *frequentiâque urbanâ celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint.* [4] *Præjudicium jam de reis & ab*

U.C. 354. a.C. 398. *Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.*

2 *Ab his*] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius & Virginius, quum opera à Veientibus incensa sunt.

3 *Frequentiâ .... urbanâ celebrare actiones*] Frequentiâ urbanæ multitudinis robur & dignitatem conciliare actionibus tribunitiis.

4 *Præjudicium jam de reis ... factum esse*] Jam præjudicatam esse reorum causam, & illos, antequam à tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

U.c.354. a.C. 398. *senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos* [5] *ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos prædamnatosque venire ad populi judicium: & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum,* [6] *plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

Damnati. XII. His orationibus incitata plebs [1] denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli, for-

5 *Ab republica remotos*] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

6 *Plenum vulnerum ac pavore*] Magis placeret, *pavoris*.

1 *Denis millibus æris gravis*] Id est, argenti marcis Parisiens. 15. cum unciis 5.

tunamque accusante; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ esset. [2] In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, [3] resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæso Fabius. A M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, &, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur: &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud

U.c. 354. a.C. 398.

Bellum multiplex.

Tr. Mil. plebeius.

2 *In hos versa ira populi*] Priùs irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

3 *Resque militiæ ita prospere*] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur speratâ victoriâ.

U.c. 355. a.C. 397. tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, [4] usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, [5] vetus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, [6] triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistra-

4 *Usurpandi juris causâ*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

5 *Vetus tantùm senator*] Hoc primùm loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur.

6 *Triplex stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur.

tum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, itá etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili [1] pernicie quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, [2] lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit,

U.c. 356. a.C. 396.

M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

1 *Pernicie*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antiquè. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis pernicies esset. Sic l. VI. c. 6. absolutè ponitur, *tanto de se consensu civitatis*.

2 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur.

U.c. 356. a.C. 396. tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversùs tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque [3] majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, [4] veluti fortè oblati populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homi-

3 *Majoribus castris*] E majoribus castris: & forsitan excidit præpositio.

4 *Veluti fortè oblati populatores*] Suspectum est nobis τὸ *veluti*, cujus vocis nullus hîc sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hîc agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum Capenatem excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnæ, fortè oblati, delevere.

nes modò, sed deos etiam [1] excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubiâ irâ deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, [2] discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm; Q. Servilium Fidenatem iterùm, Q. Sulpicium Camerinum iterùm. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere; nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

U.c. 356. a.C. 396.

U.c. 357. a.C. 395. L. Valerio V. &c. Tr. Mil.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent haruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio,

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

1 *Excipiebant*] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hîc esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant.

2 *Discrimina... gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U.c. 357. a. C. 395. missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior [1] interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum [2] cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, [3] qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exscidium patriæ* [4] *fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu*

Haruspex Etruscus.

Ejus responsum de lacu Albano.

1 *Interpres fatis*] Qui interpretaretur & edoceret deûm voluntatem.

2 *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

3 *Qui per ambages*] Qui obscura quædam & ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quòd Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

4 *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hîc *exscidium fatale* est exscidium fatis decretum. Paulo infrà *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quae dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, [5] *ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, [6] quae solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi [7] Pythici exspectandas. U.C. 357. a.C. 395.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. *aut enim passuros inultam eam injuriam* U.c. 358. a.C. 394. L. Julio Iulo II. &c. Tr. Mil.

5 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quae vitiosam orationis structuram facit.

6 *Quae solennis derivatio esset*] Quae legitima & diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

7 *Pythici*] De hoc Apollinis cognomine, & de voce *sortes*, vid. not. ad c. 56. l. I.

U.c. 358. a.C. 394. *Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A Postumius, & L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) [1] sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Veiens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane,* [2] *aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates

1 *Sub hasta*] Hastâ positâ: quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

2 *Aquam .... rigabis*] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *& amicos irriget imbres.*

cœptus,

cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, [1] Latinas, sacrumque in Albano monte non rite [2] concepisse. unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu; auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita; postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eripe-

U.c. 358.
a. C. 394.

1 *Latinas*] Ferias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. I. c. 52.) cui & Hernici, & quidam è Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis memoria nunquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi: Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dicaverat: alter adjectus est post exactos reges; tertius, post plebem Patribus reconciliatam anno 261. quartus denique post legem de plebeio consulatu latam. Mos erat, ut consules non antè in provincias proficiscerentur, quàm has ferias indixissent & celebrassent.

2 *Concepisse*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant: i. e. non statos ac certos habebant in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent.

U.c.354. a.C.398. *senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos* [5] *ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos prædamnatosque venire ad populi judicium: & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum,* [6] *plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

Damnati. XII. His orationibus incitata plebs [1] denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli, for-

5 *Ab republica remotos*] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

6 *Plenum vulnerum ac pavore*] Magis placeret, *pavoris.*

1 *Denis millibus æris gravis*] Id est, argenti marcis Parisiens. 15. cum unciis 5.

tunamque accusante; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ esset. [2] In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, [3] resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæso Fabius. A M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, &, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur: &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud

U.c. 354. a.C. 398.

Bellum multiplex.

Tr. Mil. plebeius.

2 *In hos versa ira populi*] Priùs irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

3 *Resque militiæ ita prospere*] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur speratâ victoriâ.

U.c. 355. a.C. 397. tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, [4] usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, [5] vetus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, [6] triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistra-

4 *Usurpandi juris causâ*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

5 *Vetus tantùm senator*] Hoc primùm loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur.

6 *Triplex stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur.

tum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ità etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Volceronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili [1] pernicie quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, [2] lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit,

U.c. 356. a.C. 396.

M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

1 *Pernicie*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antiquè. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis pernicies esset. Sic l. VI. c. 6. absolutè ponitur, *tanto de se consensu civitatis*.

2 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur.

U.c. 356. a.C. 396. tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversùs tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque [3] majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, [4] veluti fortè oblati populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homi-

3 *Majoribus castris*] E majoribus castris: & forsitan excidit præpositio.

4 *Veluti fortè oblati populatores*] Suspectum est nobis τὸ *veluti*, cujus vocis nullus hîc sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hîc agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum Capenatem excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnæ, fortè oblati, delevere.

nes modò, sed deos etiam [1] excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubiâ irâ deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, [2] discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm; Q. Servilium Fidenatem iterùm, Q. Sulpicium Camerinum iterùm. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere; nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

U.c. 356. a.C. 396.

U.c. 357. a.C. 395. L. Valerio V. &c. Tr. Mil.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent haruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio,

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

1 *Excipiebant*] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hîc esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant.

2 *Discrimina . . . gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U.c. 357. a. C. 395. missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior [1] interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in *Haruspex Etruscus.* stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum [2] cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, [3] qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos deos* *Ejus responsum de lacu Albano.* *Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exscidium patriæ* [4] *fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu*

1 *Interpres fatis*] Qui interpretaretur & edoceret deûm voluntatem.

2 *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

3 *Qui per ambages*] Qui obscura quædam & ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quòd Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

4 *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hîc *exscidium fatale* est exscidium fatis decretum. Paulo infrà *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quae dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, 5 *ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, 6 quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi 7 Pythici exspectandas. U.c.357. a.C.395.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. *aut enim passuros inultam eam injuriam* U.c.358. a.C.394. L. Julio Iulo II. &c. Tr. Mil.

5 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quæ vitiosam orationis structuram facit.

6 *Quæ solennis derivatio esset*] Quæ legitima & diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

7 *Pythici*] De hoc Apollinis cognomine, & de voce *sortes*, vid. not. ad c. 56. l. I.

U.c.358. a.C.394. *Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A Postumius, & L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) [1] sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Veiens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, [2] aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates

1 *Sub hasta*] Hastâ positâ: quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

2 *Aquam .... rigabis*] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *& amicos irriget imbres.*

cœptus,

cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, [1] Latinas, sacrumque in Albano monte non rite [2] concepisse. unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu; auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita; postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eripe-

U.c. 358.
a. C. 394.

1 *Latinas*] Ferias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. I. c. 52.) cui & Hernici, & quidam è Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis memoria nunquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi : Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dicaverat : alter adjectus est post exactos reges; tertius, post plebem Patribus reconciliatam anno 261. quartus denique post legem de plebeio consulatu latam. Mos erat, ut consules non antè in provincias proficiscerentur, quàm has ferias indixissent & celebrassent.

2 *Concepisse*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant : i. e. non statos ac certos habebant in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent.

U.c.354. a.C. 398. *senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos* [5] *ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos prædamnatosque venire ad populi judicium: & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum,* [6] *plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

Damnati. XII. His orationibus incitata plebs [1] denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli, for-

5 *Ab republica remotos*] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

6 *Plenum vulnerum ac pavore*] Magis placeret, *pavoris.*

1 *Denis millibus æris gravis*] Id est, argenti marcis Parisiens. 15. cum unciis 5.

tumamque accusante; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ esset. [2] In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, [3] resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæso Fabius. A M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, &, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur: &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud

U.C. 354. a.C. 398.

Bellum multiplex.

Tr. Mil. plebeius.

2 *In hos versa ira populi*] Priùs irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

3 *Resque militiæ ita prospere*] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoriâ.

U.c. 355. a.C. 397. tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, 4 usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, 5 vetus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, 6 triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistra-

4 *Usurpandi juris causâ*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

5 *Vetus tantùm senator*] Hoc primùm loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur.

6 *Triplex stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur.

tum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, itá etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili [1] pernicie quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, [2] lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit,

U.c. 356. a.C. 396.

M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

1 *Pernicie*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antiquè. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis pernicies esset. Sic l. VI. c. 6. absolutè ponitur, *tanto de se consensu civitatis*.

2 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur.

U.c. 356. a.C. 396. tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversùs tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque [3] majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, [4] veluti fortè oblati populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homi-

3 *Majoribus castris*] E majoribus castris: & forsitan excidit præpositio.

4 *Veluti fortè oblati populatores*] Suspectum est nobis τὸ *veluti*, cujus vocis nullus hîc sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hîc agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum Capenatem excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnæ, fortè oblati, delevere.

nes modò, sed deos etiam [1] excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubiâ irâ deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, [2] discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm; Q. Servilium Fidenatem iterùm, Q. Sulpicium Camerinum iterùm. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere; nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

U.c. 356. a.C. 396.

U.c. 357. a.C. 395. L. Valerio V. &c. Tr. Mil.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent haruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio,

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

1 *Excipiebant*] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hîc esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant.

2 *Discrimina . . . gentium*] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U.c. 357. a.C. 395. missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior [1] interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in

Haruspex Etruscus. stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum [2] cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, [3] qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos deos*

Ejus responsum de lacu Albano. *Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exscidium patriæ* [4] *fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu*

1 *Interpres fatis*] Qui interpretaretur & edoceret deûm voluntatem.

2 *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

3 *Qui per ambages*] Qui obscura quædam & ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quòd Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

4 *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hîc *exscidium fatale* est exscidium fatis decretum. Paulo infrà *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quae dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, 5 *ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, 6 quae solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi 7 Pythici exspectandas. U.c. 357. a.C. 395.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. *aut enim passuros inultam eam injuriam* U.c. 358. a.C. 394. L. Julio Iulo II. &c. Tr. Mil.

5 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quae vitiosam orationis structuram facit.

6 *Quae solennis derivatio esset*] Quae legitima & diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

7 *Pythici*] De hoc Apollinis cognomine, & de voce *sortes*, vid. not. ad c. 56. l. I.

U.c. 358. a.C. 394. *Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A Postumius, & L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) [1] sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Veiens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane,* [2] *aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus,

1 *Sub hasta*] Hastâ positâ: quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

2 *Aquam .... rigabis*] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *& amicos irriget imbres.*

cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, [1] Latinas, sacrumque in Albano monte non rite [2] concepisse. unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu; auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita; postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eripe- U.c. 358. a. C. 394.

1 *Latinas*] Ferias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. I. c. 52.) cui & Hernici, & quidam è Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis memoria nunquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi : Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dicaverat : alter adjectus est post exactos reges; tertius, post plebem Patribus reconciliatam anno 261. quartus denique post legem de plebeio consulatu latam. Mos erat, ut consules non antè in provincias proficiscerentur, quàm has ferias indixissent & celebrassent.

2 *Concepisse*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant : i. e. non statos ac certos habebant in anno ac mense dies, sed quotannis agebantur iis diebus, in quos consules indixissent.

U.c. 358. a.C. 394. rent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam* [3] *pro se fortunam suam illis negare.* [4] *maximè in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

P. Licinio offertur tribunatus Mil. XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum [1] prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterùm jam tum exactæ ætatis: [2] omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium. qui [3] priusquam renuncia-

3 *Pro se fortunam suam*] Non se, sed præsentem rerum suarum statum negare Veientibus auxilia.

4 *Maximè in ea parte*] Qua in parte, non definitur. Fortasse legendum est *maxima in parte.*

1 *Prærogativa.... creant*] Legendum videtur *creat. Prærogativa centuria* est centuria sorte educta, quæ prima rogaretur suffragium.

2 *Omnes... ex collegio ejusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. suprà 12. & 13.

3 *Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus*] Priusquam præco renunciaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ suffragiis ad tribunatum vocabantur. Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco sententiam ejus clarâ voce renunciaret.

rentur [4] jure vocatis tribubus, permissu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, [5] rei maximè in hoc tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. Me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ; sensus oculorum atque aurium hebetes; memoria labat; vigor animi obtusus. En vobis,* inquit, *juvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque, quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate, cum iis quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversùs Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo ge-

U.c.358. a.C.394.

Ejus filio, petente patre, mandatur.

U.c.359. a.C.393. P. Licinio, &c. Tr. Mil.

Apud Faliscos malè res gesta.

4 *Jure vocatis tribubus*] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, centuriam, *jurevocatæ* dicebantur, inde ducto, ut videtur, nomine, quòd hæ jam jure, hoc est, legitimo inter se ordine, non sorte prælatæ postpositæve, ad suffragium ferendum vocarentur. *Tribus* ergo *jurevocatæ* in comitiis centuriatis, qualia sunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ sunt eæ tribus, ex quibus centuriæ non sorte, sed suo quæque ordine, ut quæque maximi erat census, ad suffragium ferendum citabantur.

5 *Rei maximè ... utili, memoriâ nostri magistratûs*] Videtur legendum, *rei maximè ... utili è memoria.* Hæc adjecta præpositio multo clariorem sensum efficit. Video, inquit Licinius, vos è memoria nostri magistratûs concordissimè acti petere in his comitiis concordiæ (rei maximè in hoc tempus utili) omen in insequentem annum, dum eosdem collegas reficitis.

U.C. 359. a.C. 393. runt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quàm cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est; & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. [1] Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad exscidium illius urbis, [2] servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus. alia

Camillus dictator.

1 *Jam ludi Latinæque*] Latinæ feriæ, & ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas suprà c. 17. non rite conceptas esse scripsit Livius, & ipsi instaurandi erant.

2 *Servandæque patriæ*] Et ad servandam patriam. Alludit ad ereptam Gallis à Camillo Romam.

spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos qui à Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maximè timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, 3 ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; ædemque 4 Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, exspectatione hominum majore, quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique prædâ est potitus: cujus pars maxima 5 ad quæstorem redacta est; haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hos-

U.c. 359. a.C. 393.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

3 *Ludos Magnos*] Vid. not. 2. ad c. 27. l. IV.

4 *Matutæ matris*] Hæc fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor. De ea vid. Ovid. IV. Metam. & VI. Fast.

5 *Ad quæstorem redacta est*] Quæstori tradita est & in publicum redacta.

U.c. 359. a.C. 393. tium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram 1 ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Veios jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: 2 senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat, 3 ut segnior sit prædator, ut quis-*

Deliberatio de præda Veiorum.

1 *Ex malignitate prædæ partitæ*] Ex maligna, id est, nimiùm parca prædæ partitione: si nimiùm parcus militibus in dividenda præda videretur.

2 *Senis P. Licinii*] Vel lege vel intellige, *una senis*.

3 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendum periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

que laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contrà suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat, causasque criminum ad plebem, seditionum inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem* [4] *fugere invidiam ex eo, criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra. U.c. 359. a.C. 393.

XXI. Tum dictator auspicatò egressus, quum edixisset ut arma milites caperent, *Tuo ductu,* inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, [1] alios votis ex *Veiorum excidium.*

4 *Fugere invidiam ex eo, criminaque*] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.

1 *Alios (deos) votis … evocatos*] Docet Macrob.

U.c. 359. a.C. 393. urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt: mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta [2] prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit: & pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefa-

1. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum & multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quòd aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, si posset, nefas æstimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant.

2 *Prosecuisset*] Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur.

ctisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantùm spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo*, 3 *quàm minimo publico populi Romani liceret.* 4 Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus. U.c. 359. a.C. 393.

XXII. Postero die libera corpora dictator 1 sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset, nec senatui; sed Liciniæ

3 *Quàm minimo*] Potest exponi, *quàm minimo* fieri posset *publico incommodo*. Sed præstat ita interpretari, ut accipiatur *quàm* pro *potiùs quàm*: quemadmodum l. III. c. 40. *C. Claudii oratio fuit precibus, quàm jurgio similis*. Optat Camillus ut ea invidia leniatur privato suo infortunio potiùs, quàm vel minimo civitatis incommodo.

4 *Convertentem se*] Solebant Romani post precationes convertere se & circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

1 *Sub corona*] Vid. not. 4. ad c. 17. l. II.

U.c. 359. a. C. 393. familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum deûm dona, ipsosque deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primò religiosè admoventes manus, quòd id signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. dein quum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, [2] sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem qui voverat Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis, quòd [3] decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

Dii Veiis ablati.

XXIII. Romam ut nunciatum est Veios ca-

2 *Sequentis modo*] Tanquam non auferretur, sed suî sponte sequeretur.

3 *Decem æstates hiemesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri cœpti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cœpta. Itaque octo, non decem æstates hiemesque continuas circumsessi fuere.

ptos, quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, &, quantùm humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: &, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates diis agentium erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantùm excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: [1] parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior quàm gratior fuit. Tum Junoni Reginæ templum in Aventino locavit, [2] dedicavitque Matutæ matris. atque his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eò, quod levissimum

U. c. 359. a. C. 393.

Dictator triumphat.

Decima prædæ pars Apollini data.

1 *Parum... non civile modò, sed humanum etiam*] Parum conveniens non solùm civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

2 *Dedicavitque Matutæ matris*] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum *alicui deo*; dedicare templum *alicujus Dei*.

U.c. 359. a.C. 393.

videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimetipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

U.c. 360. a.C. 392. P. Cornelio Cosso, &c. Tr. Mil.

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterùm, Cæsonem Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm.

Varia bella.

Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati, terna jugera & [1] septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta, quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii, agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro?* Urbem quoque

Seditio domi.

Veios transmigrare plebs Romana cupit.

1 *Septunces*] Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin [2] illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterùm, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incoli à populo Romano posse. [3] Adversùs quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citiùs dicerent in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur: (*quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse: quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque majorem fortunam captis esse Veiis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui à civibus in patria posse.* [4] *ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam, & T. Sicinium*, is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat, *conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*) hæc quum fœdis cer-

U.C. 360. a.C. 392.

Obsistunt optimates.

2 *Illa quoque actio movebatur*] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipuè à Gallis Romam majore animorum motu & frequentioribus vulgò studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

3 *Adversùs quæ quum optimates*] Pendet oratio usque ad hæc verba, *nulla res alia plebem manibus temperare cogebat.* Ideo sequentem oratiunculam parenthesi includimus. Quum autem nimiùm distaret posterius hujus periodi membrum à priore, ob eam rem, absolutâ oratiunculâ optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, *hæc quum fœdis certaminibus agerentur.*

4 *Ut relinquant patriam atque cives*] Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrùm hîc peccaverit aliquid librariorum manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis dijudicandum permittimus.

U.c. 360. a.C. 392. taminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus, dignitatibusque, & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat.

XXV. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse: furere civitatem, quæ* [1] *damnata voti, omnium rerum priorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere,* [2] *stipis veriùs, quàm decimæ: quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimverò illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur. urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, [3] quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consula-

Religio injecta à Camillo de decima præda Veientana.

Donum Apollini decretum.

1 *Damnata voti*] Adstricta & obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

2 *Stipis veriùs, quàm decimæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam angustè & tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quàm decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

3 *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

ribus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ coetibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut 4 pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: *eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse.* 5 absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; & Patres hoc idem 6 de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

U.c.360. a.C.392.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

Seditio redintegrata.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem: sed largitioni tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum

U.c.361. a.C.391. M. Furio Camillo IV. &c. Tr. Mil.

4 *Pilento ... carpentis*] Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. Æn. l. VIII. v. 666. *Pilentis matres in mollibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor rotis instructum erat, teste Isid. l. XX. c. 12.

5 *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

6 *De intercessoribus legis*] Intellige tribunos plebei, amicos Patrum, & intercedentes rogationi collegarum suorum.

U.c. 361. a.C. 391. consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterùm. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille ferè passuum ab oppido castra locant, nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterùm Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusâ fugâ [1] castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta, præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi, eamdem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutrò inclinatâ spe, quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis quàm obsidentibus suppeterent. Videbaturque æquè diu-

Bellum Faliscum.

1 *Castra sua .... prælati*] Præter castra sua ablati.

eternus futurus labor, ac Veiis fuisset, [2] ni fortuna, imperatori Romano, simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, maturam victoriam dedisset. U.C. 361. a.C. 391.

XXVII. [1] Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut ferè fit, qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusûs exercendique causâ producere, nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modò brevioribus, modò longioribus spatiis trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *sui nec populum, nec imperato-*

Magistri Falisca juventutis scelus & pœna.

2 *Ni fortuna*] Sensus esse debet: Nisi imperatori Romano simul fortuna, simul specimen virtutis, quæ cognita jampridem erat rebus bellicis, sed tum fidei experimento claruit, maturam victoriam dedisset. Gronovius totum locum refingit, vultque legi: *ni fortuna imperatoris Romani simul, & cognitæ re non bellicâ virtutis specimen, ei maturam victoriam dedisset.* Sanè est aliquid quod desideres in vulgata lectione. Sed nihil audemus sine libris.

1 *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos res aliter se habebat. Diversa erant præceptorum pædagogorumque munia. Præceptores publicè docebant: puerorum comitandorum privatimque instituendorum cura ad pædagogos pertinebat. Nec simul plures pueri unius magistri curæ edocendi demandabantur: sed suus cujusque familiæ pueris pædagogus præerat.

U.c.361. a.C.391. *rem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est eritque. Sunt & belli, sicut pacis jura: justéque* [2] *ea non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversùm eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed* [3] *adversùs armatos & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò efferati odio irâque, Veientium exitum penè quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur.

Falisci dedunt se Romanis. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti,* [4] *victoriâ, cui nec deus, nec homo quisquam invideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulcrius est, meliùs nos sub imperio ve-*

2 *Ea*] Bella. Observa exemplum orationis grammaticas leges spernentis.

3 *Adversùs armatos & ipsos*] Adversùs eos qui, ut nos sumus armati, ita & ipsi quoque arma gerant.

4 *Victoriâ, cui nec deus, nec homo quisquam invideat*] Quia nimirum illa victoria fortunæ non est, sed virtutis ac fidei.

stro, quàm legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo, & ab hostibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam deductus. U.c. 361. a.C. 391.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, [1] insignis justitiâ fideque hostibus victis, quum in urbem rediisset, [2] tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi [3] longâ unâ nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio, partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quàm suis. qui legatorum nomen, do-

Missi Delphos legati cum dono.

Timasithei Liparensis religio.

1 *Insignis justitiâ fideque hostibus victis*] Insignis victoriâ ex hostibus per justitiam & fidem reportatâ.

2 *Tacitè ejus verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo aspectu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

3 *Longâ... nave*] Longis navibus, quas & Græci vocant μακρὰς, opponuntur onerariæ, quæ Græcè sæpè στρογγύλαι, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem & exportationem mercium, commeatuum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

U.c. 361. a.C. 391. numque, & deum cui mitteretur; & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque 4 publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito agmine negligentiùs, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste;* conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. Et hostes, 5 nocturnam fugam ex tumulo Roma-

Bellum cum Æquis.

4 *Publicè*] Publico jussu: jussu senatûs populique Romani.

5 *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quæ ducebat ad oppidum Verruginem.

norum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii. præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & [6] haud incertius diurno prælium fuit. sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, [7] ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est: tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterritâ civitate, literæ à Postumio [8] laureatæ sequuntur, *victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum.* U.c. 361. a.C. 391.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis co-

6 *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum & anceps magis, quàm prælium diurnum fuerat; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtinebat, causa & origo fuit. Ceterùm in hoc orationis membro vox *prælium* otiosa est.

7 *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuendæ Romanis essent, si effusè sequerentur. *Sequentibus* non potest hîc exponi *iis qui sequebantur.* Nondum enim Romani sequebantur eos hostes, quos nondum terga vertisse ex tota hac narratione patet.

8 *Laureatæ*] Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re à se bene gesta ad senatum scribentibus. Lictores quoque lauro coronati laureatos fasces victoriam adeptis imperatoribus præferebant.

U.C. 362. a.C. 390.

initiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugêre. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatûs pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratûs, quisquam arguebat; præterquam quòd gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira: & pessimo exemplo innoxii, [1] denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi Patres. Camillus palam [2] sceleris plebem arguere, *quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quòd illì sperarent effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eos.*

L. Lucretio, Ser. Sulpicio Coss.

Duo Tr. Pl. accusati, & damnati.

Camillus invehitur in plebem Rom.

1 *Denis millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15. cum unciis 5.

2 *Sceleris*] *Scelus* propriâ significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verti*, suos violare.

Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Consulesque increpabat, *quòd* [3] *fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent.* Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. U.c.362. a.C.390.

XXX. Senatum verò incitare adversùs legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari; quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; & in captivo solo* [1] *habitare populum Romanum; & victrice patriâ victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissiméque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent:* Capitolium, ædem Vestæ, cetera circà templa deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penati-*

Senatum incitat adversùs legem de migrando Veios.

3 *Fide publicâ decipi*] In fraudem impelli fiduciâ promissi ab senatu auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

1 *Habitare*] Vetustissima editio præfert *hospitari*: quod verissimum putamus. Hoc enim verbum propriè dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII. c. 20. de castanea: *translata nescit hospitari, pavetque novitatem.*

U.c. 362. a.C. 390. *bus, in hostium urbem agerent; eóque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem [2] unâ plures tribus antiquarunt, quàm jusserunt. *Antiquatur lex.* Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantùm, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos tollere.

U.c. 363. a.C. 389. XXXI. Eo munere delinitâ plebe, nihil certatum est, quominus consularia comitia haberentur. *L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.* creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino posteà fuit cognomen. Hi consules Magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est; fusis hostibus priùs penè quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fugâ fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno, novum bellum cum Volsiniensibus exortum: *Volsiniense bellum.* quò, propter famem, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros

2 *Unâ plures*] Ex tribus quæ antiquabant, vicere unius tribûs numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

Romanos

Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. [1] C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta. nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia. U.c. 363. a.C. 389. *M. Cornelius censor suffectus.*

XXXII. Itaque quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset, Kalendis Quintilibus magistratum occœpere, L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterùm. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsinienses provincia evenit: Salpinates, Agrippæ Furio & Servio Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, eâ conditione ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in U.c. 364. a.C. 388. L. Lucretio, &c. Tr. Mil. *Volsinienses victi.*

1 *C. Julius censor*] Hujus collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus ex c. 34. l. IX. infrà.

U.c. 364. a.C. 388. viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, *Se in Nova via*, ubi nunc sacellum est, *supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare.* Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modò monita [1] ingruente fato spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui die dictâ ab L. Appuleio tribuno plebis, [2] propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos quanti damnatus esset,* [3] *absolvere eum non posse,* in exsilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *Si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent.* absens [4] quindecim millibus gravis æris damnatur.

Vox divinitus missa de Gallorum adventu.

Camillus accusatus in exsilium abit.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si

1 *Ingruente fato*] Fato pestem moliente Romanis, & eos, quo faciliùs perirent, excæcante.

2 *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jactabatur. Plut. in Cam.

3 *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur. Probabile enim non est tribules & clientes Camilli ei dixisse, se non posse suffragio suo eum absolvere. Sed nimirum, quemadmodum damnare reum dicitur accusator qui efficit ut reus damnetur, eodem sensu hi videntur respondisse Camillo se non posse eum absolvere, quia major pars populi irâ & indignatione adversùs eum inflammata adduci ad eum absolvendum non posset.

4 *Quindecim millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Parisiensibus 23. unciis tribus cum dimidia.

quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversùs Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum, maximéque vini novâ tum voluptate captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum, ante Romanum imperium, latè terrâ marique opes patuere. mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. [1] Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum, ad Inferum mare; postea trans Apenninum totidem,

U.c. 364. a.C. 388.

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

Tuscorum antiquæ opes.

1 *Ii... vergentes*] Tusci incoluere terras vergentes in utrumque mare duodenis in quaque regione urbibus.

U.c. 364. a.C. 388. quot capita originis erant, coloniis missis: quæ, trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

Transitus Gallorum in Italiam. XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit, *quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset.* Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, [1] quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ ([2] quod quidem continens

1 *Quod eis ex populis abundabat, Bituriges*] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco τῦ *eis* mallemus *his*.

2 *Quod quidem continens memoria sit*] Quod factum esse, vel circa quod certa

memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta coelo juga in alium orbem terrarum transirent, [3] religio etiam tenuit: quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvere ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, [4] patentibus silvis, communirent. ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, [5] cognomine Insubribus pago Æduorum, ibi omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt. U.c. 364. a.G. 388.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt ([1] locos tenuere Libui) considunt: [2] post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligu-

fides sit ex monumentis à tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic suprà III. 10. *id fides abierit.*

3 *Religio*] Quòd ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

4 *Patentibus silvis*] Quo in loco nihil aliud tum erat, quàm patentes sylvæ.

5 *Cognomine*] Meliùs cum Gronovio legeris *cognominem*: qui eodem nomine esset, quo Insubres Æduorum gentis pagus. De voce *pagus* vid. not. 3. ad I. 1. suprà.

1 *Locos tenuere Libui*] Quos quidem locos antea tenebant Libui.

2 *Post hos Salluvii*] *Salluvii*, qui *post hos* transiere, considunt *prope antiquam gentem Lævos Ligures*, sive è Ligurum genere, *incolentes circa Ticinum amnem*. Ceterùm in iis quæ hìc leguntur de Cenomanis & Salluviis occurrunt quædam

U.c. 364. a.C. 388. res, incolentes circa Ticinum amnem. [3] Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. *Clusini à Gallis oppugnati.* Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inusitatas cernerènt, & genus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum fusas, quanquam adversùs Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quòd Veientes consanguineos adversùs populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. *Legatos à Romanis ad Gallos impetrant.* De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, *Ne, à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognosci, quàm armis.*

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quàm Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen*

difficultates ad Geographiam pertinentes, de quibus differere non est præsentis instituti.

3 *Penino*] Jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Peninis* docet Livius l. XXI. c. 38.

credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis, in re trepida, sit imploratum. & quoniam legatione adversùs se maluerint quàm armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latiùs possideant quàm colant Clusini partem finium concedant. aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis se accipere velle: &, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possent, quantùm Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, &, *quid in Etruria rei Gallis esset;* quum illi *se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, & prælium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantùm eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, 1 ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, 2 signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati

U.c. 364. a.C. 388.

Legati contra Gallos arma capiunt.

1 *Ducem Gallorum*] Quemdam è ducibus.

2 *Signum datum est*] Hoc est, jussu imperatoris per totam aciem, singulis ad proximos perferentibus, nunciatum est: eodem modo quo signum ante pugnam datur. Sic ferè XXI. 14. *Signo dato, ut omnes puberes interficerentur.*

U.c. 364. a. C. 388. prius mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur. sed ne id quod placebat [3] decernerent in tantæ nobilitatis viris, [4] ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto haud secus quàm dignum erat infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

Galli postulant ut legati Rom. sibi dedantur.

Eluditur eorum postulatio.

U.c. 365. a. C. 387. Tribus Fabiis, &c. Tr. Mil.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversùs Fidenatem & Veientem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc inusitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quàm ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere [1] ultro honorem habitum vio-

Negligenter paratur bellum in Gallos.

3 *Decernerent*] Patres.

4 *Ambitio*] Pravus in potentes favor.

1 *Ultro honorem habitum*] Non modò nullam indictam esse pœnam, sed etiam ho-

latoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente famâ, nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia Crustuminis montibus prealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circáque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

U.c. 365. a.C. 387.

Romam Galli contendunt.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem [1] diductam in cornua; ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi

Vincunt Romanos ad Alliam.

norem habitum iis qui violassent jus ad totam generis humani societatem pertinens. De voce *ultro* vid. not. 5. ad I. 4.

1 *Diductam*] Proba quidem vox, & huic apta loco, quæ designat aciem divergentem, in diversa hinc inde productam. Sed magna veterum librorum manus præfert *deductam*, id est, parum densam, longiorem quàm latiorem. *Deductus* idem est ac *tenuis*, sive *tenuatus*.

U.c. 365. a. C. 387. loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantùm [2] superanti multitudine victoriam fore: adeo non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, [3] & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. *Turpis Romanorum fuga.* Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie, [4] simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu [5] defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus,

2 *Superanti multitudine*] Legendum videtur, *superante multitudine*. Suprà c. 21. *Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur.*

3 *Et tanta hominum oblivio*] Lege, *&* *tanta animum oblivio.*

4 *Simul est clamor*] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere.

5 *Defugit*] Gronovius mallet *diffugit*.

hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios persugit: unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, &, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt. U.c. 365. a.C. 387.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent, aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nemo superesse quemquam præter eos qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam prope [1] urbem lamentis impleverunt. privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identi-

Galli spoliis lectis Romam eunt.

Romanorum pavor.

[1] *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

U.C. 365. a.C. 387. dem jam in urbem futurus videretur impetus. [2] Primo adventu, quo accesserant ad urbem; (*mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret*) deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum [3] continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die, similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, [4] civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatûsque robur, in arcem Capitoliumque conscendere; armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos, hominesque, & Romanum nomen defendere: [5] flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre; nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent qui colerent. *Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ.* Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque *simul*

Capitolium militaris juventus occupat.

[2] *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, *rati* sunt *se invasuros*. His vocibus *primo adventu ... deinde sub occasum solis ... tum ... postremò*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur τὸ *identidem*.

[3] *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

[4] *Civitas*] Cives, Romani. Sensus est, Romanos eâ nocte & insequenti die longè alios se præstitisse, quàm fuerant ad Alliam, unde tam pavidè fugerant.

[5] *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

se cum illis palam dicere *obituros : nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.* Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. U.c. 365. a.C. 387.

XL. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, [1] nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maximè plebis, turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas; sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque vestales, omissâ rerum suarum curâ, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset, optimum du-

1 *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem.

U.c. 365. a.C. 387. cunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens, inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; [2] salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quò iter sacerdotibus erat, pervexit.

Albinii pietas.

XLI. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ, honorumque, aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est [1] thensas ducentibus, triumphantibusve; eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo [2] præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiri-

Senes mortem exspectant domi.

2 *Salvo etiam tum discrimine*] Quum, etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humanarumque rerum, & humana divinis cedere juberentur. Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac turbat, nec quisquam est ullius nisi fugæ propriæque salutis memor. Albinius etiam tum divina jura sibi & suis necessitudinibus anteponit.

1 *Thensas ducentibus*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur. Ante ipsas lora tendebantur, quæ fortasse manu tenebant principes viri, atque ideo ducere eas dicebantur.

2 *Præfante carmen*] Vid. not. 3. ad IV. 21.

tibusque Romanis tradant. Galli, & quia interpositâ nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi 3 capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam, vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt. inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quàm clausa invadendi: adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum, habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis. Ad eos veluti simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso, iram movisse: atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

U.c. 365. a.C. 387.

Galli diripiunt urbem.

Sors miseranda Romanorum.

XLII. Ceterùm, 1 seu non omnibus delen-

3 *Capiebant urbem .... ingressi urbem*] Ingrata repetitio. Dele posterius illud *urbem*.

1 *Seu non omnibus*] Placeret legere cum Gronovio *omnis*. Seu temere, & quia ita libebat, factum ut non

U.c. 365. a.C. 387. dæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia, terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, 2 non mentibus solùm consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum 3 avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit: 4 lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ullum erat tempus,

omnem delere urbem vellent; sive id consilio faciebant, principibusque Gallorum ita placuerat ....

2 *Non mentibus solùm consipere*] Non solùm mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Consipere* verbum est rarissimum, à radice *Sapio* deductum. Observa quoque *non solùm* pro *non solùm non*, ut suprà I. 40. & IV. 3.

3 *Avertisset*] Mallemus *advertisset*, id est, oculos & attentionem animi advocasset.

4 *Lux deinde noctem inquietam insecuta est*] Hoc illepidum & frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci *lux* ad-

quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent. Et jam quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantùm, ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes. U.C. 365. a.C. 387.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur, experiri ultima & impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur. inde clamore sublato ac 1 testudine factâ, subeunt. Adversùs quos Romani nihil temere, nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum opposito, scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio ferè clivo restitere; atque inde ex loco superiore, qui prope suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant. cujus ad id tempus im-

Galli arcem frustrà oppugnant.

junctum foret. Nisi fortè totum hoc membrum pro centone ab aliena manu assuto haberi debet. Certè eo deleto nihil hîc desideres.

1 *Testudine factâ*] Scutis super capita densatis. Hujus testudinis descriptionem vide apud nostrum, XLIV, 9.

U.c.365. a.C.387.

memores, & quod in urbe fuerat frumentum, [2] incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

Populatores Galli in Ardeatium agro.

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe, ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit. qui mœstior ibi fortunâ publicâ quàm suâ, quum diis hominibusque accusandis [1] senesceret, indignando, mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper quàm feliciùs gessissent; repentè audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus antè talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea; nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, &* [2] *pro tantis pristinis populi Romani beneficiis,*

Ad eos opprimendos Camillus Ardeates incitat.

2 *Incendiis urbis*] Vox *urbis* meritò videtur Gronovio resecanda: quum præcesserit *in urbe*.

1 *Senesceret*] Mœrore contabesceret.

2 *Pro tantis pristinis populi Romani beneficiis*] Vide suprà IV. 9. 10. 11.

quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis quàm firma dederit. eo in certamen omne plus terroris, quàm virium ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exiguâ resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri; primâ vigiliâ capite arma frequentes. Me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno, veluti pecudes, trucidandos tradidero; non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

U.c.365. a.C.387.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti quàm mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicuti prædictum erat, castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadrin-

Galli ab Ardeatibus victi.

Tuscorum strages in agro Veienti.

U.c. 365. a.C. 387. gentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita. inde primùm miseratio sui, deinde [1] indignitas, atque ex ea ira animos cepit: *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: [2] compressique à Cædicio centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere: duplicique victoriâ ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, [1] Gabino cinctu, sacra manibus ge-

Fabius Dorso.

1 *Indignitas*] Indignatio. Vid. not. 2. ad I. 40.

2 *Compressique à Cædicio*] Lege: *Compressi à Q. Cædicio.*

1 *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde

rens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eâdem revertens, similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Veiis interim, non animi tantùm indies, sed etiam vires crescebant. Nec Romanis solùm eò convenientibus ex agris, [2] qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent, maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus. Sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: & Cædicius [3] negare se commissurum cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potiùs, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset: adeo regebat omnia pudor, [4] discriminaque rerum

U.c. 365.
a.C. 387.

Veios conveniunt palantes Romani.

Arcessunt Camillum.

toga brevior & adstrictior fiebat. Eo habitu consul Jani portam reserat apud Virgil. VII. Æn. v. 612. Eodem ambo Decii se devovent pro exercitibus Romanis, apud nostrum, VIII. 9. & X. 28.

2 *Qui aut prælio*] Melius videretur, *qui à prælio*.

3 *Negare se commissurum cur*] Usitatius foret *ut*. Quoquomodo legas, sensus apertus est. Cædicius declarat sibi curæ fore ne exspectet dum sibi ab alio alique sive deo sive homine finiatur imperium, sed potiùs ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret.

4 *Discrimina... rerum servabant*] Quod cujusque rei

U.c. 365. a.C. 387. prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde quâ proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus mandata exercitûs edit. Accepto inde senatûs decreto, ut & [5] comitiis curiatis revocatus de exsilio, [6] jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eàdem degressus, nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam: quòd nec injussu populi [7] mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

Camillus dictator dicitur.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius à Veiis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxum adscensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alter-

Capitolii periculum.

jus, quid senatûs auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguebant. Vid. not. 2. ad c. 40. suprà.

5 *Comitiis curiatis*] Quæ quidem Veiis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

6 *Jussu populi Camillus dictator.... diceretur*] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed necessitas cogebat à solito more in quibusdam recedere.

7 *Mutari finibus*] E peregrino solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanæ ditionis esset, transire.

hi innixi sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. [1] Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens vadit: & dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adherebant, manibus amplexos, trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & [2] quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam: ceterùm inopia fecerat eam argumentum

U.c. 365. a.C. 387.

Anseres.

M. Manlii virtus.

1 *Anseres non fefellere*] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompâ gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem verò in lectica & veste stragula velut triumphantem.

2 *Quartarios vini*] Quartarius haud multùm excedit eum modulum vini, vel aquæ, quem dicimus *poisson*.

U.c. 365. a.C. 387. ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat adscendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utriumque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuncios commeare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

Fames & pestilentia. XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, [1] fames utrimque exercitum urgebat; Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritiâ singulos sepeliendi, promiscuè acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad deditionem vocarent; dicitur, avertendæ ejus opinionis causâ, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ar-

1 *Fames utrimque exercitum*] Placeret magis *utrumque*.

dex

deæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet, parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes; interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, &, [2] quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit: jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut pacifcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & [3] mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimæ per se adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

U.C. 365. a.C. 387.

Paciscuntur Romani cum Gallis.

XLIX. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quâdam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi reniten-

Dictatoris adventus.

2 *Quum stationes procederent*] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, connumerari, computari. Sic dicuntur *æra*, *stipendia procedere*.

3 *Mille pondo auri*] Mille libræ Romanæ auri: quæ fedeunt ad marcas nostrates 1562. cum quatuor unciis.

U.c. 365. a.C. 387. tes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi, repetique, & ulcisci [1] fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. *Vincit Gallos.* Galli novâ re trepidi arma capiunt, irâque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio, ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentiùs agentibus pòst incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obse-

1 *Fas sit*] leges sanctissimæ jubeant.

erante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu. U.c. 365. a.C. 387.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quòd ea hostes possedissent, restituerentur*, [1] *terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus publicè hospitium fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deûm immortalium esset. Ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem [2] in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conferret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem

Senatusconsultum de rebus ad religionem spectantibus.

1 *Terminarentur*] Conceptis verbis templorum fines terminabantur. Romulus, l. I. c. 10. *templum iis regionibus quas modò animo metatus sum, dedico.*

2 *In Jovis cellam* . . . . *sub Jovis sella*] *Cella* est sacrarium, quod Gallicè dicimus *une chapelle*. *Sella* est sedes in qua posita erat statua.

U. c. 365. a. C. 387. *Rursus movetur actio transmigrandi Veios.* solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

Camillus dissuadet. LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc,* [1] *non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus; &, quum victoribus Gallis captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint, victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deseritur; & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum*

1 *Non .... rediturus unquam fuerim*] Certo consilio apud animum meum statuerim nunquam redire, etiam si me revocaretis.

vel secundas res, vel adversas: invenietis [2] *omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primùm Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid? hæc tandem urbis nostræ clades nova num antè exorta est, quàm spreta* [3] *vox cœlo emissa de adventu Gallorum; quàm gentium jus ab legatis nostris violatum; quàm à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentiâ deorum prætermissum? Igitur victi, captique, ac redempti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum Orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia* [4] *terræ celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem.* U.c. 365. a.C. 387.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum, vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? Urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quàm loca sunt, in quibus fiant.*

2 *Omnia prospere evenisse .... adversa*] Mallemus *prospera*.

3 *Vox cœlo emissa*] Magis placeret *vox cœlo missa*, ut infrà VII. 26. *augurium cœlo missum*.

4 *Terræ celavimus*] Usitatius esset, *terrâ*.

U.C. 365. a.C. 387. *Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis?* [1] *Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti; publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cærimoniis potest. Et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Jovis epulo, num alibi, quàm in Capitolio,* [2] *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus,* [3] *signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive,* [4] *tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam* [5] *in monte Albano, Lavinoque nobis facienda tradiderunt. An ex ho-*

1 *Quàm par vestrum factum est, quod*] Supple, ei facto, *quod.* Nisi quis fortè malit: *Quàm par vestro factum est, quod.*

2 *Pulvinar suscipi*] Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Hîc sumi videtur pro ipsa celebritate lectisternii. Itaque *pulvinar suscipi* idem est ac *lectisternium institui.* De lectisternio vid. not. 2. ad c. 13. suprà.

3 *Signoque*] Palladio, quod ab Ænea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est.

4 *Tuque Quirine pater*] Observandum ancilia non Martis tantùm Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cujus rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. Sed nimirum Mars & Quirinus duo sunt nomina ejusdem dei, ut diximus ad I. 20. suprà.

5 *In monte Albano, La-*

stium urbibus Romam ad nos transferri sacra 6 *religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, & peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina transvecta à Veiis nuper, in Aventino, quàm insigni, ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri. Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus; si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis; si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & vestales tuæ te deserent, Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantùm sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia quæ auspicatò agimus, omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata,* 7 *quæ*

U.c.365. a.C.387.

vineque] Tum in monte Albano, tum in eo in quo Lavinium conditum est.

6 *Religiosum fuit*] Religioni habuimus, nefas esse duximus.

7 *Quæ rem militarem continent*]. Centuriatis comitiis

U.c. 365. rem militarem continent; comitia centuriata, a.C. 387. quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hîc ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meministis ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contrà, (nec id mirati sitis, priusquam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset incolumi totâ urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consciceremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut jam novis copiis

potestas; curiatis imperium propriè dictum mandabatur. De discrimine *potestatis* & *imperii* vid. not. 10. ad II.

56. De lege curiata vid. c. 38. l. IX. & Cic. Ep. ad Fam. I. 9.

veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? [1] an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm [2] casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter sylvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? &, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere? U.C. 365. a. C. 387.

LIV. Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem

1 *An malitis*] An contrà placebit hoc solum potiùs vastum & desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quàm incoli & frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici & esse.

2 *Casa ... conditoris ... nostri*] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoritiam vitam ageret; è lignis & arundine compacta; humilis, absque ulla contignatione. Ea erat ad Palatinum montem, & ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempestatum injuriâ vitiatum foret, id sarciebatur quàm proximè fieri poterat ad pristinæ formæ similitudinem.

U.c. 365. a. C. 387. *appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, (¹ etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, meminisse juvat) quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt; saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unicè locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis: quum interea, ne singulas loquar*

1 *Etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis meminisse juvat*] Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exsilio suo, cujus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exsilium suum non tam injuriæ civium, quàm suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum *juvat*. *Etsi meminisse haud juvat*, dicturus erat *injuriæ vestræ*: sed parcit verbo, & rem mollit dicendo *minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis* id est, exsilii mei, quod veriùs dixerim à fatali quadam mea calamitate, quàm ab injuria vestra ortum. Sic l. IV. c. 32. *Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna.* Scripturus erat Livius *ab pristini diei* prospera pugna. Sed ne graviore appellatione rem dictu levem expollat, subjicit *meliore occasione quàm pugna*, id est, re ita gestâ, ut veriùs dici possit bona occasio, quàm secunda pugna.

tes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tanta oppida, non universa Etruria tantùm terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod cum ita sit, quæ (malum) ratio est [2] *expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hîc Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hîc,* [3] *quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri non passi. hîc Vestæ ignes, hîc ancilia cœlo demissa, hîc omnes propitii manentibus vobis dii.* U.c. 365. a.C. 387.

LV. Movisse eos Camillus tum aliâ oratione, tum eâ quæ ad religiones pertinebat maximè dicitur. Sed rem dubiam decrevit opportunè [4] vox emissa, quòd, quum senatus post paullo de his rebus in [5] curia Hostilia haberetur, cohortes ... revertentes, fortè agmine ... transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hîc manebimus optimè.* quâ voce auditâ, & senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, & plebes circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est; saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet jus factum; [6] prædibus acceptis eo anno ædificia perfectu- *Instauratio urbis.*

[2] *Expertis*] Hujus loci ac ... commoditatem.

[3] *Quum augurato liberaretur Capitolium*] Quum per auguria id ageretur, ut libera à ceteris religionibus area Capitolina esset tota Jovis. Vid. suprà I. 55.

[4] *Vox emissa*] Temerè, ab eo homine qui nullo modo præsentem disceptationem intueretur.

[5] *Curia Hostilia*] Vid. suprà, I. 30.

[6] *Prædibus acceptis*] Eâ lege, ut qui ædificabant,

U. c. 365. ros. Festinatio curam exemit vicos dirigen-
a. 387. dum omisso sui alienique discrimine, in vac
ædificant. Ea est causa, ut veteres cloa
prin... per publicum ductæ, nunc privata p
sim ...ant tecta; formaque urbis sit 7 occ
p...æ magis, quàm divisæ similis.

prædes darent, qui sponderent eo anno ædificia perfectum iri.

7 *Occupatæ magis, quàm divisa*] Ma... occupatæ à singulis, prout cuique lib hanc vel illam partem vindicare, quàm divisæ arbitris, qui suum cui locum certâ lege & nor assignarent terminarentq

FINIS.

